

EESTI KEEL JÄ KIRJANDUS

N° 4   APRILL   1941

SISUKORD

I. I. MESTSANINOV: ÜLDISE KEELETEADUSE EESMÄRK JA ÜLESANDED	243
G. LUKACS: ENGELSI KIRJANDUSKRITILISED VAATED	247
R. VIIDALEPP: KOLLEKTIIVTÖÖ TRADITSIOONE MUHUST JA LÄÄNEMAALT	252
V. TAULI: EESTI KIRJAKEELE VORMISTIKUST	279
J. MARK: EESTI MEREMEHE OSTJAKI JA EESTI KEELE VÕRDLUSED	291
K. LEETBERG: VILDE „ANJA MEESTE“ KOLM TRUKKI	297
J. MÄGISTE: EESTI (<i>kuhja</i>)sova JA MARI <i>šue</i> ?	301

ARVUSTUSLIK BINGVAADE

E. LAUGASTE: R. PÖLDMAE — EESTI RAHVANALJANDID I	304
P. ARISTE: P. SÖDERBACK — RAGÖBORNA	306

EESTI KEEL JA KIRJANDUS

Nr. 4

1941

ÜLDISE KEELETEADUSE EESMÄRK JA ÜLESANDED¹

V. I. Lenini ülestähendustes „К вопросу о диалектике“ leidub õige tabav ja selge määratlus selliste vastandite samasuse kohta kui eriline ja üldine: „eriline ei olele kunagi teisiti kui selles sees, mis viib üldise juurde. Igasugune eriline on (nii või teisiti) üldine. Igasugune üldine on erilise (osake või külg või olemus). Igasugune üldine haarab kõiki erilisi esemeid vaid ligikaudselt. Igasugune eriline mahub üldisse mittetäielikult jne. jne. Igasugune eriline on tuhandete üleminekutega seotud teist liiki erilistega (asjadega, nähtustega, protsessidega)“ („Философские тетради“, 1936. a. väljaanne, lk. 327).

Samas dialektilise samasuse olukorras on ka üldine keeleteadus iga konkreetselt tundmaõpitava keele grammatika suhtes. Üldine õpetus keelest rajaneb eri keelte ja keeltegruppide grammatikate materjalidele ja ei või olelda neist lahkukistuna. Samal ajal iga eraldi võetud keel on, nii või teisiti, üldise keeleloomingu protsessi osa väljendaja, samuti kui keelelooming ise väljendab osa inimliku ühiskonna üldisest arenguprotsessist. Teisest küljest igal keelel on oma spetsiifilised eripärasused, mis eraldavad teda teistest keel-

¹ Sissejuhatav peatükk raamatust „Общее языкознание“, mis on ilmunud NSVL Teaduste Akadeemia N. J. Marri nimelise Keele ja Mõtlemise Instituudi ning Leningradi Riikliku Ülikooli Filoloogia Fakulteedi ühistoimetisena (Гос. учебно-педагогическое изд-во Наркомпроса РСФСР, Ленинградское отд., Ленинград 1940).

test. Nende spetsiifiliste eripärasuste tundmaõppimine kuulub üldise keeleteaduse raamidesse, nii pikalt kui see ei piirdu mingisuguse ühe keelte süsteemi või „pere“ kirjeldamisega, vaid haarab kogu keelelise arenemise keerulisust kõigis tema ühte- ja lahku minekutes, mis on vaadeldavad kõnendi eri esindajate juures. Nõnda üldise keeleteaduse konstrueeringud põhjenevad eraldi võetud keelte konkreetseil materjalidel, need aga, ilma nendes peituvate üldise keeleteaduse momentide väljailmutamiseta, jäävad arusaamatuks mitte ainult detailides, vaid ka tervikus.

Üldist õpetust keelest niisugustel tingimustel koguni mitte ei lahutata spetsiaalseist lingvistilistest distsipliinidest, vaid vastupidi, ta seotakse kõige tihedamal kombel mitmesuguste keeleliste grupeeringute spetsiaalse uurimisega ja oleleb lahutamatus seoses nendega. Veel enamgi, üldise keeleteaduse problemaatika lahendatakse eri keelte konkreetsete materjalide tundmaõppimise kaudu. Aga ka teadus keelest ise on vaid üheks küljeks üldises teaduses inimesest. See uus arusaamine üldise keeleõpetuse ülesandest ja olemusest on formuleeritud järgmiste N. J. Marri sõnadega: „kas on võimalik toimetada tegelikult tõsist lingvistilist uurimist mingisuguse eri keele kallal, kuivõrd meid huvitab tema genees, areng ja ehituse iselaad, tema konkreetne süsteem, ilma arvestamata kogu maailma rahvaste kultuurilise palge, muidugi ka nende keelte andmeid, kummatagi mitte ainult formaalsest, vaid ka ideoloogilisest küljest? Kas võib loobuda positsioonist: teaduseks keelest võib tunnistada ainult seda õpetust, mis arvestab maailma kõigi keelte eripärasusi ja, lähtudes nende igäühe konkreetse süsteemi arvessevõtmisest, mitte ainult et osutab või märgib igäühele neist talle kuuluva koha kõikide seas, vaid toob välja ka need teed ja raamid, milledes võib toimuda ja peabki toimuma siitpeale spetsiaalne töö iga keele kallal, tühjendav iga keele süvendatud läbiuurimine? Ent kas on olemas niisugust õpetust? On.“ („Почему так трудно стать лингвистом-теоретиком“, Избр. работы, II к., lk. 410).

Selleks õpetuseks on üldine keeleteadus, mis on ehitatud uue, marksismi-leninismi positsioone kõigisse lingvistilise studiumi detailidesse kätkendava keeleõpetuse alustele. Niisuguses uues keeleteaduslikus töötamises glottogoonilise protsessi ühtsuse üldine problemaatika osutub keeleteadlasele-spetsialistile, kes süveneb eraldi võetud keele tundmaõppimisse, mitte millekski kõrvaliseks asjaks, vaid kohustuslikuks teekaaslaseks tema näiliselt suletud uurimises. Tundma õppides eraldi võetud keelelist ehitust ta juba õpib tundma osa üldisest keeleprotsessist, ja selle protsessi mõistmine tema tervikus kergendab uurijale antud keeleehituse eripärasuste analüüsi ja seletamist.

Oleks eksitus arvata, et akad. N. J. Marri poolt kätte näidatud väga komplitseeritud ja vastutusrohke töösuund piirab üldise keeleteaduse kursuse foneetika, morfoloogia, süntaksi ja leksika kõigile keeltele omaste põhielementide võrdleva esitamisega. Koguni mitte selles ei kätke keele üldkursuse ülesanne, hoopis rääkimata sellest, et säärast liiki ülesanne on mittejõukohane mitte ainult minule, vaid ka lingvistidele, kes on rohkem süvenenud materjali tundmisse ja selle analüüsi. Ta on mittejõukohane eeskätt sellepärast, et keelelise arengu põhiseaduseks on mitte staatika, vaid dünaamika, pealegi dünaamika ilmselt väljendatud teravate ja põhiliste keeleliste ümberehitustega, mis annavad kvalitatiivseid muutusi keele struktuuri kõigis külgedes.

Inimliku kõnendi arengu ühtne protsess on mitmesugune oma välises ilmnemises ja esitab teravaid lahkuminekuid iga keele ehituses. Säärastel tingimustel üldine keeleteadus peab näitama konkreetse keelelise materjali põhjal mitte ainult leksikalist sugulust ja morfoloogia, süntaksi jne. lähesust neil juhtumel, mil see on tegelikult ilmne, vaid peamiselt nende erinevusi mitmesugustes keeltes ja nende ajaloolise liikumise mitmesugustes perioodides, ta peab nad välja ilmutama kui üldise glottogoonilise protsessi erilised nähtused. Veel enam, ta peab põhjendama neid erinevusi, seletades antud ehitust tema antud ajaloolises olukorras, valgustades vormide vaheldust ja keeleliste ümberehituste protsessi. Kuid selleks on mitteküllaldaselt tundma õpitud mitte ainult kogu maailma keeled, vaid mitteküllaldaselt on läbi uuritud ka meile juba tuntud keeled, isegi need, millede kohta on olemas määratu kirjandus ajalooliselt fikseeritud vormide detailse silmaspidamisega.

Meile kõige tuntumad keeled on läbi uuritud detailsetl läbiviidud kirjeldava analüüsi ja formaalse kõrvutamise teel sugulasilike keeltega võrdlevate grammatikate piirides. Sellest on kaugeltki mitte küllalt kõnendi ehtsa liikumise avarama pildi ülesehitamiseks. Kogutud rikkalik materjal on osutatud eesmärkide jaoks läbi valgustamata. Sellise pildi võivad tundmaõpitavad keeled anda ainult nende ajaloolise koha mõistmise eeldusel üldises protsessis ja nende ajalooliselt tingitud ehituse õige tõlgendamise korral. Selleks on tarvilik ekskursioon väljapoole antud keelte raame, ekskursioon, mis viib nende sügavamale omandamisele. Niisugune töö on läbi viimata isegi indo-euroopa keelte kallas.

Sealjuures see, mis üldkeeleteadusliku problemaatika osas annab XIX saj. lõpu ja XX saj. alguse teaduslik kirjandus, baseerub peamiselt indo-euroopa kõnendi faktidel (Paul, Meillet, de Saussure jt.¹), vahel ka ringi laiendamisega teisestruktuuriliste keelte juur-

---

1 H. P a u l, „Principien der Sprachgeschichte“, Halle 1920; A. M e i l l e t, „Linguistique historique et linguistique générale“, Paris 1921; „La

detõmbamisega (Wundt, Vendryes, Trombetti, Jespersen, Sapir jne.²), kuid alati ainult võrdlevais kõrvutamistes ilma süvenemisetä transformatsiooniliste vahelduste ja üleminekute komplektseeritud küsimustesse. Lähenemist komplektseeritumale temaatikale on esmajoones takistanud Lääne-Euroopa lingvistika metodoloogia. Näiteks võib võtta de Saussure'i evolutsioonilise lingvistika³. Tunnustades evolutsioonilist liikumist mitte teataval kindlaksmääratud ajaloolisel lõigul, vaid kogu keele-ajaloo kestusel, Lääne-Euroopa sotsioloogiline kool sulges keeleliste tunnuste arengu keeleliste perekondade raamidega ja, ühenduses sellega, ei suutnud otsustavalt eemalduda geneoloogilisest klassifikatsioonist ürgkeelele selle alusena (Meillet⁴). Sellistel tingimustel keelelise protsessi ühtsus, kuigi tunnustatud üksikute õpetlaste poolt (Vendryes⁵), osutus ainult fraasiks, aga mitte kogu avara skeemi ehitamise aluseks.

Sotsioloogiline kool ei andnud ühtse glottoloogilise protsessi teooriat ega võinudki seda anda. Ja nimelt sellepärast, et ta seda anda ei võinud, ta ei suutnud täpsustada paljusid selle ajani vaieldavaid küsimusi, mis puutuvad keele ehituse põhikategooriate kindlaksmääramisse. Selleks oli tarvis silmaringi laiendamist kuni üldise keeleteaduse raamideni, millele, muuseas, läksidki välja üksikud spetsialistid. Neid juhtis sellele nende poolt enda peale võetud ühe teatava eri keele kirjeldamise konkreetne ülesanne. Igas keeles on tarvis välja eraldada selles olemasolevad grammatilised kategooriad jne., kuid nende väljaeraldamiseks tuleb anda nende kasvõi lühike üldine karakteristik. Nõnda selleks, et kindlaks määrata antud keeles või teisi kõnenäide elemente, oli vaja nende, materjali enese faktilisele analüüsile eelnevat, formuleerimist. Üldine keeleteadus antud juhtumil ei läinud appi spet-

---

méthode comparative en linguistique historique", Paris 1925; F. de Saussure, „Cours de linguistique générale“, 2-me éd, Paris 1922.

Vt. ka vene õpetlaste töid: Ф. Ф. Фортунатов, „Сравнительное языковедение“, лит. изд. лекций 1901—1902 гг.; В. А. Богородицкий, „Очерки по языковедению“, 4-ое изд., 1939; В. Поржезинский, „Введение в языковедение“, 1916; Д. Н. Ушаков, „Краткое введение в науку о языке“, 7-ое изд., 1925; М. Н. Петерсон, „Введение в языковедение“, 1930; А. И. Томсон, „Общее языковедение“, 2-ое изд., 1910.

² W. Wundt, „Völkerpsychologie I, Die Sprache“, 3. Aufl., Leipzig 1911—1912; O. Jespersen, „Language, its Nature, Development and Origin“, London 1934; A. Trombetti, „Elementi di glottologia“, Bologna 1923; J. Vendryes, „Le langage“, Paris 1921, E. Sapir, „Language“, New York 1921; „Hugo Schuchardt-Brevier“, Halle 1928.

³ F. de Saussure, „Cours de linguistique générale“ (venekeelne tõlge a. 1933, lk. 205).

⁴ A. Meillet, „Les langues du monde“, Paris 1924 (eeskõne lk. 1 jj.).

⁵ J. Vendryes, „Le langage“ (venekeelne tõlge a. 1937, lk. 17); E. Sapir, „Language“ (venekeelne tõlge a. 1934, lk. 3 ja mujal).

sialistile, pealegi kui see enamikul juhtumeist ise keeldub seda liiki abilisest, kuigi materjali esitamine teda möödapääsmatult on sellele juhtinud. Vene, saksa, prantsuse, uzbeki, mari või misuguse tahes teise keele eri grammatikad puudutavad vahetpidamata üldisi küsimusi sõnast, lausest, kõnetõugudest jne. Hoopiski mitte spetsiaalseks eesmärgiks seades üldise problemaatika lahendamist, nad on tegelikult just selle esiplaanile nihutanud.

Üldine problemaatika allus neil tingimustel keeleteaduslikule traditsioonile. See traditsioon on välja kasvanud klassikaliste keelte tundmaõppimisest ja läheb lõppastmes tagasi Aristotelesele. Töötati välja šabloon, mis allutas endale kogu lingvistilise töö, ja üldise keeleteaduse avaruse asemel saadi kitsus tema temaatika mõistmises, saadi tegelikkuse moonutamine. Nõnda, näiteks, „prantsuse grammatika oli koostatud XVII—XVIII sajandil kreeka ja ladina grammatikate eeskujul; see moonutas teda: meie ehitame teda ikka veel nomenklatuurile, mis pole kokkukõlastatud faktidega ja mis annab mittetäpse kujutluse meie keele grammatilisest struktuurist. Kui printsiibid, millede põhjale meie tema oleme ehitanud, oleksid olnud kindlaks määratud kellegi teise, mitte Aristotelese õpilaste poolt, prantsuse grammatika oleks kahtlemata hoopis teine“ (J. Vendryes, „Le langage“, venek. tõlge lk. 92).

Nüüdsama toodud Vendryes'i kinnitus on ilusaks tunnistuseks keeleteaduse seisukorrast üldse, mis meiegi põlvkonna poolt on saavutatud. Antiikne keeleteooria, minevikus eesrindlik õpetus, on lingvistiliste õpetuste ajaloo teataval etapil osutunud piduriks, mis takistab lingvistilise teadusliku mõtlemise arengut. See teooria on asunud üldise keeleteaduse asemele ja on andnud eeskujusid keelelise katekismuse reeglitele. Mitmesuguste keelte spetsialistide huvisid siduvad üldised küsimused osutusid sellesamaga juba ette lahendatuks, ja kindlaks määratud skeemi hakati trafaretselt rakendama iga uuea tunDMAõpitava keele kohta.

(Järgneb.)

I. I. Meštšaninov

ENGELSI KIRJANDUSKRIITILISED VAATED ¹

Engelsi tegevus kirjanduse alal on kogu aeg olnud määratud proletariaadi klassivõitluse suurtest ülesannetest. Juba „Saksa ideoloogias“ Marx ja Engels kirjutasid sellest, et ideoloogia eri vormid — nende seas ka kunst ja kirjandus — ei arene iseseisvalt, vaid kujutavad endast ainult ühiskonna materiaalsete, tootlike jõudude ja klassivõitluse arengu tulemusi. On olemas, rääkisid nad „Saksa

¹) Väljavõtteid ajakirjas „Литературное обозрение“ nr. 22 (1940) ilmunud artiklist „Фридрих Энгельс“.

idoloogias“, ainult üks teadus — ajaloo teadus. Sellelt avaralt vaatepunktilt vaatlesid marksismi alusepanijad alati ka kirjanduse ja ja kunsti küsimusi.

*

Engelsi tööde põhiliseks iseloomustavaks jooneks, tänu millele ta juba päris algusest peale tõusis saksa publitsistide esimestesse ridadesse, on nende järjekindel demokraatlik tendents. Ka tema kõige varasemais teostes meie ei leia jälgegi liberaalsest argusest, laialivalgusest, tühjast sõnakõlksutamisest, mis on nii iseloomulik „Noor-Saksamaale“. Engels oli algusest peale võitlev revolutsiooniline demokraat.

Iga kirjanduslikku teost, mis ta — avalikult või kirjades — arutluse alla võtab, ta vaatleb kõige pealt sellelt seisukohalt, kas teose sisu ja vorm demokraatia suurt sihti teenivad või mitte. See ilmneb eriti selgesti ühes tema varasemaist töödest, artiklis „Saksa rahvaraamatud“:

„Rahvaraamatu ülesandeks,“ räägib Engels, „on lahutada talupoja meelt, kui ta väsinuna õhtul tagasi pöördub oma raskelt päevatöölt, teda rõõmustada, elustada, panna teda unustama oma ränka tööd... tema ülesandeks on... panna teda tunnetama oma jõudu, oma õigust, oma vabadust, äratada tema mehisust, tema armastust isamaa vastu“ („К. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 649—650).

Ja sellelt vaatepunktilt Engels võtab üksikasjaliku arvustuse alla kõik raamatud rahva jaoks nii sisu kui ka vormi poolest.

*

Otsustavaks pöördeliseks momendiks noore Engelsi arengus oli Feuerbachi mõju tema peale, samuti tutvus Inglise töölisliikumise ja tegevusega. Muidugi, sel üleminekuajal Engelsil veel säilib mõningaid radikaalse vasemhegeliaanluse idealistliku ideoloogia igandeid. Kuid sellel pöördel oli suur tähtsus Engelsi lähenemisel marksismile. Ta tegeles põhjapanevalt poliitilise ökonomiaga ja andis selle aluste geniaalse (Marxi sõnade järgi) kriitika. Seesama pööre kajastus ka Engelsi kirjanduskriitilises tegevuses. Tõsi küll, oma mahu poolest tegelemine kirjandusega taandub tagaplaanile. Engelsit haaravad eeskätt poliitilise ökonomia ja poliitika probleemid. Kuid ühes sellega muutuvad märksa sügavamaks ja teaduslikult põhjendatumaks tema kirjanduskriitilised arutlused. See väljendub selgesti juba Engelsi poleemikas Carlyle'i, inglise romantismi hilise esindaja, vaadete vastu.

Seejuures Engels seab enesele dialektilise ülesande revolutsioonilise liikumise jaoks ära kasutada sapiga immutatud kriitikat kapitalistliku ühiskonna kohta Carlyle'il, samal ajal otsustavalt tagasi lükates tema reaktsioonilise romantika.

„Mis puutub faktidesse, siis Carlyle'il on täiesti õigus, ent tal ei ole mitte õigus, kui ta eitab tööliste metsikut vaenu kõrgemate klasside vastu. See vaen, see viha on pigemini tõenduseks sellele, et töölised tunnevad oma olukorra ebainimlikkust, et nad ei taha sündida lasta, et neid viidaks kuni loomade olukorran, ja et nad kunagi raputavad maha kodanluse ikke“ (K. Маркс, Ф. Энгельс, Собр. соч., III к., lk. 409—410).

Sellisel Engels imbub üha enam läbi proletariaadi revolutsioonilise meelepahaga ja see peegeldub kõigis tema kirjanduslikes arutlustes. Nii naerab ta välja nn. „Noor-Inglismaa“ (Disraeli jt., kel poleks midagi vana feodaalse Inglismaa taastamise vastu) reaktioonilised utoopiad.

Engels leiab kriitilisi toone arutluses inglise poetidest, kes kirjeldavad proletaarlikku viletsust kodanlik-filantroopilisest vaatepunktist, eriti poet Hood'i suhtes.

„Thomas Hood, kõige andekam kõigist inglise kaasaegseist humoristidest... publitseeris 1844. a. algul, kui õmblejate häda kirjeldus täitis kõiki ajalehti, kena luuletuse „*The Song of the Shirt*“ (= Laul särgist). See kutsus esile mitte vähe halemeelseid, kuid kasutuid pisaraid paljude kodanlike piigade juures“ (*ibid.*, lk. 494).

Ent samal ajal Engels on vaimustatud Heine luuletusest „*Das Lied des Webers*“ (= Kangru laul).

*

Alates koostööst Marxiga Pariisis ja Brüsselis Engels asub täielikult dialektilise materialismi positsioonile. Ta võtab aktiivselt osa Marxi suurest poleemikast radikaalse noorhegeliaanlusega, tema Feuerbachi ja nn. „tõelise sotsialismi“ kriitikast. Selles kriitikas, mis samal ajal sisaldab ka dialektilise materialismi teooria esimese kirjandusliku formuleeringu ja kus ühtaegu on esimest korda ära märgitud proletariaadi ja tema partei poliitiline joon tulevases kodanlikus revolutsioonis, Engels võtab enda peale võitluse „tõelise sotsialismi“ kirjandusliku teooria ja praktikaga.

Selle kriitika põhjanev poliitiline joon on kõigile tuttav „Kommunistlikust manifestist“. „Tõeline sotsialism“ oli, seisab manifestis, magustatud täienduseks julmale arveteõiendamisele piitsade ja püssikuulide abil, milledega needsamad valitsused surusid maha saksa tööliste ülestõusud. „Tõelise sotsialismi“ sihiks, mida siiski ei tunnistanud avalikult, on mahajäänud saksa väikekodanluse säilitamine. Kummatagi, ütlevad Marx ja Engels, väikekodanluse säilitamine — see on Saksamaal olemasoleva asjade korra säilitamine. Kodanluse tööstuslikust ja poliitilisest valitsemisest ta ootab hirmuga oma kindlat otsa, ühelt poolt kapitali kontsentratsiooni, teiselt poolt revolutsioonilise proletariaadi ilmumise tulemusena. Saksamaa mahajäänud-olek võrreldes Inglismaa ja Prantsusmaaga tegi tarvilikuks kõige karmima võitluse väikekodanliku mahajäänud-oleku ideoloogiaga kirjanduse alal. Sel-

liste asjaolude juures on loomulik, et Engelsi poleemika „tõelise sotsialismi“ kirjanduse vastu oli suunatud eelkõige väikekodanliku „heahtlikkuse“ vastu tööliste suhtes.

Võimetus vabaneda kodanlikest eelarvamustest, mõista kapitalistliku ühiskonna struktuuri viis sellele, et „tõelise sotsialismi“ luuletajad idealiseerisid kapitalismi kui demoonilist jõudu, täiesti ignoreerides proletariaadi revolutsioonilist rolli.

„Beck ülistab lauludes „kehviku“ arga väikekodanlikku armetust, „*pauvre honteaux*“d“ tema vaeste, vagade ja ebajärjekindlate soovidega, „kehvikut“ kõigis tema vormides, kuid mitte uhket, kardetavat ja revolutsioonilist proletaarlast“ („К. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 377).

Niisugune hale kapitulatsioon kodanliku ideoloogia ees viib paratamatult selleni, et „tõelise sotsialismi“ luules kapitalism esineb kui „igavene“, võitmatu jõud. „Tõelise sotsialismi“ luuletajad muidugi kujutlevad, et nad on revolutsioonilised luuletajad. Nad vahetpidamata unistavad revolutsioonist. Kuid need on tühjad, abstraktsed, haledad väikekodanlikud unistamised.

Kritiseerides Alfred Meissnerit, Engels nimetab Karl Moori Schilleri „Röövlitest“ esimeseks „tõeliseks sotsialistiks“. Ent oma abstraktsuse, tühjuse ja laialivalguse poolest „tõelised sotsialistid“ ületavad kaugelt noore Schilleri. Engels võtab hävitava kriitika alla Freiligrathi luuletuse „*Wie man es macht*“ (= Kuidas seda tehakse). Selles Freiligrath kirjeldab, kuidas näljane rahvas läheb arsenalis ja „näljaks“ sealt korjab kokku mundrid ja relvad. Siis ta kohtab sõjavägesid, „kindral annab käsu lasta, kuid sõdurid viskuvad rõõmutsehes kentsakalt ümberriietatud landwehri kaisutusse.“ Kõik suunduvad linna ja revolutsioon võidab, kohtamata vastupanu.

„Tuleb tunnistada,“ ütleb Engels lõpuks, „et kusagil revolutsioon ei toimu suurema lõbususe ja sundimatusega kui meie Freiligrathi peas“ (К. Маркс, Ф. Энгельс, Собр. соч., IV к., lk. 573).

Ühtaegu Engels märgib ära ka ehtsa revolutsioonilise realismi eeldused ja avab halastamatu teravusega nende poetide need maailmavaate-vead, millede tõttu nad on võimetus ehtsaks suureks revolutsiooniliseks ja realistlikuks luuleks.

*

Engelsi võitlus suure revolutsioonilise luule eest seostub juba sel perioodil võitlusega pärandi eest, võitlusega mineviku suurte kujude ja teoste kodanliku ja väikekodanliku moonutamise vastu, võitlusega kõigi mineviku väärtuslike saavutuste säilitamise eest revolutsioonilise proletariaadi huvides. „Tõelise sotsialismi“ peateoreetik Karl Grün andis sel perioodil välja raamatu Goethe üle, milles ta suurt luuletajat kujutas kui väikekodanliku „humaansuse“, „tõelise sotsialismi“ esiisa ja prohvetit.

FR. ENGELS

Oma vulgaarse arusaamise Feuerbachist, selle filosoofi nõrga külje, tema antropoloogia, ülespuhumise, oma eemaldumise materialismist — kõik selle viib Grün sisse ka Goethe interpreteerimisse. Engels paljastab salvava irooniaga selle ajaloo-võltsingu. Tema, ühelt poolt, näitab, et Karl Grüni „inimene“ — see pole muud midagi kui saksa väikekodanlase idealiseerimine. Tema, järelkult, läheneb Grünile sellelt vaatepunktilt, mis hiljem „Kommunistlikus manifestis“ sai aluseks „tõeliste sotsialistide“ kriitikale. Grün tõuseb üles temale kaasaegse ühiskonna vastu „inimsuse“ vaatepunktilt. Grüni „ühiskonnakriitika“ põhipunktid on niisugused, et kõigepealt ta konstateerib, et maailm ei vasta „inimese“ käibivaile illusioonidele.

„Aga need illusioonid,“ räägib Engels, „osutuvad just ideologiseeriva, eriti noore, äraelutseja illusioonideks ja kui äraelutsejalik tegelikkus ei vasta neile illusioonidele, siis on see esile kutsutud vaid sellest, et need on ju — illusioonid... Teiseks, „inimese“ poleemika suundub kõige selle vastu, mis ähvardab saksa äraelutsemislikku režiimi...“ („К. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 311—312).

Nõnda Grün tõuseb Goethe nimel üles igasuguse revolutsiooni vastu ja kinnitab, et Goethe juba nooruses elanud läbi kõik revolutsiooni ideed ja eemaldunud nendest. Goethe õigustavat Saksa riigi partselleeritust, korporatiivset korda jne.

Sellele falsifikatsioonile Engels seab vastu algupärase Goethe. Kõigepealt ta purustab legendi „inimsuse“ identsusest Goethe ja Grüni, jah, isegi Feuerbachi enese juures. Goethe tarvitas sõnu „inimene“ ja „inimlik“

„selles mõttes, milles neid tarvitati tema ajal ja hiljem Hegeli poolt, mil sõna inimlik võeti kasutamisele kreeklaste suhtes vastupooleks paganlikele ja kristlikele barbaritele, ammu enne seda, kui need väljendid Feuerbachi juures said oma saladuslik-filosoofilise tähenduse. Goethe juures enamikul juhtudest neil on koguni mitte filosoofiline, vaid kehaline tähendus“ („К. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 302).

Engels eemaldab oma kriitika kõige teravamal viisil nendest, kes tahavad liiga vähendada Goethe tähtsust. Eriti ta võtab distantsi sel ajal suurt mõju omanud Wolfgang Menzeli ja Börne kriitikast. Ta tõrjub tagasi selle kriitika vulgaarse, mittedialektilise, mitteajaloolise iselaadi:

„Meie ei tee Goethele etteheiteid, nagu teevad Börne, Menzel, selle eest, et ta ei olnud liberaalne, vaid selle eest, et ta ajuti võis olla filister; meie ei tee talle etteheiteid ka selle eest, et ta ei olnud võimeline entusiasmiks saksa vabaduse nimel, vaid selle eest, et ta oma esteetilise tunde tõi ohvriks filisterlikule hirmule igasuguste kaasaegsete suurte ajalooliste liikumiste ees... Meie üldse ei tee etteheiteid ei moraalselt, ei parteiliselt, vaid ainult esteetiliselt ja ajalooliselt vaatepunktilt; meie ei mõõda Goethet ei moraalse, ei poliitilise ega „inimliku“ mõõdupuuga“ („К. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“ lk. 303—304).

Ajaloo kättemaks Goethe poolikluse eest, kummatagi, avaldus mitte Menzeli ja Börne alatus kriitikas, vaid selles asutuses, mis ka Goethe nime ümbritsesid Grüni tüüpi väikekodanlased. Goethe tragöödiast Engels räägib nõnda:

„... armetuse (*misère*) võit kõige suurema sakslase üle on kõige paremaks tõendiks sellele, et „seestpoolt“ seda pole üldse võimalik võita. Goethe oli liiga universaalne, liiga aktiivne natuur, liiga liha ja veri, et otsida pääsu armetusest schiller'likus põgenemises kant'liku ideaali juurde; ta oli liiga läbinägelik, et mitte näha, et see põgenemine lõppude-lõpuks viis lameda armetuse asendamisele täispuhutuga. Tema temperament, tema jõud, kogu tema vaimne suund tõukasid teda praktilise elu poole, aga praktiline elu, mis teda ümbritses, oli hale“ („К. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 303).

See dilemma sünnitas nii Goethe geeniuse suuruse kui ka tema piiratud. Ta on

„kord kolossaalselt suur, kord tilluke; kord ta on sõnakuulmatu, pilges maailmapõlgav geenius, kord ettevaatlik, kõigea rahul olev, kitsas filister“ (*ibid.*, lk. 303).

Just nimelt see halastamatu kriitika, see otsustav keeldumine ükskõik millises suure poedi nõrkuste idealiseerimisest annabki materialist-dialektik Engelsile võimaluse säilitada tuleviku jaoks kõike suurt ja kordumatut Goethes, päästa tema pärandit. Oma märkustes Goethe kohta Engels annab tähelepanndava eeskujuga kriitilisest pärandi omandamisest: ta tuletab Goethe suuruse ja nõrkuse tema tegevuse ühiskondlik-ajaloolistest tingimustest, kuid ei jää seejuures peatuma ainult Goethe loominguga seletamisele aja-tingimuste põhjal, vaid näitab ühtlasi ka erakordse dialektilise tabavusega kätte need suured, objektiivsed, õiged jooned, mis Goethe tegevuses sisaldasid.

*

1848. a. revolutsioon oli Marxi ja Engelsi kogu kirjanduspoliitika kõige hiilgavamaks praktiliseks tõenduseks. „Uue Rheini Ajalehe“ ringvaates Marx ja Engels teevad arveid saksa kodanliku demokraatia nõrkuste ja kõikumistega, annavad analüüsi mitmesuguste ainult revolutsiooni ajal ja selle mõjul tekkinud kodanlike voolude reaktsioonilistest tendentsidest. Nad nõuavad, et revolutsioonilisi tegelasi kujutataks realistlikult,

„rangete, rembrandt'like värvidega kõiges nende eluereduses. Olemasolevad kirjeldused ükski ei joonista neid isikuid nende reaalses vormis, vaid ainult ofitsiaalsel kujul, koturnidega jalas ja oreooliga pea ümber. Neis moonutatud rafaellikes portreedes läheb kaotsi kogu kujutamise tõele vastavus“ (K. Маркс, Ф. Энгельс, Собр. соч., VIII к., lk. 293).

Otsustavaks momendiks Marxi ja Engelsi selle perioodi kirjanduskriitikas on suure pöörde konstateerimine, mis on toimunud 1848. a. revolutsiooni tagajärjel kodanliku ideoloogia arengus.

Guizot' ja Carlyle'i kui näidete varal nad näitavad, kuidas kodanluse ideoloogid on muutunud argadeks ja paindlikkudeks apologetideks. Kodanluse tõusu suur periood on lõplikult möödunud.

„Jah, mitte ainult *les rois s'en vont* (=kuningad lähevad ära), vaid ka *les capacités de la bourgeoisie s'en vont* (= kodanluse talendid lähevad ära)“ (*ibid.* lk. 280).

Iseäranis armetult ja haledalt toimub see pööre Saksamaal:

„Kui endiste klasside, näiteks rüütliklassi hukkumine võis anda sisu grandioosseile traagilistele kunstitoodetele, siis väikekodanlus, loomulikult, ei või anda midagi muud peale fanaatilise tigiduse jõuetute avalduste ja sancho-pansa'like lausungite ja kõnekäändude kollektsooni. Härra Daurmer, see on — kuiv, ilma igasuguse huumorita Hans Sachs'i järg. Saksa filosoofia, kes ringutab käsi ja oigab oma kasuisa — saksa väikekodanluse — surivoodi juures — selline on liigutav pilt, mida meile pakutakse uue ajastu religioonina“ („K. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 405).

Hinnang, mis Engels annab möödunud sajandi teise poole kodanlikule filosoofiale, on tuntud brošüürist „Ludwig Feuerbach“. Aga tema austus kodanliku kirjanduse vastu ei ole kõrgem. Rääkides „alatuses, pinnalisuses, ogaruses, paljusõnalisuses ja võõraste mõtete vargusest“ saksa ökonoomilises kirjanduses, ta lisandab jalamaid, et selle kirjandusega on võrreldav ainult saksa romaan.

Niisama üleolevalt Engels väljendub Richard Wagneri suhtes, keda ta võrdleb Dühringiga, jne. Engels kriipsutab energiliselt alla Balzac'i paremust Zola ees ja kirjas Lassalle'ile tema tragöödia „Franz von Sickingen'i“ puhul ütleb, et

„Isegi need vähesed, võrdlemisi head inglise romaanid, mis ma veel aeg-ajalt loen, nagu näiteks Thackeray omad, vaatamata nende vastuvaidlematule kirjanduslikule ja kultuurilis-ajaloolisele tähendusele, pole mind kordagi suutnud huvitada sel määral (kui „Sickingen“. — G. L.) („K. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 175).

Sel viisil Engels tuletab töölistele vahetpidamata meelde seda, et ei maksa ülehinnata kaasaegse kodanluse kirjanduslikku loomingu isegi mitte kõige paremais teostes, vaid et tuleb nende suhtes võtta ehtsalt revolutsioonilis-kriitiline seisukoht.

See austuse puudumine kodanluse vastu on, muidugi, esmajoones poliitiline küsimus: järeleandmised kodanluse ideoloogiale, kummardamised selle ees võivad väga hõlpsasti viia sellele, et kirjanikud rahulduvad selle tegevussfääriga, mille töölikklassi mõtlemisele ja loominguale on ette seadnud kodanlus. See tähendab, et kirjanikud sulevad oma loominguist välja proletariaadi revolutsioonilise meelepaha.

Engels mõistab teravasti hukka selle vea tema enda poolt muidu heaks kiidetud Margaret Harknessi jutustuses. Ta kirjutab Harknessile:

„„Linnatüdrukus“ töölikklass figureerib passiivse massina, kes on võimetu end aitama, kes isegi ei tee katseid end aidata. Kõik katsed välja

rabelda nüristavast viletsusest tulevad väljastpoolt, ülevalt... Töölisklassi revolutsiooniline vastupanu teda rõhuvale ümbrusele, tema kramplikud katsed — olgu poolteadlikud või teadlikud — saavutada oma inimlikke õigusi on osa ajaloost ja võivad pretendeerida kohale realismi sfääris“ („K. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 163).

Engels võitleb nii armetu mineviku romantilise ülistamise kui ka progressi-müüdi vastu, mille järgi kapitalism nagu oleks endaga kaasa toonud töölisklassi seisukorra paranemise. Tööliste olukorra algupärase uurimise põhjal kapitalismi juures Engels nõuab, et proletaarlik kirjandus kajastaks revolutsioonilise proletaarlase kogu meelepaha kapitalistlike korralduste vastu.

Järelejätmatult osutab Engels sellise revolutsioonilise kirjanduse positiivseile ja negatiivseile näidetele minevikus ja olevikus. Ta kriipsutab alati alla Fourier' suuri teeneid, keda ta peab kõigi aegade suuremaks satiirikuks, kuna Fourier andis kodanliku ühiskonna erandlikult sügava satiirilise läbivalgustuse. Seejuures kriitilise suhtumise nõudmine kodanlike korralduste ja ideoloogia vastu Engelsi juures ei piirdu ainult poliitika probleemidega sõna kitsamas tähenduses. Just Fourier' juures Engels kriipsutab eriti alla, kui sügavalt ja tõepäraselt ta kritiseerib näit. kodanlikku abi-elu ja armastust.

*

Oma kirjanduskriitilistes märkustes seisab Engels alati proletaarsete internatsionalismi vaatepunktil. Ta püüab kirjanduse ülemaailmalist kogemust üle kanda mitmesuguste maade töölisliikumisele. Sellelt vaatepunktilt Engels isegi võtab arvustuse alla niisuguse teose kui Mehringi „Legendi Lessingist“.

„Saksa ajaloo õppimisel, mis kujutab endast pidevat, katkestamatut armetust, ma olen alati leidnud, et ainult kõrvutamise vastavate prantsuse eppohhidega annab õige maastaabi võrdluseks, kuna seal sünnib just vastupidine sellele, mis sünnib meil.“

Ja pärast rea selliste kontrastide konkreetset loendamist Engels tuleb järgmisele järeldusele:

„See on sakslasele ülemal määral häbistav võrdlus, kuid seda õpetlikum, aga sest ajast peale, kui meie töölised nihutasid Saksamaa ajaloolise arengu esimestesse ridadesse, meie võime juba suurema kergusega taluda mineviku häbi.“

Sellesama otsustavusega Engels võitleb dialektilise meetodi vulgariseerimise vastu. Oma elu hilisemal perioodil ta on sunnitud mitteheakskiitmisega konstaterima, et mõningad töölisliikumisele lähedased teoreetikud oma ajaloolise materialismi vulgariseerimisega on läinud kuni karikatuurini. Selle kohta ta kirjutab Konrad Schmidtile:

„Üldse, paljudele nooremaile kirjanikele Saksamaal sõna materialistlik on kõlaks, mida rakendatakse mitmesugustele asjadele, võtmata vaevaks tegelda edasise tundmaõppimisega, s. o. kleebitakse külge see

nimesedelike ja arvatakse, et sellega on kõik tühjendatud. Ometi meie arusaamine elust on peamiselt sissejuhatus tundmaõppimisse, aga mitte kang konstruktsioonile hegeliaanluse maneeris. Kogu ajalugu tuleb hakata õppima uuesti“ (К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма, 1932, lk. 372).

Teises kirjas Schmidtile ta räägib:

„Kui palju veel on vaja teha teoreetilises suhtes, eriti ökonomilise ajalooga ja selle seose alal poliitika-, õiguse-, religiooni-, kirjanduse- ja kultuuri-ajalooga üldse! Siin võib ainult selge teoreetiline pilk näidata õiget teed faktide labüridis“ (К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма, Соцекгиз 1931, lk. 374).

Hiilgava metodoloogilise näite sellest, kuidas tuleb tõlgendada kirjanduslikke nähtusi, annab Engels tuntud kirjas Paul Ernstile Ibseni puhul. Kooskõlas selle aja vulgaarse metafüüsilise „sotsioloogiaga“ Ernst hindab norra väikekodanlust samuti kui saksagi väikekodanlust ja tuleb selle „sotsioloogilise uurimise“ põhjal vastavaile skemaatilistele järeldustele. Kirjas Ernstile annab Engels väga üksikasjalise analüüsi kodanliku klassi erilistest arengutingimustest Norras ja näitab väga konkreetselt kätte põhjused, millede mõjul Norras tekkis kõigist tema puudustest hoolimata võimas kirjandus, samal ajal kui selleaegsel Saksamaal kirjandus juba oli kaotanud igasuguse iseseisvuse.

„Ja millised olekski Ibseni draamade puudused, nendes on ikkagi kujutatud — olgugi väike-, keskkodanlik — kuid siiski saksa omast mõõtmatult kõrgemal seisel maailm, milles inimesed veel omavad karakterit, on võimelised initsiatiiviks ja tegutsevad iseseisvalt, kuigi tihti ka veidralt muu-maalise vaatleja vaatepunktilt. Kõike seda ma pean tarvilikuks põhjalikult tundma õppida enne oma arvamusega esinemist“ („К. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 30).

*

Neilt poliitilistelt ja metodoloogilistelt positsioonidelt Engels pöördub vahetpidamata tagasi küsimusele pärandist. See küsimus seisab temal kõige tihedamas seoses proletariaadi rolliga maailma ajaloos, kapitalismi hauakaevaja ja uue ühiskonna looja rolliga — edasise kultuurilise arengu alusega. Kriitiline suhtumine kodanlikule tegelikkusele on Engelsil kõige tihedamalt seotud proletariaadi ajaloolise rolli hinnanguga. Proletariaat peab olema revolutsiooniliseks uue maailma loojaks, aga mitte reformistlikuks opositsiooniks kapitalistliku ühiskonna sees, nagu seda soovisid mõned sotsiaal-demokraatia juhtidest juba Engelsi aegadel. Alatine toetumine mineviku ehtsalt suurele pärandile on ühtaegu üleskutseks proletariaadile, tema ees seisvate suurte ülesannete meeldetuletuseks. Ikka ja ikka jälle Engels kriipsutab alla, et suure ajaloolise pärandi kõrvaleheitmine (nagu näiteks vanade kreeklaste, suurte utopistide jne. väljanaermine Dühringi juures) käib alati käsikäes naeruväärse kalduvusega kõige tühisemate eklektiliste moevoolude poole.

Võitlust pärandi eest peab Engels, nagu juba nägime Goethe kui näite juures, ilma igasuguse mineviku-idealiseerimiseta. Dialektik-materialist peab arvestavalt ära tunnetama mineviku iga suurema kirjandusliku toote seose klassise baasiga, millel ta on tekkinud. Nii, näiteks, poleks kreeka kirjandust ilma orjusetta. Kuid ühtaegu sellega oleks probleemi absoluutselt lubamatuks vulgariiseerimiseks, kui antiikse kirjanduse ja kunsti tundmaõppimine viiks ainult nende orjaperemehelikkude aluste konstateerimiseni selle aja kirjanduslikes toodetes.

Mineviku kirjandusliku arengu suured eeskujud-näited on märksa keerulisemad. Vulgaarsotsioloogid kas lihtsalt unustavad ära või määrivad kinni selle asjaolu, et kirjandus kujutab endast objektiivse tegelikkuse kajastust. Vanade suurte realistide möödumatu loominguline võimsus aga just sellel rajanebki. Balzac'i kui näite juures Engels valgustab kõige tabavamalt seda keerulist ja ühtaegu täiesti selget suure realismi tekkimise dialektilist protsessi. Ta kirjutab:

„See, et Balzac oli sunnitud minema vastamisi oma enda klassiste sümpaatiate ja poliitiliste eelarvamustega, see, et ta nägi oma armastatud aristokraatide languse paratamatust ja kirjeldas neid kui inimesi, kes ei pälvigi paremat osa, ja see, et ta nägi ehtsaid tuleviku inimesi seal, kus sel ajal neid ainult võiski leida, seda ma pean üheks realismi kõige suuremaist võitudest, üheks vana Balzac'i kõige suuremaks eripärasuseks“ („К. Маркс, Ф. Энгельс об искусстве“, lk. 164).

Engels ei pea siin silmas ainult Balzac'i „häid“ või „halbust“ külgi. Ja ta ei piirdu lihtsalt tema tööde „sotsioloogilise“ seletamisega. Ta räägib Balzac'i realismi möödumatust suuruselt ja annab vastulöögi kõigile neile, kes kuritarvitavad suure prantsuse kirjaniku reaktioonilisi jooni.

Võitlust pärandi eest mõistab Engels ka kui mineviku hiiglaste vastuseadmist oleviku kääbustele kodanliku arengu protsessis. Siin joonistub eriti selgesti välja seos kultuurse arengu probleemi ja proletariaadi ajaloolise rolli küsimuse vahel.

Engels kirjutab „Anti-Dühring'is“:

„Ja mitte ainult töölisel, vaid samuti ka neid otseselt või kaudselt ekspuuteerivad klassid orjastatakse tööjaotuse tõttu nende tegevuse tööriistade poolt: vaimsel laostunud kodanlane — omaenda kapitali ja omaenda kasu-kire poolt; jurist — oma kivilinenud õiguslike vaadete poolt, mis valitsevad tema üle otsekui iseseisev jõud; „haritud klassid“ üldse — oma piiratud ja ühekülguse, oma kehalise ja vaimse lühinägelikkuse, oma viga poolt, mis on esile kutsunud nende erialale kohandatud kasvatusel ja aheldatusega kogu eluks selle eriala külge, seisku see kasvõi mitte-midagi-tegemises“ (Ф. Энгельс, „Анти-Дюринг“, Партиздат 1934, lk. 211).

Kapitalistliku tegelikkuse epigoonidele-kääbustele Engels seab vastu renessansi-ajastu hiiglaslikud kujud.

„See oli kõige suurem progressiivne pööre, mis inimkond seniajani läbi elanud, ephh, mis tundis tarvidust titaanide järgi ja mis sünnitas titaane mõttejõu, kirglikkuse ja iseloomu, mitmekülgsuse ja õpetatuse poolest. Inimesed, kes panid aluse kaasaegsele kodanluse valitsemisele, olid mistahes, ainult mitte kodanlikult piiratud... Selle aja inimesed polnud veel saanud tööjaotuse orjadeks, mille piiravat, vigasekstegevat mõju meie nii tihti paneme tähele nende järeltulijate juures. Kuid mis nendele iseäranis iseloomulik on, see on see, et nad peaaegu kõik elavad oma aja kõigi huvidega, võtavad osa praktilisest võitlusest, asuvad selle või teise partei poolele ja võitlevad, kes sõna ja sulega, kes mõõgaga, kes nii ühe kui teisega. Siit see iseloomu täius ja jõud, mis teeb nendest terviklikud inimesed. Kabinetiõpetlased olid sel ajal eranditeks: need olid kas teise ja kolmanda järgu inimesed või ettevaatlikud filistrid, kes ei soovinud oma sõrmi kõrvetada“ („К. Маркс, Ф. Енгельс об искусстве“, lk. 243—244).

Niisugune renessansi-ajastu vastuseadmine kodanlikule kaasajale jäi täiesti mõistmata II Internatsionaali teoreetikute poolt, niisama kui nad kunagi ei ole õieti aru saanud sotsialistliku revolutsiooni suurest perspektiivist, uue kõigekülgselt arenenud inimese perspektiivist.

*

Võitlus pärandi eest on Engelsil katkestamatult seotud reaalistliku printsiibi toonitamisega kirjanduses. Engels peab halastamatut võitlust idealismi vastu kirjanduse tõlgendamises ja kirjanduslikus teoorias. Kõige konkreetsemalt ilmneb see joon Lassalle'i tragöödia „Franz von Sickingen'i“ kriitikas. Kuid astudes välja idealistliku tegelikkuse-trakteerimise vastu Engels ühtaegu väljendab end kõige halvustavamal viisil ka kodanluse languse perioodi pisiasjalise „realismi“ suhtes. Pärast seda, kui ta on võtnud hävitava kriitika alla Lassalle'i idealistliku kujude-karakteristika, ta kirjutab:

„Teie astute täiesti õigustatult välja praegu valitseva halva individualiseerimise vastu, mis viib pisiasjalisele targatsemisele ja moodustab endast epigoonide väljasureva kirjanduse olulise tunnuse“ („К. Маркс, Ф. Енгельс об искусстве“, lk. 177).

See hukkamõist degradeeruva kodanluse nõndanimetatud „realismile“ ja selle mõjule proletaarse kirjanduse peale pole veel tänapäevgi kaotanud oma aktuaalsust. Tõeline realism ei lähtu mitte inimese tillukestest juhuslikest omadustest. Nii pikalt kui Lassalle tegi katset luua oma tüüpe mitte irdudes oma aja suurtest ajaloolistest võitlustest, Engels on täiesti tema kavatsustega päri.

„Teie Sickingenis on võetud päris õige dispositsioon: peategelased on tegelikult teatavate klasside ja suundade ja vististi ka oma asja teatud ideede esindajad ja tumendavad oma tegevuste motiivid mitte pisiasjalistest individuaalseist tujudest, vaid sellest ajaloolisest voolusest, mis neid kannab“ (*ibid.*, lk. 176).

See, mida Engels ei kiida heaks Lassalle'i juures, see on tüüpilise rolli idealistlik ülesuurendamine, keeldumine kõigest individu-

aalsest ja juhuslikust üldse ja siit paratamatult järgnev retooriline väljendusmaneer, mis meenutab eemalt Schilleri maneeeri.

„Kuid järgmine samm edasi, mis oleks tulnud teha, seisneb selles, et need motiivid elavamalt, aktiivselt ja, nii-öelda, stiihhiliselt nihkuksid esiplaanile tegevuse enda käiguga, ja et argumenteerivad kõned... saaksid üha enam üleaarusteks“ (*ibid.*, lk. 176—177).

Kirjas Minna Kautzky'le Engels räägib niisama teravalt, kuigi mitte polemiseerides, sellest samast nõudmisest:

„... iga isik — tüüp, kuid ühtlasi ka täiesti kindel isiksus, „dieser“, nagu oleks öelnud vana Hegel; nii see peabki olema“ (*ibid.*, lk. 161).

Aga kirjas Margaret Harkness'ile ta konkretiseerib seda nõudmist ja annab realismi kõigekülge määratluse:

„Minu vaate kohaselt realism eeldab, peale detailide tõepärasuse, tüüpiliste iseloomude edasiandmise õigsust tüüpilistes olukordades.“

Selles mõttes on Engelsile realistliku kirjanduse kõige suuremaks ja ületamatuks meistriks Shakespeare. Engelsi silmis Shakespeare kujutab endast ühelt poolt täielikku vastandit idealistlikule retoorikale kirjanduses, teiselt poolt aga vastandit ka kodanlike apologetide piiratud „realismile“. Shakespeare ühendab endas võime puudutada inimlike tegevuste suuri, alalisi, tüüpilisi motiive oskusega väljendada tegevuste individuaalset iseloomu kõige suuremas konkreetsuses.

Engels kirjutab Lassalle'ile:

„Mulle näib, ometi, et isiksust iseloomustab mitte ainult see, mis ta teeb, vaid ka see, kuidas ta seda teeb.“

Ja ta tõreleb idealist Lassalle'i hoolimatuse pärast selle individuaalse „kuidas“ suhtes, mis viib Lassalle'i kujude desindividualiseerimisele.

Selles punktis Engelsi kriitika, samuti kui tema osutamine Shakespeare'ile, ei ole tänini kaotanud oma aktuaalsust. Individuaalse ja tüüpilise ehtne loominguline seostamine, selle konkreetne esiletoomine, kuidas just eri kujude tegevus, mõtlemine, tunne areneb, on ka meie kirjanduse põhipüüdluseks.

Osutamine Shakespeare'ile on Engelsi juures ühtlasi ka meeldetuletuseks vajadusest kujutada kogu ühiskondlike suhete kogumit nende liikumises, ja samal ajal siin peitub väljaastumine kodanliku kirjanduse halvustava keeldumise vastu „mitteametlike“, plebeiliste ühiskonna-elementide kujutamisest. Engels kirjutab Lassalle'ile, teravasti kritiseerides teda hoolimatuse eest talupoegade liikumise suhtes:

„Minu arusaamist mööda draamast... selleaegse hämmastavalt kirju plebeilise ühiskonna-osa juurdetõmbamine oleks andnud... hindamatu fooni

KOLLEKTIIVTÖÖ TRADITSIOONE MUHUST JA LÄÄNEMAALT

(Järg.)

11.

LEHERIISUMISE TALGUD. Muhus on paiguti olnud kombeks sügisel mahavarisenud puulehti korjata kokku talgutega. Selle kollektiivtöö nimetuseks on *leheriisumise talgud*, sest lehed riisutakse kokku harilike heinarehadega. Kahjuks on aga teateid nii-suguste talgute kohta võrdlemisi vähe ja needki üsteisest erinevad. Nii on Oina külast noteeritud: „Leheriisumise talgud peeti vanasti pühapäevadel. Osavõtjaiks vanemad naised. Lähemad andmed puuduvad“. — Leeskopa k.: „Leheriisumise talgud on peetud sügisel, kust osa võtavad naised ja neiud“. — Lepiku külas peetavat leheriisumise talgud argipäeviti. Hellamaalt ja Muhu põhjaosast on kõnealuste talgute asjus vastatud eitavalt. Ainuke üksikasju sisaldav kirjeldus on saadud Liiva külast:

Sügisel, kui lehed maha langenud, korraldatakse nende kokku kogumiseks talgud. Neid korraldavad naised kui ka mehed. Osa võtta võivad mõlemast soost isikud. Osavõtjaid on 15—20 inimest. Sünnib see töö argipäeviti.

Kui kaste maast kadunud, alatakse riisumisega. Mehed veavad lehti koju ja teevad koormaid. Töö kestab öhtuni. Oleneb töö hulgast. Riisutakse igasuguseid lehti. Neid pannakse loomadele aluspõhu hulka ja eluja loomademajale tuulevarjuks väljaspoole seina. Öhtul, kui töö valmis, riietatakse ümber puhkepäeva kohaselt. Algab ühine eine. Toitudeks on keedetud liha, kooritud kartulid, kalu praetult, või saialeib, kohv. Sügisel, kui õunu palju, keedetakse õunasuppi ka, või pakutakse niisama tooreid õunu. Peale lauas lõbusa jutlemise algab tants. Seks ajaks on noormehi juure kogunud. Tantsitakse poole ööni. (A. Vana < Muhu-Liiva.)

Lehti riisutakse vist peamiselt heinamailt ja kodu-aiast, kuigi seda pole üheski teates otseselt öeldud.

Et üldse metsaalused lehed ära korjatakse, see võib olla tingitud allapaneku-materjali (õlgede) vähesusest. Kuid teisest küljest tuleks siiski märkida, et saartel metsaaluse puhtusele üldse nagu suuremat rõhku pannakse kui mandril. Kihnus näit., kus on okasmets, korjatakse metsa alt ära kõik mahavarisenud käbid, oksad ja raod, mida kasutatakse küttematerjaliks.

Mujalt kui Muhust puuduvad positiivsed andmed leheriisumise talgute kohta.

12.

VEOTALGUD. Talvel hea lumeteega korraldatakse veotalgud. Muhus on neid võrdlemisi sageli, aga tuleb neid ette ka Läänemaal ja mujalgi. Kui väikepõllumehel on näit. üks töö-

hobune, siis on ju võimatu ilma võõraste abita toime tulla, kui tahetakse heinamaalt kuhi korraga ära tuua või jälle ehitusmaterjali kohale vedada mitmekümne kilomeetri tagant. Siis otse paratamatult tuleb luua ajutine töökollektiiv, korraldada talgud.

Heinaveotalgute puhul on osavõtjaks peamiselt mehed, vähe- mal määral naised ja tüdrukud. Osa võtavad enamasti talgutegija sugulased ja tuttavad (Linnuse k.). Talguperre tullakse kokku hommikul varakult. Iga talguline tuleb oma hobuse ja reega. Kõige- pealt süüakse ja juuakse õlut, siis minnakse teele. Tööpäeva pik- kus oleneb sellest, kui kaugelt tuleb vedada. Oma saare peal teh- takse kaks reisu päevas ning vahepeal süüakse kodus lõunat. Tuleb aga heinu tuua Saaremaalt või „ülemere laidudelt“, siis võib üheks vooriks kuluda 24 ja enamgi tunde. Niisugusel juhul võetakse lõunasöök teele kaasa. Kui võimalik, võetakse tingimata kaasa veel õlut, külmema ilma puhul aga viina. Heinaveotalguga tahe- takse üks suurem heinakuhi ühe vooriga või ühe päevaga ära ve- dada. Kui osavõtjaks on ainult mehed, siis õhtul harilikult tantsu ei järgne; aga kui talguliste hulgas on nooremat naisperet, siis hoolitsetakse ka pillimehe kohaloleku eest ning lüüakse lõpuks tantsu ja tehakse ringmänge.

Palgiveotalgud on samalaadilised, ainult et palgiveedu peetakse juba eranditult meestetööks. Et Muhus on metsa vähesuse tõttu koha peal palke üsna raske saada, siis veetakse ehitusmaterjali ena- masti ikka kas Saaremaalt või mandrilt. Mõnikord tähendab see võrdlemisi pikki vedusid. Nii oli näit. Kuivastusse toodud maha- palke Varblast, mis on ca 40 km eemal. Vedu oli võimalik ainult talvel, kui meri jääs. Et nii kaugelt ehitusmaterjali kohale tuua, selleks tehtavat viied-kuued talgud. Korraga käiakse ainult üks voor. Kui hommikul hästi vara ära minna, jõutakse järgmisel ööl tagasi ning süüakse-juuakse ja naljatatakse siis kuni hommikuni. Veel kaugemate vedude puhul tulevat ette ka kahepäevaseid talgu- reise. Siis harilikult võetavat lisaks veel kolmas päev, mil õllekan- nude juures aega viidetakse, kaarte mängitakse jne.

Kui talgutega sooritatakse palgiveudusid, mis piirduvad Muhu saarega, siis tehakse kaks voori päevas. Hommikul pimedas sõi- detakse välja ning viiakse üks voor palke riigimetsast saevabri- kusse. Seal tehakse ühtlasi peatus, võetakse kehakinnitust ja söö- detakse hobuseid. Siis sõidetakse teiskordselt metsa, pannakse uued koormad peale ja viiakse need talgukorraldaja koju (< Kapi k.).

Peale heinte ja palkide veetakse talgutega veel küttepuid, tur- baid ja põllukive, mis ennem maa peale välja aetud. Kiviveotal- guid peetakse talvel väikese lumega ja ka suvel. Veel on Muhus peetud *rootalguid*. Roog [= pilliroog] on saartel ja randadel tea- tavasti kõrgeväärtuslik katusekatmise materjal.

Roogu ostetse mereääre meeste kääst, siis tuuakse paljude oostega, 14—15 koormat. Tuuakse talgutega ää. Süüakse, juuakse, lõpuks lüüakse tantsu kua. Kui laupa talgud, siis pühabene päe koa tagajärele. Õlut oo peaasi. Viina tuuakse ka natuke, antakse sööma alla. (Mäla k.)

Veotalgud on juba raskemat liiki talgutöid. Siin on vahel tulnud arvesse ka kättetegemise moodus (Linnuse k., Oina k.) või on hobusemeestele koguni tasu makstud, olgu rahas või viljaga (Kapi k.). Kuid söögile ja joogile pannakse talgutel igal juhul suurt rõhku. Sest tavalisemaks tasuks on ju ikkagi mõni hea „keretäis“ süüa ja „peatäis“ juua. Joogi peale pannakse erilist rõhku just niisugustel talgutel, kus osavõtjaks on mehed. Ning traditsiooniliseks talgujoogiks on ikka õ l u t, kuigi selle kõrval juuakse veel viina, kodus tehtud veine jne. Puhtakujuliste meestetalgute lõpul harilikult puuduvad tants ja mängud.

Erinevad muudest veotalgutest on niisugused, millega mõnele tuleõnnetuses kannatanule veetakse ehitusmaterjali. Siis on talgulisel vahel olnud töö oma leivakotiga.

13.

VEEL MÖNINGAID TALGUTÖID. LISANDUSI EELMIS-TELE. — Käesoleva kirjutise esimeses osas on olnud juttu sõbatalguist (vt. lk. 109—111), mida on korraldatud Muhu saarel. Neil talguil valmistati ette nn. *pruutsõba* (pruudi villase voodivaiba) kudumiseks vajalist materjali ning tehti pruudile muudki kaasavarakraami. Hiljem juurde saadud andmeil on Muhus pärast sõba valmiskudumist peetud *sõbauhtumise talguid*. Ühe teate järgi kutsutud sinna 4—6 inimest, kellele pruut pidanud viina andma. Uhtumine ise toimunud niimoodi: suur tõrs toodud tuppa ja pandud kummuli keset põrandat; sõbakangas kastetud märjaks keevas vees, pärast väljaloputamist asetatud tõrrepõhjale ja määratud seebiga üle; siis keeratud kangas kokku, „uhtujad panid oma käed sinna peale ja hakkasid ümber ringi käies kangast rullima“ (Liiva k.). Teises teates öeldakse, et *kanguhtumise ehk sõbatalguid* olevat varemini peetud. „Osavõtjaks tüdrukud ja vanemad naised. Kangas tehti kokku seebi ja leelisega, siis mätsiti see kokku ja pandi kotti, mille suu õmmeldi kinni. See suur „kera“ pandi nüüd tõrre põhja peale, ja naised käisid ringi veeretades ja muljudes kangast. See kestis umbes 2—3 tundi (vahepeal muidugi niisutati!). Siin, kangast veeretades, naiste jutt tavaliselt kaldus „mahlaseks“, vahest ka rõvedaks. (M. Vana < Oina küla.)

Tüssi, (täisvillase riide) pesemise-uhtumise talguid mäletatakse ka Mustjalas; sealgi on sest osa võtnud ainult tüdrukud ja naised (ERM, KV 7, 441). Veelgi kategoorilisem teade on mandrilt: mehed ei tohtivat üldse ligi minna, kui naised riidet vanutavad. „Kui

lähevad, siis aetakse neile naiste undruk pähe ja valatakse vanustusveega märjaks“ (ERM, KV 11, 373 < Sangaste — A. Frants 1932). Kahjuks puudub selle puhtnaiseliku kollektiivtöö kohta laialdasem materjal.

Üheks külarahva kollektiivtööks oleks veel viljapeksmine suure peksumasinaga ehk *reheste tegemine*, nagu seda Muhus on nimetatud. Selle töö juurde on vaja hulk töölisi, mistõttu saab paratamatuks kollektiivne töötamine. Kuid päris talgukorralduse ilmet sel siiski pole ega anta sellele harilikult ka talgu nimetust. Käiakse vastastikku üksteisele abiks, iga perekonna liikmed söövad omas kodus või omaette, mingisugust ühist lõbustuste osa ei ole.

Ainult meessoost osavõtjatega on Muhus peetud *k a t u s e k a t m i s e*, *k ä n n u j u u r i m i s e* ja *p u u l õ h k u m i s e* talguid. Neid on peetud sügiseti muude tööde vaheajal. Osavõtjaille anti hästi süüa-juua ning töö lõppedes istuti vesteldes koos õllekruuside juures. Üksikasjalisemad kirjeldused puuduvad.

Läänemaalt on üksikuid teateid,⁴⁾ et olevat seal peetud *m a a k ü n d m i s e*, *k a r t u l i p a n e m i s e*, *l i n a k i t k u m i s e*, *h a o r a i u m i s e*, *p õ r a n d a t e g e m i s e*, *t e k i t i k k i m i s e* ja *s u u r r ä t i n a r m a s t e k e e r u t a m i s e* talguid, kuid midagi lähemat neist pole teada.

*

Kui, nagu on selgunud, väga paljusid töid on tehtud kollektiivselt, olgu talgutega või kuidagi teisiti, siis pole imestada, kui on olnud talgulaadiliselt korraldatud lõbustusigi. — Muhus Simiste külas kõneldi nende ridade kirjutajale, et seal olevat kombeks kadrinapäevaks pruulida *kamba õlut*. Linnaseid selle valmistamiseks annavad mehed, kes kavatsevad joomingust osa võtta. Kui on palju meesosalisi, siis antakse pool külimitu linnaseid mehe pealt, kui on vähe mehi, siis terve külimit. Õlletegijaks on vahel valitud niisugune mees, kes oskas pruulida hästi kange õlle. Temale on määratud veel abiline. Kuid on praktiseeritud ka teist moodust: õllepruulimise kord käis ringi, iga aasta tegi seda „ise pere“. Peamiseks joomingupäevaks olnud kadrinapäeva õhtu. Siis „igauks sõi oma kodu soolast enne ja läks sõnna, kus õlut olli. Naised ollid koa, pill olli ja tantsiti“. Seal olevat vintis mehed tantsinud aluspükste väel „tõrretantsi“ (ringtants ümber kummuliase-tatud tõrre, tantsides tõstetakse teine jalg tõrre peale) ja teinud muudki nalja. (ERA II 191, 348/9 — 1938.)

4) Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste hulgas.

Saaremaal Maasi vallas on niisugused joomingud kestnud pike-mat aega ja on neile antud talgute nimetus. Kuid sealtki on olemas ainult üks sellekohane kirjeldus:

Üldisemad on linatalgud, mis kestavad sügisel mitu nädalat. Käiakse kambas ühest talust teise, kuni kõigil on linad puhastatud. Sellele järgnevad *õllejoomatalgud* ehk nõndanimetatud *kadrijoomingud*. 10. nov. ja 25. nov käivad poisid ja tüdrukud kirjjud hilbud ja paberid ümber, pahempidi kasukad seljas, kellad ja kuljused kaasas, pillimees ja andekotikandja — isa — ühes, majast majja ja kerjavad linnakseid või vilja, millest hiljem valmistatakse ühiselt õlu, mida juuakse mitu päeva, sest harilikult pannakse alati korjatud viljale veel asjaosaliste poolt lisa. Külalistena kutsutakse sinna ka „sõbramehi“ naaberküladest. Nii käiakse ühest külast teise. Joomingud on enamasti laup. ja pühap. ja edasi niikaua kui õlu jätkub. Niiviisi läheb mardipäevast kuni jõuluni ja jõulujoomingutega mõnikord ligi küünlapäevani. Mainitud komme oli peaaegu kadumisel, kuid aasta 10 eest võeti see uuesti tarvitusele. Kuid viimasel ajal on siiski langust märgata. Vist mõjub ümbruskonna avalik arvamise selleks kaasa. (ERM, KV 7, 51 < Jaani, Maasi v., Kavandi — O. Kalm 1933.)

Kollektiivsed joomingud ja söömingud, kas ühenduses kollektiivtöödega või endisaegsete sügispühadega, on omalajal olnud laialt tuntud. Saaremaalt on näit. mälestusi sügisestest killa-pidudest, kus kollektiivselt kokkupandud materjalist õlut tehtud ja joodud ⁵⁾; Lõuna-Läänemaal on olnud populaarne nn. mardipulma pidamine, kus söödi-joodi ühiselt kerjatud ja kokkukantud toidumaterjali ning seejuures naljategemiseks endisaegseid pulmakombeid esitati ⁶⁾; ühistest söökidest-jookidest on olnud kõnet ka Lõuna-Eesti kildsanna puhul ⁷⁾, jne. Kuid selliste kommete lähem vaatlus ei kuulu enam käesoleva kirjutise raamidesse, kuigi selles jällegi väga iseloomulikul kujul ilmneb endisaegse külainimese kollektivistlik mentaliteet.

*

Olgu siin veel toodud täiendavaid märkmeid eelmiste peatükide juurde andmete põhjal, mis autorile hiljem kätte jõudnud.

Villatalguid (vt. EKK, lk. 107—109) on nimetatud minevikuliseks nähtuseks, vähemalt noorte tööna. Kuid hiljem on saadud teada, et veel s. a. veebruarikuu algul olevat Muhus Kallaste külas peetud *villakraasimise talguid*. Ka mõned muud lisateated toetavad väidet, et seegi talgute liik elab paiguti edasi, eriti nähtavasti saartel, kus villaveskid pole igal pool kättesaadavad. Nüüd sama Kallastes peetud talgutööst on kirjelduse järgi osa võtnud

⁵⁾ ERA II 230, 660 (22) < Kihelkonna v., Kõõru k., 1939. — Vt. ka M. J. Eisen, Tõll ja ta sugu (1927), lk. 55 jj.

⁶⁾ E. Päss, Mardipäeva mängudest, Eesti Rahva Muuseumi Aasta-raamat VIII (1934), lk. 73 jj.

⁷⁾ Vt. Eesti Keel ja Kirjandus nr. 1, lk. 51—52.

peamiselt noori tütarlapsi. Seal on esinenud kombekohaselt talgujaar, kelle tulek olnud tingitud sellest, et „jaara jutuga saanud pererahvas rohkem talguneiusi kokku kutsuda“. Jaar olnud pahupidi kasukas, puust sarved lauakesega otsa ette seotud, käinud põlvili. Tema seljas istunud „võera näoga mees“ ja hoidnud vasakus käes jaara kaelas olevat ketti ning paremas käes olnud tal kepp. See-kord jäänud jaara etendus aga poolikuks: kogemata sattunud ta poisse puksima, ja üks tõmmanud tal sarved peast ära. (A. Väli < Kapi k.)

Huvitav villatalgu töötehnikasse puutuv märg on saadud Muhu-Hellamaalt:

„Vanasti korraldatud villatalgutel kraasitud ja kedratud korraga. Kraasitud istunud toa keskel ringina, villakorv keskel. Korvist võetud villu ja pandud põue sooja, et niiviisi minevat vill kraasides kergemini lahkeks ja saavat parema heide. Heided kedratud jälle ketrajate poolt lõngaks.“

Sõbatalgute (EKK, lk. 109—111) kohta olgu täiendavalt lisatud: talgulised — noored naised ja tüdrukud — läinud hommikul kokku ja olnud talguperes selle päeva ja öö ning järgmisel hommikul läinud ära. Poisse kogunenud sinna õhtul tantsuajaks. Öösi poisid-tüdrukud maganud koos. (ERA II 191, 203/4 < Muhu, Suuremõisa k.)

14.

ÜHINE PÄHKLIKORJAMINE. Head kodumaa pähklik on praegusel ajal võrdlemisi haruldane kaup. Harilikult müüakse enneaegselt korjatud valmimata pähkleid, millel tuumad mõnikord peaaegu puuduvad. Sest pähklik on metsasaadus, mida korjatakse otsekui röövimise viisil; korjajad ei läbe valmimist ära oodata, vaid püüavad aina üksteisest ette jõuda. Sel alal tundub vajadust kaitsemääruste ja parema korralduse järgi. Seejuures võiksid eeskujuks olla endisaegsed pähklikorjamise päevad, mille kohta on huvitavaid andmeid saartelt. Kuigi pähklikite kogumine ei toimunud just talgute viisi, oli see siiski töö, mida terve küla tegi korraga, samal päeval.

Kõige paremaid andmeid pähklikorjamise organiseerimise kohta on allakirjutanu saanud Kõinastu saarelt, mis asetseb Muhu ja Saaremaa vahel. Võib-olla just saare väiksuse (seal on 5 talu ja 3 vabadikku) ja eraldatud asendi tõttu on seal olnud võimalik seda asja hästi korraldada.

Kõinastus on pähklikorjamine sügisel alanud ühel kindlal päeval (olgu argipäeval või pühapäeval), mille on määranud kas külavanem või „vanemad mehed“ (omavahelisel nõupidamisel?). See päev olenes kõigepealt muidugi pähklikite valmimisest ning teiseks veel sellest, kuidas muude tööde vahel seks aega leiti. Oodati, kuni

mõni pakilisem töö korda sai, näit. odralõikus. Siis sel määratud päeval varahommikul, juba pimedas mindi metsa pähkleid korjama. Läksid nii noored kui vanad, kõik, „kes aga jõudis metsa minna“. Igal korjajal oli kaelkott kaelas, kus sisse pähkleid nopiti. Peale selle oli kaasas mõni suurem kott, kuhu kaelkoti sisu võis aegajalt tühjendada. Hoolas korjamine kestis varahommikust hilisõhtuni. Vahepeal käidi kodus söömas või võeti hommikul „leiba seltsi“. Pärast seda päeva võis igauks veel vabalt pähkleid korjata, kuni saaki jätkus.

Huvitav asjaolu on see, et kuigi muidu oli igauhel oma heinamaatükk, pähkleid võis koguda siiski ükskõik kelle maa pealt. See peab olema kindlasti vana traditsioon, mis püsinud põlvest põlve. Kuid seejuures iga üksik korjaja sai oma kogutud saagi isiklikult endale ja võis sellega teha, mis ta soovis, kas ise ära süüa või raha eest maha müüa. Ka sama perekonna liikmed kogusid ja hoidsid oma pähklid igauks eraldi. Müügi puhul sai igauks „päheste raha isiklikult omale“. Pähkleid müüdi võrdlemisi palju, ainult väike osa jäi oma tarvitada. Müügile saadeti neid ühes kalakaubaga peamiselt Tallinna.

Ka Muhust on andmeid, et seal on pähklikorjamine olnud samal viisil normeeritud nagu Kõinastuski.

Võlla külas on umbes 8—10 aastat tagasi korraldatud ühiseid pähklikorjamise päevi. Selle päeva määrasid küla tunnustatuimad peremehed. Anti käsk ühel päikesepaistelisel sügispuhapäeval minna küla piiridesse, karjaarusse [= karjamaale] ja sarapuu-metsadesse „pähkele“. Korjati nii palju, kui päeval jõuti. Öhtul jagati ühiselt ära. Söök oli igalühel omal kaasas. Lõbustusi öhtul ei olnud. (A. Vana — Muhuliivalt.)

Muhust on mujaltki andmeid, et pähkleid on käidud korjamas peamiselt pühapäeviti ja ikka hulgakesi koos. Igal korjajal olnud kaelas valge kaelkott, kuhu mahtunud umbes külimit pähkleid. Korjamisest võtnud osa noorem rahvas, domineerivalt naispere. Kuid viimasel ajal korjavad lapsed pähkleid juba enne valmimist, sest üldise alguspäeva määramist ei praktiseerita. (A. Väli — Kapi k.)

Väga omapärane on Võlla külas esinenud komme, et saak „jagati ühiselt ära“, nähtavasti siis võrdselt kõigi korjajate vahel. See teade vajab veel kontrollimist, sest on ainuke selline, kuid seda tuleb pidada võimalikuks; muhulased on ka kalasaaki ühiskalastuse puhul jaganud samal viisil. Kõinastus on saare pähklisaaki suhtunud üldiselt küll kui ühisomandisse, see kuulus kõigile saare elanikele, hoolimata muidu kehtivaist maapiiridest, kuid igauks sai sellest siiski ainult niisuguse osa, nagu ta ise suutis koguda. Niisugused võrdlemisi vanad ja omapärased käsitused on võinud püsida seetõttu, et saartel on paiguti kuni hilise ajani olnud tegemist ühismaadega, eriti karjamaade osas.

Läänemaal (Karuses) mäletatakse küll, et „enne ei tohtinud [pähkleid] enne korjata, kui valmis olid“, aga nüüd ei peeta sest enam kinni. Üldist korjamispäeva ei ole, vaid igauks korjab siis, kui heaks arvab. Korjatakse ka võõra metsast, kuigi seda heal meelel ei nähta ega sallita. Hea toon nõuab, et igauks korjaks ise omale pähkleid. „Ma ole nii laisk oln, mu aeg nii ära läin, et mitte toopi pole saan pähklid korjata“ — nii vabandatakse end vahel võõraste ees. Korjamine on siiski rohkem naiste, eriti naisnoorsoo asjaks, olenevalt mõnedest rahvakommetest, mida veel käsitleme.

Päris talgutega on pähkleid korjatud Harjumaal Ohulepa mõisas, nagu seda tõendab mõnesõnaline rahvasuust noteeritud mälestusteade:

Ohulepas oli suur pähklemets, tehti sügise pähkletaigud, aeti pühapäev poised ja tüdrukud kokku. Igaihel kott kaelas, aeti korjama pähkleid. Tehti pärast suured talgud. Seal oli suur kuusk [mõisa] trepi all, pandi ilutulesi täis. Puu all tantsiti. Pillimeheks oli Lintmann-Joan, mängis lõõtspilli. Pahema käega mängis veel. (ERA II 192, 418/9 [2] < Hageri 1938.)

Võimalik, et siin pole tegemist just ainulaadse juhtumiga. Aga nagu eelpool kirjeldatud, on talurahva pähklikorjamine, vähemalt Muhus, olnud siiski teise-ilmeline. Üheskoos tantsimist ja lõbutsemist pole seal olnud. Muidugi ei tarvitsenud lõbustuslik moment seegipärast veel täiesti puududa. Kui ühine pähklikorjamine oli terve küla pühapäine metsaminek, siis tähendas see noorsoole huvitavaid kohtumisvõimalusi, võimalusi kurameerimiseks jne. Ühest Muhu vanast rahvalaulust loeme:

Läksin soose soosterile,
päeva alla pähkelile.
Soos tulid vastu suured poised,
päeva alt tulid peenid peiud. Jne.
(EÜS IV 1357 < Muhu 1907).

Laulus järgneb küll ehete riisumise motiiv, kuid seda ei tule alati mõista just sõnasõnaliselt. Ühes teises lauluteisendis pähklikorjaja kohtub peiuga, kes tõstab küsimuse pähklite müümisest. Nähtavasti pole siin pähklite müüminegi nii väga uueaegne. Tsiteeritavas laulus on traditsioonilise „soosterille“ asemele tulnud ekslikult „suhkurille“.

Läksi soosse suhkurille,
päeva alla pähkelile.
Soos on suhkurid sinised,
alla päeva pähkled punased.
Ma läksi kottu korvi tuoma,
akkasi pähkli noppima.
Peiu multa küsima:
„Kellel pähklid noppite?“
Mina aga tarka, ma küll kostsi:

„Kellel muil kui endale.“
Peiu mule vasta kostis:
„Nopi pähkled minule.
Ma vii pähkled linna poodi,
alevile uusi poodi;
ma tuo põlle poomi kirja,
räte riia ristilese,
särgi särjesapilese,
mütsi metme topilese.“

(H II 17, 715 [94] < Varbla 1890.)

Et pähklike müügist saadud raha kasutati ehete ostmiseks, see paistab välja muistki pähklike laulu teiseidest.

Pähklid korjatakse ühes kõludega (*pähkisikad, kihnud*). Nii-moodi lastakse neid mõni päev seista ja puhastatakse siis välja. Pärast seda kuivatatakse päikese käes linade ja tekkide peal. Päikese käes tulevad ka ussid välja ning auklised pähklid eraldatakse teistest. Kuivatatud pähklid mõõdetakse kotti ja hoitakse alal kuivas kohas. Niisugusel kujul müüakse neid ülesostjatele ning hoitakse oma tarvidusteks.

Pähkleid süüakse mõningal määral juba korjamise perioodil. Enamasti on neid siiski söödud talviste pühade puhul, jõuluajal. Pähklid on Lääne-Eestis, eriti aga saartel, olnud kindlas seoses rahvapäraste talvepühade kommetega. Tuntakse mitmeid pähklimeänge, mida noored on pühade ajal mänginud. Kuid kõige olulisem on siiski vast see, et talvepühade ajal on poisid käinud tüdrukuilt pähkleid saamas. Nimelt selleks pidi tüdrukul olema pähkleid korjatud ja varutud. See oli traditsioon, millest ei saanud keelduda. Kuid selles võisid avalduda ka noorte vastastikused sümpaatiad: mõnele anti paremaid pähkleid ja rohkemal arvul kui teisele.

Seega on pähklid olnud ühenduses noorte armusuhetega mitmel viisil: ühised korjamispäevad, ehete ostmise pähklike eest saadud rahaga, pähklike kinkimine jõulupühil. — Üldiselt võiks veel ütelda, et pähkleid on söödud juba eelajaloolisel ajal ning ka pähklikega seotud uskumused ja kombed näivad olevat vanad ja laialt levinud.⁸⁾

15.

ÜHISKALASTUS. Meie saartel ja mērerandadel on kollektiivset kalapüüki harrastatud juba kauges minevikus. Keskaegseis allikates leidub andmeid, mis „lasevad oletada kalapüügi-organisatsioonide, mis olid korrastatud kas külade või külade ühenduse (sarakondade) alusel, nagu see ühisõigus oli maksvusel ka heinamaa,

⁸⁾ Eesti ajalugu I (1936), 44; Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens III (1930/31), v. 1527 jj.

karjamaa, metsa ja muude kasutusala kohta⁹⁾ Kalapüük meres ja sügavamais järvedes vajab suuri püüniseid ning ühenduses sellega ühtlasi arvukat püügimeeskonda. See oli saavutatav ainult niiviisi, et moodustati püüdjate kollektiivid, kuhu kuulus mitukümmend osalist. Harilikult pole meil tegemist olnud elukutsete kaluritega, vaid põllumeestega, kes selleks liitusid ainult püügihooajal. Kuid püügihooaeg oli siiski võrdlemisi pikk. Mõnikord kevadel näiteks poolteist kuud. Siis tekkisid mererandadele ajutised kalurikülad, kus nn. „noodamajades“ ja muus improviseeritud varjuafustes hulgakesi koos elati ja töötati. Et sedalaadi ühiskalastust on juba kirjanduses käsitletud¹⁰⁾, siis puudutatakse seda siin ainult lühidalt ning piirdatakse peamiselt autori enda poolt Muhust kogutud andmete kokkuvõtliku esitamisega.

Muhus on suurema püügiseltskonna nimeks olnud *noodavägi*. Terve saare kohta olnud viis noodaväge, mis said erinime kas mõne küla, püügikoha või juhtiva kipri järgi. Mõnes püügikohas võis korraga töötada ka mitu noodaväge. Ühte püügiseltskonda on kuulunud 60—120 osalist, kes võisid olla pärit mitmest külast. Ühest perekonnast võis olla ka mitu inimest. Kuid igal noodaväe osalisel pidi olema kaasas kaks võrgulina — üks tihedam (*sadasilm*), teine hõredam — ja soovitud pikkuses kõisi, millest kokkuliitmise teel moodustati suur *püüginoot*. Kahe *noodareie* (e. tiiba) liitumiskohta kuulus kotikujuline *pära*, kuhu kalad lõpuks kogunesid. Noodapüügiks vajati veel kaht suuremat paati ehk *laeva*, millest noot sisse lasti ja selle kokkutõmbamist juhiti, ning hulk väiksemaid paate.

Noodaväe üldjuhiks on olnud *kipper*, keegi kogenum ja enamasti ka jõukam osaline; harilikult kuulus temale (või ka mitmele kiprile) nooda *pära* e. *pärakott*, mõni suurem paat jne. Vähemate juhtidena tegutsesid laevakiprid ja paadikiprid. Enne väljasõitu pidasid merel valvet *räimetundajad*, kes jälgisid räimeparvede liikumist ja andsid sellest rannale märku. Noodaväkke on Muhus kuulunud nii mehi kui naisi; ühe teate järgi (Mäla k.) olnud just „tüdrikud“ need suurevaevanägijad, sest „paljukest neid mehi olli“. Põidest Randvere külast saadud teateil on seal noodapüük olnud aga meestetöök, millest naisi pole osa võtnud. *Kipperiamet* olnud Randveres talude järgi, iga aasta ise talust (ühispüügist võtnud osa

⁹⁾ G. Ränk, Eesti nootkondadest (Kalanduskoja Toimetused nr. 4, Tallinn, 1938), lk. 3; sama, Jooni Eesti ühiskondlikust noodapüügist, Virittäjä 1936, lk. 284; vrd. I. Manninen, Die Sachkultur Estlands I, Tartu 1931, lk. 95—96; P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Census Daniae, Kopenhagen-Tallinn 1933, lk. 252 jj.

¹⁰⁾ G. Ränga eelmainitud tööd; üksikkirjeldusi muhulaste noodapüügist jm. vt. O. Looorits, Endis-eesti elu-olu I (Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 11), lk. 136 jj.

16 talu). Samuti on seal laevgi (= suurem paat) kuulunud kompaniile.

Omapärane on saagi jaotamine niisuguse ühispüügi puhul. Kui kalad olid kokkutõmmatud noodast *uamidega* paatidesse tõstetud ja kaldale veetud, hakati saaki jagama. Iga noodaväelane sai normaalselt ühe osa. Kuid osasid arvestati ka tähtsamate püügiabinõude pealt, laeva pealt (2—3 osa), pära pealt jne. Noodaväelane oli täieõiguslik osanik ainult siis, kui ta andis võrke ja köisi nooda moodustamiseks ning püügitööst tegelikult osa võttis. Viimasest kohustusest sai end siiski ka vabaks osta terveks püügihooajaks, ja nimelt õllega. Puuduja pidi sel juhul noodaväele viima ühe vaadi õlut (ca 120 toopi) või 10 toopi viina. Peale selle on mõisad vanaasti noodapüügil kümnist võtnud, s. t. kümnes osa igakordsest saagist läks mõisale.

Kalu mõõdeti külmituga või pangiga. Osad pandi maha *viira peale* (ridamisi). Kui jäi üle niisugune hunnik, et igaihele enam mõõdutäit ei saanud, siis see müüdi ära raha eest ja raha läks kipri kätte. Iga osaline võis oma osa (kalahunniku) kas sealsamas ostjale ära müüa, või oli kodust hobusega järele tulnud ja viidi ära. Pöide Randveres on kalahunnikud määratud loosiga: üks noodaliste seast võttis igaihelt ühe kinda segamini „oma hõlma sisse“ ja viskas siis iga kalahunniku peale kinda. Igaüks sai selle hunniku, kuhu tema kinnas oli sattunud. Raha, mis suuremate koguste viisi müües saadi, jäi kipri kätte kuni püügihooaja lõpuni. Siis jagati see jällegi osade viisi ära.

Noodapüük toimus varakevadeti, kui meri oli jääst vaba, kuid vesi veel külm. Soe vesi mõjus võrkudele määndavalt. Kuigi noodaväes töötamine oli küllaltki raske ja vaevarikas, ei puudunud seal siiski ka oma lõbustused ja huvitavad küljed. Noodaväes (Muhus) oli enamuses noorem rahvas, poisid ja tüdrukud. See andis noodaranna-elule teatava noorusliku ja elurõõmsa ilme, hoolimata töö- ja elutingimuste üldisest karedusest.

Töötada tuli ju merel varakevadiste külmade ja vilude ilmadega, tugeva tuule ja lainetusega, vahel saju ja tormiga. Märjakssaamine oli üsna tavaline asi. Mõne teate järgi olnud kaasas kahed riided. Kui ühtedega merel oldud, siis teised maal kuivanud. Kaasa võetud veel kasukaid ja tekke.

Noodaväe peatuskohta, püügirajooni lähedale kaldale olid ehitatud noodamajad (*noodamaad*), milles puhati ja magati ja tarbe korral saju eest varjul oldi. Ehitusviisilt on need „majad“ olnud küll väga primitiivsed, sõna otsemas mõttes esiajaloolised, rohkem tuulevarjaks kui elamuks mõeldud.

Igal külal oli oma *noodamaa*. Üks palgikord oli all (mõnel es olegi), ungad [= sarikad?] ja latid peal, roost tehti katus ja muda aeti ka (peale), et siis soem. Ukseauk oli, akent põle olngid. Ukseaugu ette pisteti ööseks

õlevihk. Õled olid sees ja lumehang oli õlgede all. Seal magasid segamini mehed ja naised, poisid ja tüdrukud. Kasugad (olid) kaasas. (Nurme as.)

Ilusa ilmaga keedeti toitu väljas tuleasemel (kohalik nimetus: *tuleaed*), kuid vihmaga toimus keetmine noodamajas, kuhu katel riputati üles kooguga. „Iga küla oli omas maas ja iga küla keetis ühe katlaga. Ühes keedeti ja ühes söödi.“ Süüa saadud pareminigi kui kodus. Söögikeetmine olnud mõnele noodaväelasele kohe kindlaks eriametiks. „Toidutavaar“ pandud igapähele juba minnes kodust kaasa ning hiljem saadetud üht-teist veel lisaks. Õlut tehtud katlas soojaks ja lisatud vahel võid sekka.

Noodapüügil olles ei käinud töö alati ühesuguse pingega. „Kui räimi võeti noodaga, siis kas öösi ka oldi tööl, aga kui kalavedu ei oln, ole räimi näha mette, siis magas noodamees mitu päeva vagusi.“ Kui merelimekut polnud, siis naised teinud „näputööd“, mehed volinud puulusikaid jm. Üldiselt on seal ikka jäänud aega ka lõbutsemiseks. Pillimehi olnud mitu tükki kaasas. Lauldud üsna palju, kuigi mõni kipper pole tahtnud seda hästi lubada. „Kui kena ilmaga mere piale minti, siis laulti nii rõõmsast“ (Mäla k.). Kas noodaväelastel on ka traditsioonilisi mänge olnud, pole teada. Kuid üks huviväratav notiits käib selle kohta, et noodarannas on olnud eri õlgmaja naljatooniliseks kohtumõistmiseks.

Üks olli jälle seoke kohtumaa [= kohtumaja], üks unikas. See oli naljategu. Seal anti peksta. Kui tüdruk aas ööse poisi juurest ää, es taha mette, siis päeva oli kohtumaja: pandi ää leppima. Üks valitseti kohtumeheks, kes kõige naljakam olli (mõni kipper). Muidu näpistati ja õeruti kõhtu ja venitati siareluid — nagu üks naljamäng tehti.

Üks Vanamõisa koolmeister oo tein selle laulu, ta oo surn nüüd:

Raudkivi siarel kohtumaa
läks minul aega palju,
kus Metsa Seiu pilli aas
nii ilusast ja valju.¹¹⁾

Kui kohtumajas pilli mängiti, naljakohut ja arvatavasti veel muidki ajaviiteid lavastati, siis tuleb seda nähtavasti pidada mängumajaks, kuhu said noored koguneda omaette, vanemast rahvast eraldi. See tundub jällegi nagu mälestus kaugest minevikust, samuti kui nood algelised elamud. Kuid on ka võimalik, et seal muidki süütegeusid arutati ja karistati. Mis puutub poiste tüdrukute juures magamisse, siis on see Muhu noodamajades nähtavasti olnud üldiseks kombeks.

Mõni sõna veel õllejoomisest ühenduses noodapüügiga. Nagu öeldud, sai mõni puuduv osaline oma puudumist hüvitada õllega või viinaga. Mõne teate järgi olevat niisugust moodust üsna palju

¹¹⁾ ERA II 191, 380/2 (4) < Muhu, Mäla k. — R. Viidalepp < Ruudu Noor, 72 a. v. (1938).

kasutatud ja mõnikord olnud 20—30 osanikku *püta peal*, s. t. pidid selle eest nootkonnale tooma õlut¹²⁾. Arusaadavalt kogunes niimoodi noodarandlastele õllejooki rohkel määral. Et see töödistsipiliinile ja moraalile just hästi oleks mõjunud, selles võime küll kahelda.

Õlega liialdamine on nähtavasti veel suurem olnud Põide Randveres, nagu jutustas üks sealne püügiosaline:

Maamehed, kes tulid kalu saama, tõid kaasa õlut, saiakakud, soolaga keedetud ubad. Õlletooibi eest sai 30 räime, 5 toopi õlut maksis küllimit ($\frac{1}{6}$ vakka) räimi. Toop ube sama kui toop õlut. Maamees vahetas selle eest omale kalu. Kalamehed müüsid, söid-jõid kalad maha ja tulu ei jäänud sest midagi. Sellepärast kalapüügist ei tulnud majapidamisele (talule) rahalist tulu mitte kõigevähematki.

Õlle priiskamine ja joomine oli kole. Inimesed väsind püügist — „noh, lähme võtame tooibi õlut!“ Jne. Sellega olid jälle maarahvas arjund, et õlle eest saab ikka kala.

Õlut oli nii palju vahel, et kui kodus olid ristised, toodi seks rannast õlut, — polnud kodus vaja teha. (ERA II 191, 145/6 ja 183 < Muhu, Tusti k. < Põide, Randvere k. — R. V. < Georg Lukas, 60 a. v. (1938).

16.

TALGUKOMMETE ÜLDISELOOMUSTUSEKS. Eeltoodus on esmakordselt püütud pakkuda kokkuvõtlikku ülevaadet kollektiivtöö traditsioonidest, peamiselt talguist Muhus ja Läänemaal. Selle kirjutamisel on olnud kõige suuremaks raskuseks materjali vähesus ja puudulikkus.¹³⁾ Talurahva töökorraldusest vanemal ajal on vähe teada. Mõisade talguist leidub vanemas kirjanduses küll võrdlemisi häid kirjeldusi, kuid need on siin teema piiramise huvides teadlikult kõrvale jäetud.

Kasutada olnud ainekogu läbitöötamisel on selgunud, et Muhus ja Läänemaal on talgud peetud rohkesti, eriti just Muhus. On terve hulk talutõid, mida on tehtud kollektiivselt, talgutega. Ja need oleksid: villakraasimine ja -ketramine, pruudi kaasavara valmistamine (sõbatalgud), sõba-

¹²⁾ G. Ränk, Eesti nootkondadest, lk. 5.

¹³⁾ Autor on lähtunud materjalidest, mis ta isiklikult on kogunud Muhust ja Läänemaalt aa. 1936—1938. Lisaks sellele on kasutatud veel Riikliku Kirjandusmuuseumi ja Riikliku Etnograafilise Muuseumi käsikirjalisi ainekogusid. Viimase muuseumi vastavast ainekogust ülevaate saamisel võlgneb allkirjutanu tänu sms Ilmar Talve'le, kelle tehtud koopiaid oli võimalik läbi vaadata. Peab aga kahjuks ütleva, et meie senised kirjallikud materjalid talgukommete alal on võrdlemisi puudulikud. Seetõttu osutus vajaliseks pöörduda kirjateel mõnede isikute poole Muhus ja küsitleda lisaandmeid. Neid on tänuväärse vastutulelikkusega saanud sm-d M. Vana Simistest, A. Vana Liivalt, A. Väli Kapi külast, L. Vöhni Piiri algkoolist ja Hellamaa algkooli juhataja.

uhtumine, sulenoppimine, sõnnikuvedu, heina-
niitmine, odralõikus (õsumistalgud), aganatampim-
ine, linalõugutamine (~ -rookimine e. -ropsimine),
leheriisumine, heinte, ehitus- ja küttematerjali vedu, siis
veel kannujuurimine, puulõhkumine, katusekatmine jm., mille
kohta puuduvad lähemad andmed.

Kõik need talgutööd pole küll samaaegsed; osa neist kuulub
minevikku (õsumine, aganatampimine), kuid osalt on jälle tege-
mist võrdlemisi uueaegsete talgutöödega (sulenoppimine, kartuli-
võtmine). Mõned talgud on üldse haruldased, teised jälle pai-
guti eriti populaarsed, üldised (näit. linalõugutamistalgud Hiius,
suletalgud Karuses). Mõnikord võib mõni talguliik hoogu saada
ka väliseist asjaoludest, näit. villaveskite puudumisel või neile juur-
depääsu puudumisel hakatakse tegema villatalgud (vt. lk. 191). —
Aasta ringkäigus on igal töötalgul enamvähem kindel aeg. Välis-
tööd lähevad oma loomulikus järjekorras, sõnnikuveole järgneb
heinatöö, siis viljakoristamine jne. Linatalgud on peetud sügi-
seti, pärast viljapeksmist. Leheriisumine on samuti toimunud sü-
gisel. Veotalgud tehakse talvel hea lumeteega. Ning naised kor-
raldavad talvel tubaseid käsitöotalgud.

Püüame siin esile tõsta mõningaid talgutööle iseloomulikke
jooi.

Kes neid korraldavad? Enamasti talupidajad, kuid
ka väikemaapidajad, vahel käsitöölised, ametnikud jm. Mõne talgu
puhul võivad korraldajaks olla ka noored tüdrukud (suletalgud,
kaasavara valmistamine). Lõuna-Eestist on allakirjutanul andmeid
sulaste poolt korraldatud talguist (linakitkumise ja linaharimise
talgud), kuid et neid esineks ka Läänemaal ja Muhus, selle kohta
puuduvad andmed.

Kes võtavad osa? Talgukorraldaja sugulased, naabrid,
tuttavad ja sõbrad. Harilikult kutsutakse talgulisi ikka lähemast
ümbrusest, oma külast. Kui kaugemalt kutsutakse, siis peavad
selleks olema mõned erilised põhjused. Näiteks käivad sugulased
üksteist aitamas ka siis, kui kaugemal elavad. Vahel on kombeks
kutsuda talgule noori tüdrukuid naaberkülast (Muhu-Liiva). Tal-
gulisi kutsudes arvestatakse ka oma pere nooremate soove isikute
suhtes („... keda neiu või poiss omale töökaaslaseks soovivad“).
Et talgud on kohaks, kus noored üksteisega kohtavad ja tutvune-
vad, see on tuntud tõsiasi. Üldiselt on talgulisteks ikka noorem
rahvas, vallalised poisid ja tüdrukud, seevastu puhtakuulised vana-
naistetalgud on üsna haruldased. Iseloomustava nähtusena tuleb
tõsta esile noorte tüdrukute domineerivat või ainulist osa-
võttu paljudest talgutöödest (villatalgud, suletalgud, õsumistal-
gud, kartulivõtmistalgud, isegi aganatampimistalgud, linalõuguta-

mistalgud jne.). Seevastu poisid võtavad enamail juhtudel osa ainult talgulõbustustest, tantsuosast.

Talgupere komplekteerimisel võivad oma mõju avaldada ka sotsiaalsed vahekorrad ja suhteküsimused. Talupidaja, kellest on kuidagi olenevad popsid ja käsitöölised, saab nende hulgast omale hõlpsasti talgutöölisi. Ning kui korraldab talgud näit. köster, metsavaht, vallasekretär või mõni muu ametmees, siis sageli minnakse sinna ka sellepärast, et mitte kaotada head vahekorda, ja lähevad siis vanemadki inimesed. Mõisnikud omal ajal ajasid talgulisi kokku kohe päris kohustuslikult, ega olnud see siis enam sugugi vabatahtlik tööabi. — Kas meil paiguti on tegemist ka päris kindlate talguliitudega, mille liikmed ikka tarbe korral üksteisele abiks käivad, selle kohta puuduvad andmed.

Et talgulisi kutsutakse ja võimalikult aegsasti, see on üldine komme. Harilikult kutsub osavõtjaid talgukorraldaja või mõni tema poolt saadetud isik. Kutsed on enamasti suusõnalised, kuigi viimasel ajal tehtavat seda vahel ka kirjalikult. Talgutele minnakse heal meelel, sest sinna koguneb palju noori inimesi. Kutsumata tulnud talgulisi nimetatakse *norulisteks*.

Talguliste arv on olenev mitmest asjaolust, kõigepealt töö hulgast. Suurema osavõtjate-arvuga on suletalgud, kuhu vahel kogunevat isegi üle 60 osavõtja. Seda nähtavasti seetõttu, et seal talguliste süüa ei anta, vaid lühike sulekatkumistöö on ainult nagu järgneva tantsuõhtu sissejuhatuseks. Heinaniidutalguile kutsutavat Muhus vahel kuni 30 inimest. Muud talgud on harilikult vähema osavõtjate arvuga.

Vajalised tööriistad (vokid, kraasid, lõuguti, sirbi, viikati jne.) võtab iga talguline harilikult oma kodust kaasa. Muhus on mõnikord villatalgule minnes võetud kodust kaasa isegi iste (tool). Veotalguile minnakse oma hobuse ja veokiga, kuid nagu inimeste nii veoloomadegi toitmise eest hoolitseb talgukorraldaja.

Talgutöö kestvus on harilikult piiratud ühe (töö)päevaga; sagedamini on see lühem ja piirdub ainult kahe või ühe söögivahega, või ainult 2—3 tunniga (suletalgud). Vanemal ajal on talgud peetud õhtuti ja öösiti (villatalgud, aganatampimistalgud, linatalgud jne.). Üle ühe ööpäeva võivad kesta ainult veotalgud, kui teekonda sinna-tagasi ei jõuta selle ajaga ära käia. Seetõttu näiteks chituspalkide kohalevedamiseks kauge maa tagant peetakse mitmed talgud. — Enamasti on talgud argipäeviti, kuid mõnikord ka pühapäeviti (heinatalgud jm.).

Söögid on talgute puhul tavalisest paremad, sest normaalselt talguline peale söögi-joogi ja lõbustuse muud tasu ei saa. Ilma söögipakkumiseta peetakse ainult suletalgud. Usutav on, et teatavate talgutega on seoses olnud traditsioonilisi sööke, nagu neid

eespool on osalt ka nimetatud. Mis üheltki talgult ei tohi puududa, see on hea õlut. Vähemal määral on tarvitatud viina, veini jn.

Lõbustustele pannakse talgute puhul suuresti rõhku. Pillimehi kutsutakse vähemalt üks, kui mitte rohkem. Viljalõikustalgutel on pillimuusikat (torupilliga) tehtud isegi põllul, töö kestel. Tavalisem on see olnud siiski mõisa lõikustalgutel. Tants pillimuusika saatel ja sellega vahelduvad ringmängud — see on kõige sagedasem talgute lõpuosa. Kuid peale selle on eri nalju ja mängu esinenud teatavate talgutöödega ühenduses, nagu „villajäaras“ villatalguil, „tõngi tegemine“ sõnniku- ja heinatalguil, kiikumine, üle harkide hüppamine ja kastmine sõnnikutalguil jne. Niisugused naljad on algselt olnud maagilise tähendusega ja pidanud kaasa mõjuma kas põllu viljakuse või loomade sigivuse suurendamiseks. Mõnikord on talgute tagatippu nähtavasti kuulunud veel tüdrukute ja poiste koosmagamine.

Tasuküsimus. Vastavalt sellele, millised kohustused langetavad talgukorraldajale nende suhtes, kes talle talgulisteks olnud, saame talgud jagada vähemalt kolme liiki: 1) talgulised töötavad ainult söögi-joogi ja lõbustuste eest; 2) talgukorraldaja peab talle osutatud abi samal määral tööga tasuma (kättetegemise põhimõte), nagu seda esineb mõningate raskemate talgutööde puhul; 3) talgulised saavad peale söögi-joogi-lõbustuste veel palka, olgu rahas või saadustes. Viimane moodus on kindlasti hiline ja haruldane ka, kuid näib paiguti esinevat. Niisugusel juhul on talgute nimetus, õlle ja lõbustuste eest hoolitsemine ainult selleks, et osavõtjaid rohkem kokku meelitada.

Algsemal kujul on talgud olnud maarahva vastastikuseks omaabi-mooduseks, kuid kapitalistlikus ühiskonnas on suurnikud talguid kasutanud oma alamate ekspluateerimiseks.

Talgud on paremini püsinud kõrvalisemais maakohtades, nagu näiteks saartel. Olulisemaks põhjuseks on see, et nii saab mõningaid raskemaid töid sooritada kiiremini ja hõlpsamini kui siis, kui kõik töötaksid omaette. Töödistsipliin talguil on harilikult hea, töötatakse nagu võisteldes, keegi ei taha teistest taha jääda. Hilineid ja logelejaid nõogatakse ja pilgatakse.

Väga tabavalt sobib talgute kohta, mis K. Marx ütleb koöperatsioonidest ja ühisest tööst: „Kõrvale jättes uue jõupotentsi, mis tekib paljude jõudude sulatamisest üheks kogujõuks, suurema osa produktiivsete tööde juures ühiskondlik kontakt loob võistluse ja eluvaimu (*animal spirits*) pinget, mis kõrgendavad üksiku individuaalset teovõimet, nii et kaksteistkümmend isikut koos samaaegses tööpäevas 144 tunniga annab palju suurema koguprodukti kui kaksteistkümmend üksikut töolist, kellest igaüks töötab 12 tundi, või üks tööline, kes töötab 12 päeva järjestikku. See tuleb

sellest, et inimene oma loomult on kui mitte poliitiline loom, nagu arvab *Aristoteles*, siis igatahes ühiskondlik loom“.¹⁴⁾

Muudest ühistöist oli esile tõstetud ühiskalastust ja ühist pähklikorjamist. Sedalaadi ühistöid on aga kindlasti olnud veel muidki. Põide Randverest on näit. teada, et seal pidi „seltsis raiutama“ kadakaid karjamaalt, et keegi ei saaks rohkem kui teine ja et maad ei tehtaks päris lagedaks (ERA II 191, 185). Kus on tegemist ühismaadega, seal on niisugune koostöö ja saagi ühtlane jagamine paratamatu.

*

Talguist lauldakse ka vanades rahvalauludes. Enamasti kiidetakse head söötmist ja jootmist. Tänamakse pereisa ja pereema, „kes on teinud põllul pulmad, põllul pulmad, väljal varrud“ jne. Väga sageli ülistatakse fantastilistes võrdlustes talguks tapetud härga („tuhat vaksa turja paksu, sada vaksa sarved pikad...“). Aga vahel on laulik tundnud huvi ka talguõlle ja sealse tantsuvõimaluse vastu:

Tahtsin minna talgusele,
tahtsin talguse õluta.

Peremies, peremehike,
perenaene, naesuke!
Küül saab nähjä, ma vaatan,
kas saab tõtte, mis töotid,
kas saab kätte, mis sa kässid?
Töotid tõrre õluta,
vaadi viinada vihada,
poole poolikut möduda. Jne.

(Vt. Vana Kannel II, lk. 241/2.)

Üldse näivad talgulaulud kajastavat ainult lõikusetalguid.

Olgu lõpuks veel lisatud, et talgu:talgud pole algupäraselt eestikeelne sõna, vaid on juba eelajaloolisel ajal laenatud balti rahvastelt¹⁵⁾; laialt levinud näib see sõna olevat ka slaavi keeltes¹⁶⁾. Talgud (sõna ja vastav töötamisviis) esinevad väga laial alal, ulatudes Soomest kuni Balkani poolsaareni. Soome sugu rahvastest tunnevad talguid soomlased, karjalased, vepslased, vad-

¹⁴⁾ K. Marx, Kapital. Poliitilise ökonomia kriitika. (Tallinn, 1935), lk. 223—224.

¹⁵⁾ V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog (Kobenh., 1890), lk. 226/7; E. N. Setälä, Soome sugu rahvaste eeljalugu (Tartu, 1932), lk. 35; J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaist lainasanat (Hels., 1936), lk. 164.

¹⁶⁾ Fr. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen (Wien 1886), lk. 349; V. Thomsen, m. t., lk. 226/7; R. Trautmann, Baltisch-Slavisches Wörterbuch (1923), lk. 322.

jalased, eestlased ja liivlased¹⁷⁾. Lätis ja Leedus on talgud veel nüüdki populaarsed¹⁸⁾, samuti Venemaal¹⁹⁾. Kuid erinevusi on selles, milliseid töid kuski talgutega tehakse ja milliseid eri kombeid on sellega ühenduses. Sõnnikuvedu näib olevat üheks talgutööks küll paljudel rahvastel²⁰⁾. Kuid ei puudu siiski ka mõned omapärased talgutööd; näit. on venelastel üheks populaarsemaks naiste talgutööks kapsaraiumine sügisel²¹⁾.

Nagu eelpool juba märgitud, on mõisadki kasutanud talguid, kuid seal tähendas see ainult üht sunduslikku teokohustuste liiki. On võimalik, nagu on arvatud, et just „Läti aladel on mõis laenanud selle töövormi talurahvalt“ ja sealt on see siis meilegi tulnud²²⁾. Siiski ei saa seejuures jätta tähele panemata asjaolu, et ka mitmes slaavi keeles on sel sõnal teoorjuse kõrvaltähendus²³⁾. Kahtlemata on see töötamisviis pika ajaloo kestel teinud läbi mitmesuguseid muutusi.

(Lõpp.)

R. Viidalepp

EESTI KIRJAKEELE VORMISTIKUST

(Järg.)

„Ja siis,“ jätkab *Leetberg*, „need keeled enne jo olid kaasustega keeled ja peaksid siis aina suurest rumalusest olema kaasuste pealt eessõnade peale üle läinud. Nõnda muidugi ei ole, vaid üleminek tuli siis, kui eessõna kaasusest parem oli“ (Uue Piibli keelelikud puudused, lk. 11—12). Ka *A. Saareste* on väitnud, et „postpositioone ei pea põlgama, nad on tarvilikud ja neis on ka keele omapära“ (Eesti Keel 1934, 85; vrd. ka *EKirj.* 1937, 40—41).

Kui võrrelda analüütilise ja sünteetilise väljendusvormi otsarbekohasust, siis on raske ütelda, et üks oleks absoluutselt parem

---

¹⁷⁾ *V. Thomsen*, m. t., lk. 226 j.; *Virittäjä* 1928, lk. 247; üksikasjalisi kirjeldusi: *A. Kuokkanen*, *Talkoista*, *Savotar III* (Hels. 1937), lk. 283 jj.; vt. ka *Suomen kulttuurihistoria II* (1934), lk. 457 jj.

¹⁸⁾ *Latviešu Konversācijas Vārdnīca XXI* (1940), 42119 jj.; *L. Nezabitauskis*, *Talkos Žemaičiuose*, *Tautosakos Darbai I* (Kaunas 1935), lk. 112 jj.

¹⁹⁾ *Н. Н. Тихоницкая*, *Сельскохозяйственная толока у русских*, *Советская Этнография* 1934, nr. 4, lk. 73 jj.; *D. Zelenin*, *Russische (Ostslavische) Volkskunde* (Berlin u. Leipzig 1927), lk. 336.

²⁰⁾ Üsna üksikasjalise kirjelduse venelaste sõnnikuveotalguist esitab *Н. Н. Тихоницкая*, m. t., lk. 80 jj. (piltidega).

²¹⁾ *D. Zelenin*, *Russische (Ostslavische) Volkskunde*, lk. 336/7.

²²⁾ *Eesti Majandusajalugu I* (Tartu, 1937), lk. 82; *A. Schwabe*, *Grundriss der Agrargeschichte Lettlands* (Riga, 1928), lk. 70/1.

²³⁾ *Fr. Miklosich*, m. t., lk. 349.

kui teine, kuid on võimalik leida üksikuid paremusi ja halvemusi mõlemal väljendusviisil. Sünteetilise väljenduse paremuseks on lühidus, sest enamasti on sünteetilised keelendid lühemad kui vastavad analüütilised (kuid mitte alati), vrd. näiteks *majas* — *maja sees*. Sellevastu analüütiline väljendus on ilmekam, sest eriline abisõna märgib reljeefsemalt vajalikku erinevust kui näiteks ühehääliline vormilõpp, vrd. *laua peal* ja *laual*. Kui aga vormilõpp on silbipikkune, siis võib seegi olla küllalt ilmekas, näit. *majale*. Kui aga sünteetilise väljendusviisiga seltsib suur erandite hulk ja keeleliste, isegi tarbetute vormide rohkus, nagu see on enamasti ülekaalukalt fleksioonilistes keeltes, siis on see kindlasti suureks ja saatuslikuks puuduseks keelele. Analüütilise väljenduse suur paremus on selle lihtsus ja reeglipärasus. Kuid see joon võib olla omane ka sufiksitega keelele, nagu see ilmneb mõnedes soome-ugri ja altai keeltes. Kui vormilõpud liituvad reeglipäraselt ja selgesti eraldatavalt sõnatävele, siis ei ole õieti mingit olulist vahet analüütilise ja sünteetilise väljenduse vahel, vrd. *maja/le*, *maja/ga*, *maja/ta* ja *maja all*, *maja peal*, *maja sees*. Sünteesi-analüüsi probleem vajab keelekorralduse seisukohalt alles põhjalikku süvenemist, enne kui siin saab üles seada põhimõtteid tegelikuks keele arendamiseks, kuid näib, et ainuelistust ei saa omistada ei ühele ega teisele väljendusvormile; küsimus seisab peamiselt selles, millal eelistada üht või teist ja millal mõlemaid pidada võrdselt otstarbekohaseks. Igatahes on kindel, et analüütilist kaassõnalist väljendust ei tohi eesti keeles halvemaks pidada, vaid paljudel juhtudel tuleb seda isegi eelistada käändelisele. Analüüsi ja sünteesi probleemiga ühenduses tuleb meil kõigepealt uuesti seisukohta võtta vanade, rahvakeelest laiemas ulatuses väljasurnud käänete elustamise kohta, nagu essiiv ja instruktiiv, ning uute käänete loomise kohta, nagu agentaal (vt. J. A a v i k, Keeleline käsiraamat, lk. 6 ja A. N e i, Eesti Keel 1930, 12—18).

Esimene niisugune kääne, mis rahvakeeles oli välja surnud (peale piiratud tarvituse muredeti) ja mis kirjakeeles kunstlikult laialdaselt tarvitusele võeti, on *essiiiv*. Essiivi soovitasid keele rikastamiseks juba Fr. H e l l e r (Beiträge XV, 39) ja E. A h r e n s (Grammatik I, 51). Aastal 1858 juhitakse „Tallorahva postimehes“ tähelepanu rahvapärastele väljenditele „minna käisin säääl *lapsena*, kandsin *tüdrukuna* pärga, olin *soldatina* Somes“ ja öeldakse: „Waat siin on jälle kenna rikkas wilja kirst, kuhhu pole keegi kirjamees weel omma kõrwa kändand ei olle“ (lk. 47). Laiemalt tarvitusele tuli essiiv alles 20. sajandil. Ka L. K e t t u n e n leidis, et essiivi „rohke tarvitusele võtmise läbi on keelt hästi rikastatud“ (Arvustavad märkused, lk. 13).

Essiivi vastu on sõna võtnud ainult K. L e e t b e r g. (pikemalt EKirj. 1934, 362—374) ja selle liigse tarvitamise vastu ka A. S a a r e s t e (Tegelikud õigek. määrused, lk. 23).

Leetberg leiab, et essiivi ei ole üldse tarvis, sest et senised konstruktsioonid, mis essiivi asendavad, on paremad. Muuseas juhib Leetberg tähelepanu ka sellele, et näit. *kui* + nominatiiv on lühem essiivist, näit. *kui imelik muinasjutt* on kahe silbi võrra lühem kui *imeliku muinasjutuna* ja kolme silbi võrra lühem kui *imelikuna muinasjutuna*, mida soovitas V. R i d a l a (E. Kirjanduse Seltsi Aastaraamat IX, 87—88). Leetbergil on palju õigust ja kui essiivi oleks tulnud praegu propageerida, siis oleks olnud kaheldav, kas teda oleks maksnud vastu võtta, kuid nüüd ta on juba kujunend kindlaks kirja- ja ühiskeele elemendiks, mis liitub orgaaniliselt teiste käänetega (nagu *-ga*, *-le*). Teiselt poolt ei saa siiski salata, et essiiv on osutund väga mugavaks ja ka lihtsaks keelendiks, mida näitab ka ta suur levik. Kindlasti tuleb hoiduda essiivi liigsest tarvitamisest seal, kus endised väljendid on paremad. Vahel on otstarbekohasem essiivi asemel tarvitada lihtsalt nominatiivi või genitiivi, nagu: *tundub pikk* (pro *pikana*), *hoiab puhta*, *tundub mõnusam*, nagu eelistab ka A. S a a r e s t e (EKirj. 1940, 44—45; vrd. J. A a v i k, Eesti õigek. õpik, lk. 347). Samuti tuleb loobuda *kui*-konstruktsiooni keelamisest, sest see on vähemalt sama hea (mõnes suhtes aga paremgi) kui essiiv. Lõplik otsus peab jääma tulevikuks.

Uuem katse on instruktiivi elustus J. A a v i k u poolt. Vaatamata sellele, et instruktiiv ei ole kuigi suurt tarvitamist leidnud, on see siiski omaks võetud meie grammatikais. Ka L. K e t t u n e n pidas instruktiivi elustamise tarvilikuks (Arvustavad märkused, lk. 16). See osutub aga keele edu seisukohalt tarbetuks, sest instruktiivi funktsiooni täidavad väga hästi teised käänded ja väljendid. Instruktiivil on essiiviga võrreldes see suur pahe, et ta moodustamine on keeruline, essiivi oma aga lihtne. Instruktiiviga ei tule mitte ainult tarbetu kääne juurde, vaid ka uus keeruline vorm, mis tuleks eraldi ära õppida (vrd. ka A. S a a r e s t e, EKirj. 1936, 348). Seepärast osutub instruktiivi elustus tõenäoliselt eksi-sammuks.

J. J. M i k k o l a on juhtind tähelepanu sellele, kuidas soome keel on tehtud raskemaks instruktiivi laiema tarvitamise läbi (Valvoja-Aika 1928, 217). J. J. M i k k o l a on tõstnud üles ka komitatiivi käände asendamise soome keeles palju otstarbekohasema analüütilise konstruktsiooniga. M. kirjutab: „Muidugi leidub kaasmaalasi, kes nutaksid selle vana teenija vallandamise pärast, kuid meil on keeles mammutiluid juba niigi küllalt“ (Valvoja-Aika 1928, 215). Ka eesti normkeeles on neid küllalt!

J. Aaviku morfoloogiliste uuenduste põhiline viga seisab selles, et ta ei arvesta keele arenemist edu poole lihtsuse suunas. A. keeleideaal on võimalikult palju kõiksugu muuteid ja võimalikult mitmekesiste tunnustega. Selle vastu kõneleb aga keelte areng, mis toimub enamasti morfoloogia vähenemise ja lihtsuse suunas.

Sellega ühenduses on teine tähtsam põhimõtteline küsimus tegelikus morfoloogias: kas tuleb eelistada olukorda, kus iga funktsiooni jaoks on ainult üks kindel tunnus, või on parem, kui valitseb tunnuste mitmekesisus (näiteks ühel käändel on mitu lõppu).

J. H. Rosenplänter nägi Põhja-Eesti murdes keele kõrge-
mat astet võrreldes Lõuna-Eesti murdega esimese liigsete vormide
äräjätmises ja kindlates vormitunnustes Lõuna-Eesti mitmekesiste
muutelõppude vastu (Beiträge III, 58—59).

Seevastu H. Põld arvas, et „vormide rikkuse läbi kasvab keele
iludus ja paindumus“ (Postimees 1903 nr. 28).

J. Aavik pooldab ilu põhimõttel mitmekesiseid lõppe, väites:
„Ikka ühesugune käändelõpp, mis sagedasti mitu korda järgemööda
satuks esinema, mõjuks ühetooniliselt ja stiililises suhtes labaselt,
kuna erisugused lõpud oma mitmekesisusega meeldivad ja veetle-
vad“ (Mitmuse partitiiv, lk. 39).

Üht tunnust iga funktsiooni jaoks on pooldand J. V. Veski
ja A. Saareste. Viimane kirjutab: „Kultuurikeele täpsusele,
selle ehituse lihtsusele on aga tingimata tarvilik, et sama
funktsiooni väljendajaks oleks alati (kui seks
võimalusi) sama tunnus“ (Eesti Keel 1923, 185—186). Sel
põhjusel on J. V. Veski ja A. Saareste näit. lühemate partiti-
siipide vastu, sest et *-tet* ja *-d* suurendaks tud-partitsiibi lõppude
arvu. E. Muuk tunnustab põhimõtteliselt lihtsust keeles, kuid
arvab, et „vormisüsteemi lihtsus ei ole alati tema paremus“ (Eesti
Keel 1925, 17), sest ta tahab arvesse võtta ka kõlalise paremuse ja
mitmekesisuse nõuded.

Nagu eriti O. Jespersen on näidand, arenevad keeled üldi-
selt sinnapoole, et iga funktsiooni jaoks oleks üks tunnus, kuigi
sageli tekib keelde ka ebareeglipäraseid vorme seal, kus neid enne
ei olnud (vt. Die Sprache, ihre natur und entwicklung, lk. 415).
Otstarbekohasuse ja lihtsuse seisukohalt tuleb kahtlemata eelistada
olukorda, kus igal funktsioonil on ainult üks tunnus. Probleem —
ja see on keerulisemaid küsimusi üldse tegelikus morfoloogias —
seisab ainult selles, kas ja kui võrd tuleb otstarbekohasuse põhi-
mõtte kulul teha mõõndusi ilu põhimõttele, mis nõuab vaheldust.
Selles punktis on otstarbekuse ja ilu põhimõtte risti üksteise vastu,
mis teeb selle probleemi lahenduse eriti raskeks.

Edasi tuleb uuele kaalumisele võtta üksikud käändelõpud. Mit-
muse partitiivis tuleb kaaluda lõpu *-si* tarvituselevõttu pro *-sid*,

mida J. A a v i k ei julgend teha (vt. V. T a u l i, Õigek. ja keekek. põhim. ja meetodid, lk. 75; vrd. ka A n s o m a r d i, Rahva Lõbu-leht 1900, 373). Selle vastuvõtmine oleks suur võit emakeele õpetusele, sest vead nagu *piigasi* on praegu sagedamaid (vt. ka E K 1940, 230).

Kuigi paistab, et ei olnud küllalt põhjendatud omal ajal võtta tarvitusele L. K e t t u n e n i ettepanekul mitm. part. *pabereid* pro *paberid*, siiski ei ole vist nüüd, kus see *-eid* on ammu saand oma-seks, põhjust ka sellest jälle loobuda. Kuid kaaluda võib sedagi.

Põhimõtteliselt ei oleks saand midagi olla ka rahvakeelse *pabe-risi* vormi kirjakeelde fikseerimise vastu, kuid meie ortodoksides arvates oli viimane vorm kui „valeanaloogiline“ otse kuulmatu. Kuid ka nominatiivi ja partitiivi homonüümsus ei ole veel iseendast vaidlematu pahe, nagu ülemaal näidatud. L. K e t t u n e n i poolt kahemõttelisuse näidetena toodud lausete kohta (Arvustavad märkused, lk. 60) võib öelda järgmist. Lausest *ta võttis pabe-rid oma hoole alla* saaks konteksti järele kindlasti kohe aru, kas on mõeldud kõiki pabereid või osa neist; tarbekorral võidakse ju lisada sõna *osa* ja seda tehakse alati kui seda tahe-takse rõhutada ja kui see vahetegemine on üldse tarvilik. En-nem võib olla kahemõtteline *ta kihutas soldatid mässule*. Aga lause *Saksa väeosa ei usalda Balti parunid* ei ole sugugi kahemõtte-line, mitte kunagi just siis, kui *parunid* on ka partitiiv, sest sõna-järjest on selge, et alus on *väeosa* ja *parunid* objekt, vastupidine lugemine ei ole võimalik ja selliselt mõeldud stiil oleks viga. Ka Kettunen'i teiste lausete õige mõistmine oleneb samuti kontekstist, kui see on olemas. Üksikult võetuna tuleb neis muidugi mõista täisobjekti, sest kui vastupidist tahetakse rõhutada, siis lisame ka praeguse pruugi juures juurde veel sõnakese *osa*, kontekstis aga, kus asi iseenesest selge, seda pole tarvis. *-eid*-lõpu vastu võttis omal ajal sõna J. S a r v, kes väitis, et selgus ei vaja seda uuendust (Post. 1930, nr. 8).

Raskem probleem on nn. ilma lõputa ehk lühikese mitm. parti-itiivi küsimus. Esiteks vajab selgitamist, kui laialt tarvitada lühikest lõppu ja kui palju selle kõrval *-sid* (resp. *-si*) -lõppu ja kumba tuleb eelistada ühel või teisel juhul. Kuivõrd siin tuleb arvestada lühemuse ja ilu põhimõtet lihtsuse põhimõtte kõrval, see on üks raskemaid küsimusi tegelikus morfoloogias. Igatahes J. A a v i k on omal ajal seda küsimust käsitlend ühekülgsest, kui ta igal võimaliku-l puhul soovitas ainult lühikest lõppu, tahtes *leht*-tüübis *-sid*-lõpu tunnistada veaks (Mitmuse partitiiv, lk. 6). Meie grammati-kate, ÕS-u ja VÕS-u normid siin ei ole päris põhjendatud ja järje-kindlad selles mõttes, et mõnes sõnas antakse mõlemad lõpud, s. o. lühike ja *-sid*, teistes aga ainult lühike või ainult *-sid*, ilma et

selline vahetegemine oleks alati motiveeritud. Nii antakse *ÕS-s sõdu* ja *sõdasid*, *jõude* ja *jõudusid*, *patju* ja *patjasid*, *VÕS-s* aga ainult *patju*, *ÕS-s* *atru* ja *atrasid*, *VÕS-s* ainult *atru*, *ÕS-s* *laule* ja *laulusid*, *maksasid* ja *maksu*, aga ainult *lehti*, *hõlmu* ja *maastikke*, mitte ka *lehtesid* ja *maastikkusid*. Tõenäoliselt tuleb *-sid* (resp. *-si*) -lõppu lubada kõigis sõnades, kus esineb lühem lõpp. Teiselt poolt tuleksid üldse kustutada sellised lühikesed vormid nagu *igi*, *ise*, *täde*, *hädi* (vt. ka EK 1940, 233); niisugustes sõnades on otstarbekohasem lihtne *-sid* (resp. *-si*), vrd. ka O. L o o r i t s, Eesti keele grammatika, lk. 42 alamärkust).

Teiseks tuleb võtta kaalumisele, kas ei saa lihtsustada lühikese mitm. partitiivi vokaali juhust, sest juba J. A a v i k leidis omal ajal mitm. partitiivi reegleid fikseerides, et „see on ju algebra“ (Mitm. part. lk. 12). Siin tuleb aga arvestada niihästi kõnekeele uusust kui ka lihtsuse põhimõtet ja nende mõlemate kõrval ka pedagoogilist põhimõtet. Peab kaaluma, kas on otstarbekohane lihtsusele ja süsteemile ohverdada traditsiooni ja kõnekeele pruuki, kuna selle tagajärjel kannataks pedagoogiline põhimõte, sest kergem on tarvitada spontaanselt õpitud keerulist süsteemi kui kunstlikke lihtsustatud uusi vorme. Siin peab asja igakülgsest kaalutlema, kusjuures tuleb tähele panna ka keele võimalikku loomulikku arengut ja edu põhimõtet.

Ainsuse illatiivi puhul tuleb uuesti kaaluda, kumb on otstarbekohasem, kas *meelde* või *meele*. Näib, et senised peaarvumendid, homonüümsuse kartus ühelt poolt ja ilu põhimõte teiselt poolt (kõnelemata „häälikuseaduslikkuse“ põhimõttest), ei ole kumbki kuigi kaaluvad põhjused ühe või teise vormi eelistamiseks; küsimus vajab igatahes uut otsustamist (vrd. ka A. S a a r e s t e, EKirj. 1936, 551—21). Edasi vajab selgitust lühikese ehk lõputa illatiivi küsimus: millistes tüüpides seda tarvitada ja millal eelistada *-sse-lõpulist*. Lühikese illatiiviga liialdamise vastu on kirjutand J. A a v i k (Eesti õigek. õpik ja grammatika, lk. 35—36) ja A. S a a r e s t e (EKirj. 1936, 510). Kaalumist vajab ka genitiivisarnase lühikese illatiivi, nagu *läks kontori*, *kiriku*, *keldri*, *heitis voodi*, *pani käe tasku*, küsimus. Terve rida niisuguseid vorme on nüüd sanktsioneeritud normiks, kuna need alles hiljuti olid tunnistatud rasketeks vigadeks. Kuid niisuguste võimalike illatiivide hulgast lubatuks tunnistatud sõnade valik on kaunis meelevaldne. Siin tuleb kaaluda, kuhu tuleb tõmmata motiveeritud piir. Vastav reegel peab olema lihtne ja kergesti meelepeetav (vt. ka J. S e m p e r, Keeleline Kuukiri 1915, 64—65; M. L u b i, Olion 1935, 92 ja A. S a a r e s t e, EKirj. 1936, 549). Uue, väga liberaalse lühikese illatiivi lubamise ettepaneku kolmesilbilistest tüvedest on nüüd esitand A. S a a r e s t e (EK 1940, 212 jj.).

Tähtsamaid ja esmajärgulisemaid probleeme morfoloogias on i-mitmuse küsimuse revideerimine. i-mitmus kuulub J. Aaviku poolt alustatud raskemate uuenduste hulka ja on ÕS-u poolt täies ulatuses leidnud ametliku sanktsiooni. Viimasel ajal tungib i-mitmuse eelistus isegi kooli algastme õpperaamatusse. Üldse on i-mitmus grammatikais ja suures osas kirjanduses eelistatud asendis ja selle tarvitamises on mindud sageli kaugemale, kui J. Aavik on soovind (vt. näit. Eesti õigek. õpik, lk. 57—58), kuigi teiselt poolt A. kaebab, et seda veel küllalt ei tarvitata. Allatiivis soovitas i-mitmust kirjakeelde juba „Beiträge“ VII vihus keegi H. V. artiklis „Auch etwas über die Vereinigung der beiden ehstnischen Dialecte“, pidades d-mitmust pikaks ja eriti luules lohisevaks (lk. 26). i-mitmust adjektiiv-atribuudis soovitati ka Eesti Kirjameeste Seltsis aastal 1879: „paljudes pruugitagu rõhkemalt lühemaid ja vanemaid lõppusid, kui pikki, näit.: *häist* raamatutest, mis parem on kui: *häädest* raamatutest, mis ju ka õige“ (EKirjam. Seltsi Aastaraamat 1879, 13). Edasi soovitasid i-mitmust H. Põld (Postimees 1903, nr. 28) ja J. Hurtt (aastal 1906, lähemalt vt. V. Tauli ÕKPM 39). Põld asus koguni seisukohal, et sõnades *maa*, *puu* „peaksime meie *de*:lise mitmuse täiesti kõrvale heitma ja ainult *i*:list tarvitama“ (EKirj. 1915, 389). Aga päris rünnaku alustas J. Aavik, kes tunnistas i-mitmuse tähtsaks keeleuuenduseks (vt. näit. Looming 1936, 694). Peale ilu põhimõtte on i-mitmuse läbimineku suurt osa mänginud lühemuspõhimõtte, sest i-mitmuse vormid on lühemad d-mitmuse omadest. Suurt osa mängis i-mitmuse läbiminekul muidugi L. Kettunen i pooldav seisukoht. Kuid i-mitmus on siiski kaheldavamaid J. Aaviku uuendusi.

i-mitmuse vastu on kõnelend ainult K. Leetberg. L. tunnistab küll, et i-mitmuse vormid on lühemuse poolest paremad kui d-mitmuse vormid, kuid L. ütleb, et „just see, et keel vana asemele kui päris head ei saanud, siis selle halvemagi vastu võttis, tunnistab meile, kui väga halb see vana keelele pidi olema, kui väga tal tarvis oli sest vanast lahti saada“ (Äpardanud keeleuuendus, lk. 19—20). L. arvates seisab i-mitmuse halbust just selles, et vormid on kõlalt sarnased ainsusega (vrd. *tuules-tuulis*, *lauljal-lauljail*).

Kuid peale selle on i-mitmusel veel see, suurem puudus, et mõnes tüübis i-mitmuse kuju moonutab liiga sõna, nii et kaob side ainsuse nominatiiviga, näit. *augest* sõnast *auk*, *kuusis* sõnast *kuusk*, kolmandaks toob see grammatikasse juurde ühe uue keerulise reegli ja rea vorme, millel keeles juba otstarbekohased vasted olemas. Igatahes otstarbekohasuse ja lihtsuse põhimõtte kõneleb i-mitmuse vastu. Nagu sellele on tähelepanu juhtinud juba K. Leetberg ja nagu näitab keeleajalugu, on i-mitmuse vormid osutund

keeles ebaotstarbekohaseks, mispärast nad on eP rahvakeelest kadumas ja seepärast oleks nende keelde tagasitoomine keele edulise arengu tagasikruvimine (vrd. K. L e e t b e r g, Eesti lauseõpetus, lk. 61). i-mitmuse poolt kõneleb ainult lühemuse ja osalt ka ilu põhimõtte, kuid on küsitav, kas need kaaluvad üles otstarbekohasuse, lihtsuse ja ilmekuse põhimõtte. Näib, et i-mitmuse suhtumine tuleb võtta täielikule revideerimisele. Mõnedes tüüpides tuleks i-mitmuse täiesti keelata, s. o. nimelt astmevaheldusega (eriti laadivaheldusega) sõnades, mille mitmuse partitiiv on vokaallõpuline, need on vormid nagu *pildel, küilil* (sõnast *külg*), *õlil* (sõnast *õlg-e*). Selliste sõnade i-mitmuse ebaotstarbekohasusele on juba J. A a v i k ise juhtind tähelepanu, soovitades siin tarvitada d-mitmust (Eesti õigek. õpik, lk. 59; vrd. ka A. S a a r e s t e, EKirj. 1936, 511). Kõige lihtsam on i-mitmuse moodustamine *-id-lõpulisel* mitm. partitiiviga sõnadest (*samblais, numbrelil*) ja ka astmevahelduseta vokaallõpulistest (*majus*). A. soovitabki ise i-mitmust peamiselt neis tüüpides, eriti diftongilistes (Eesti õigek. õpik, lk. 57). Lõplik otsus i-mitmuse kohta peab jääma edaspidiseks, kuni on põhjalikumalt selgitatud meie keele vormistiku arendamise alused.

Edasi tuleks revideerimisele võtta üksikud käändtüübid ja sõnad lihtsuse ja kõnekeelsuse põhimõtte seisukohalt. Hulgast küsimustest mainiksime siin ainult paari.

Kahetsetavalt keeruline, põhjenedes vältel, on *-ne* ja *-s*-sõnade deklinaerimine; siin tuleb jälgida rahvakeele tendentsi ja püüda sinnapoole, et *-s*-sõnade käänamine tulevikus lihtsustuks.

Sõnade *kaas, küüs, laas, lää*s käänamise lihtsustamiseks tuleks vastu võtta A. S a a r e s t e ettepanek (EKirj. 1936, 555): viia need sõnad *soon-tüüpi*, kusjuures nende ains. nimetav oleks *kaan, küün, laan, lään* ja mitm. partitiiv *kaani, küüni, laani, lääni* (prosenine *kaasi, küüsi, laasi, lääsi*). Seega sanktsioneeriksime meie kõnekeele ühe edulise tendentsi, mis ilmneb ka kõigis teistes kultuurkeeletes, s. o. tendentsi sõnatüve *m u u t u m a t u s e* poole. Praegused vormid (*kaas* jne.) on kirjakeeles levind muidugi ainult nn. häälkiseaduslikkuse põhimõtte tõttu.

A s t m e v a h e l d u s e küsimuses tuleb võtta uus seisukoht. Lähemalt selle kohta vt. raamatus „Õigekesuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid“ lk. 221—223. Edaspidi tuleb seada põhimõtteks, et igal pool, kus on võistlemas astmevahelduslikud ja uuemad astmevahelduseta vormid, tuleb eelistada astmevahelduseta vorme kui lihtsamaid ja seega otstarbekohasemaid.

Edasi tuleb revideerimisele võtta *i-superlatiiv*, see on teine J. A a v i k u raskemaid keeleuuendusi, mis on leidnud tarvitust ja ametlikku sanktsioneerimist. Kuid seegi uuendus on, samuti nagu *i-mitmuse*, kõige kaheldavamaid. Kas on *kõige-super-*

latiiv kohmakas, nagu arvas L. Kettunengi (Arvustavad märkused, lk. 49)? Kas on i-superlatiiv ainuke ideaalkirjakeelele vastav superlatiivi väljenduse võimalus, nagu on arvand J. Mägist (Üliõpilasleht 1923, 116)?

Juba H. Põld juhtis omal ajal tähelepanu sellele, et ka teistel kultuurkeeltele, nagu prantsus ja vene keel, puudub eriline superlatiiv ja nad ei tunne sellest puudust (EKirj. 1915, 310). J. Mark on viidand sellele, et i-superlatiivi tarvitus on keele arenemise vastu, sest keel on leidnud sama funktsiooni jaoks teised väljendusviisid, mis pole sugugi halvemad (Eesti Keel 1922, 96). Eriti K. Leetberg on juhtind tähelepanu sellele, et eesti keeles väljendatakse superlatiivi väga lihtsalt komparatiivi abil: „jätta ainult võrdlus ütle mata, ütle omaduse ülem aste ilma ütle mata, kellest ta ülem on, siis ta saab tähenduse: kõige ülem. *Ja on mulle armsam kui Juhan* — komparatiiv, *Ja on minu armsam* — superlatiiv. *Kallim vara ilma peal. Tema armsam ajaviide. Minu püham igatus.* Kui siiski kahepidist arusaamist karta on, selleläbi et kuulaja ütle mata jäetud võrdluse ise võiks mõttes juure mõelda, siis tarvitatakse vale arusaamise ärahoidmiseks juhtsõna *kõige*“ (Äpardanud keeleuuendus, lk. 31). Samal seisukohal asub ka A. Saareste (EKirj. 1937, 42), kes soovitab täie õigusega kirjakeeles enam tarvitada komparatiivi superlatiivi tähenduses. K. Leetberg leiab ka, et „*Kõige*-superlatiiv on stiililikult väga mõnus. On nimelt väga kohane, et seda kõige ülemat, mis maailmas jo vähe ette tuleb, nimelt iga asjaliigi kohta ainult üks kõige ülem, et seda ka pikema ütle misega nagu tähtsamat rõhutatakse. *Kõige külmem päev tänavu talvel oli Künnapäev. Kõige pikem puu meie metsas on see ja see puu.* Ütelge siin selle asemel *külmim päev, pikim puu*, siis tunnete kui vedel see on eelmise kõrvas“ (op. c. lk. 31). i-superlatiivi puuduse leiab L. selles, et ta kõlalt vähe erineb komparatiivist: *suurem-suurim* — ainult *e-i* vahe rõhutus silbis (vt. ka A. Saareste, EKirj. 1937, 42).

Neile väidetele lisaks tuleb arvesse veel lihtsuse põhimõte: i-superlatiiv toob jälle keelde juurde uue ja keerulise reegli, mida ei ole vaja (vrd. A. Saareste ibid.). Ainuke põhimõte, mis on i-superlatiivi poolt, on lühemusprintsip, kuid kas see on nii oluline, et sellele peab ohverdama lihtsuse ja muidu nii otstarbekohase ja ilmeka traditsioonilise analüütilise väljenduse, mis on sageli keele edu tunnus? Kui i-superlatiiv üldse keelde jääb, siis tuleb seda tarvitada ainult neis tüüpides, kus ta moodustamine on lihtne.

Asesõnadest tuleb sõnale *oma* ka kirjakeeles fikseerida ühis- ja kõnekeeles üldine refleksiivne tähendus possessiivse kõrval, nii et enam ei oleks vigane lause *ostis omale raamatu*, sest ühtegi mõist-

likku põhjust ei ole seda veaks tembeldada. Lähemalt vt. A. Saareste, EKirj. 1936, 511—514.

Sõnade nagu *keegi*, *miski* puhul tuleb uuesti kaaluda, kas siin oleks otstarbekohasem käia kõnekeele enamuspruugi järele ja lubada käänata *kellegis*, *millegist*, nagu soovitab A. Saareste (EKirj. 1936, 533) või on tarvilik pruuki ohverdada süsteemile ja nõuda endiselt *kelleski*, *millestki*.

Konjugatsiooni alal tuleb tingivas kõneviisis tunnistada õigeks vormid: *ma tuleks*, *sa tuleks* jne. pro *ma tuleksin*, *sa tuleksid* jne. Tarbetu on kahekordne isikutunnus: asesõna ja isikulõpp! Vormile *tuleksin* (ilma asesõnata, isikulõpuga) tuleb eelistada analüütilist *ma tuleks* (asesõnaga, ilma isikulõputa). Isikulõppude ärajätmisega lähendaksime kirjakeelt rahva- ja ühiskeelele, vabaneksime koolides ühest sagedamast veast ning keel võidaks lihtsuse ja edu põhimõtte seisukohalt. Tingivas kõneviisis meie keel on sarnane inglise keelega, kus puuduvad verbi isikulõpud (peale ains. 3. isiku), mis on keele edu tunnus, kuid meil tahetakse siin keelt kunstlikult säilitada vanemal arenemisastmel ja hüljatakse keeleloomuliku arenemise seadus, mis meie keele on viind lähemale keeleideaalile.

Verbi liitvormidest tuleb uuesti kaaluda, kas on otstarbekohane analüütiliste väljendite *oleks olnud* ja *olevat olnud* asemele võtta *olnuks* ja *olnuvat*. Keele lihtsuse põhimõtte nimel tuleb tõenäoliselt eelistada endisi analüütilisi väljendeid, kuigi lühemus räägib sünteetiliste poolt. Sama maksab ka uuenduste kohta, nagu *tegemaks* pro *et teha* jts., kuigi viimast on tarvitand isegi muidu konservatiivsed lingvistid. Selguse ja lihtsuse põhimõtte nimel tuleb siingi eelistada endist analüütilist konstruktsiooni ja tagasi tõrjuda tarbetu vormi juurdetoomine meie niigi keerulisse morfoloogiasse.

Palju raskem on tud-partitsiibi ja kse-oleviku küsimus sõnades nagu *kirjutatud*, *kirjutatakse*. Peab tunnistama, et viimased vormid on tõesti kõlaliselt halvad ning kohmakad ja murretes haruldased. J. Aavik soovitab siin *kirjutet* ja *kirjutetakse*. Esimene vorm on lühemuse ja ilu põhimõtte seisukohalt tõesti eelistatavam kui *kirjutatud*. Ka selgus ei kannata *-tet* all, isegi mitte *-d* puhul vormidest nagu *lood* pro *loodud*, millest J. Aavik on loobund (Looming 1936, 696), ei ole karta mingit segiminekut preesensi 2. isikuga, sest lausest ilmneb igakord, millise funktsiooniga on tegemist. Seda ettepanekut toetavad ka osalt murded ja osaline kirjakeele uuem pruuk. Selle uuenduse vastu aga kõnelevad kõigepealt traditsioon ja lihtsuse põhimõte. See toob juurde ühe erandi partitsiibi moodustuses, kuigi see on iseenesest võrdlemisi kerge erand aga ole üldse võrreldav i-mitmuse ja i-superlatiivi reegli-

tega. Kuid peale lihtsuse põhimõtte kõneleb *-tet* vastu ka keele arenemine. A. Saareste arvates võib tud-partitsiibi üldinemisest „rahva vormitunde kõrgemat arenemist järeltada“. S. ütleb: „Mitmete sugupõlvade kestes, pikema vaevarikka kobamise viljana on siin tulukas *-ud* tunnuse üldinemine sündinud, ja meeletu oleks meil sellelt arenemistipult jälle alla hüpata ja käidud teed uuesti tagasi sõrkida“ (Eesti Keel 1923, 186). Igatahes viimane asjaolu kõneleb *-tet*-vormi vastu. Täiesti ebaotstarbekohane on see moodus, mida J. Aavik on soovitanud hilisemal ajal, et kolmesilbilised *tud*-partitsiibid esinegu ilma *ud*-lõputa ainult atriбуudina, näit. *tapet loom*, aga *loom on tapetud* (Keeleline käsiraamat, lk. 8). Ühe muute kahesugune esindus ei ole soovitatav lihtsuse põhimõtte seisukohalt.

Kuid uuenduse *-tet* kõrval tuleb esmajoones tõsiselt võtta kaalumisele võimalus sanktsioneerida kirjakeelde rahvakeeles laialt erinevad kujud *kirjutakse*, *kirjutud*, nagu soovitas A. Saareste aastal 1919 (Vaba Maa nr. 48) ja millisele võimalusele omal ajal osutas juba J. Aavik, enne kui ta jõudis *-tetaks*, *-tet* uuenduseni (EKirj. 1912, 478). Näib, et nende vormide vastu ettetoodud segimineku hädaoht on liialdatud. Kõigepealt on enamail juhtudel ka neist sõnadest, kus segimineku hädaohtu on karta, nagu *istuma* — *istutama*, otsekohe lausest näha, millist sõna on mõeldud, nagu sellele juhtis tähelepanu juba A. Saareste (op. c.). On ju eesti keeles teisi sõnu ja ka teistes keeltes küllalt juhtumeid, kus transitiiv ja intrantsitiiv on ühesugused (vrd. K. Leetberg, Äpandanud keeleuuendus, lk. 37), ilma et sellest tuleks mingit segadust. Peale selle on mõeldav niisugune võimalus, et segimineku kartuse korral võib lisada *-ta*-juurde, kuna see harilikult puuduks, nagu pidas võimalikuks ka A. Saareste. Nende vormide poolt kõnelevad aga rahvakeelsuse, lühemuse ja ilu põhimõtte. Ka lihtsuse põhimõtte ei kaotaks nimetamisväärselt vormide *kirjutakse*, *kirjutud* sanktsioneerimisel, sest senisele reeglile tuleks lisaks ainult väike märkus: kui *tud*-partitsiibis ja *kse*-olevikus tunnuse ette satub tüves olev *-ta*, siis langeb (resp. võib langeda) viimane välja.

Ka *-nd*-partitsiibi otstarbekohasust vokaali järel tuleb uuesti kaaluda. Selle kasuks kõnelevad lühemuspõhimõtte ja selle vormi laialdane esinemine kõne- ja ühiskeeles. Vastu räägib lihtsuse põhimõtte, sest siis oleks *nud*-partitsiibil kaks lõppu: *-nud* ja *-nd*. Kuid peab tunnistama, et lihtsuse kaotus on siin minimaalne: senisele reeglile — isikulise tegevuse mineviku partitsiibi tunnus on *-nud* — tuleb juurde ainult väike lihtne lisa: vokaali järel võib esineda *-nud* asemel ka *-nd*. A. Saareste on toond *-nd* vastu ette veel seda, et *d*-häälik on selles asendis akustiliselt halbades tingimustes ja ei ole küllalt selgesti kuuldav (Eesti Keel 1923, 186).

S. ütleb: „Selge on, et meie patustaksime väga tõsiselt endi keele kui praeguse või tulevase kultuurkeele vastu, kui lubaksime temas võimule pääseda neid enam kulunud, ainult kõne familiarstiilile kohaseid, akustiliselt selgusetuid ja ebamääraseid kujusid, ja seda veel mingi väga küsitava lühiduse või isegi ilu põhimõtte tõttu“ (ibid. lk. 187). Kuid teatavasti on selliselt „kulund“ lühemaks kõik kultuurkeeled (vrd. O. J e s p e r s e n, Sprache, lk. 313—317) ja ei ole see nähe seepärast vastolus keele edu põhimõttega.

Verbi vormidest vajab kaalumist veel *saama*-futuuri ja muude *saama*-konstruktsioonide, nagu *saab tehtud* ja *sai tehtud* küsimus, mille lihtne eitamine ei ole põhjendatud. Neid väljendeid on üldiselt kuni kõige viimase ajani taunitud kui jämedaid germanisme (vt. näit. V. R i d a l a, EKirj. 1915, 419). *Saama*-tulevikku on kaitsend K. L e e t b e r g (EKirj. 1912, 435, vt. ka Uue Piibli keelelikud puudused, lk. 44), teatud määral (seal, kus ta on vältimatu) ka J. A a v i k (Eesti õigekeelsuse õpik, lk. 85) ja J. M ä g i s t e (Eesti Keel 1936, lk. 91—92). (Meie grammatikute suhtumisest *saama*-futuurile annab täieliku ülevaate J. M ä g i s t e kirjutus „Eesti *saama*-futuuri algupärast ja tarvitamiskõlblikkusest“, Eesti Keel 1936, 65—92). *Saama*-futuuri mõistliku tarvitamise vastu ei saa midagi olla, kuna analoogilist analüütilist futuuri väljendamist esineb paljudes sugukeeltes (vt. ka J. M ä g i s t e, Eesti Keel 1940, 1 jj.). Muidugi tuleb seda tarvitada ainult siis, kui lihtsast olevikust tuleviku väljendamiseks ei piisa (vt. ka A. S a a r e s t e, EKirj. 1937, 38). Kindlasti tuleb aga täieõiguslikeks impersonaali vormideks tunnistada *saab tehtud* ja *sai tehtud* (*téhakse* ja *tehti* kõrval), kuna need esinevad kõigis murretes vähemalt sama suures ulatuses kui vastavad sünteetilised vormid, sageli aga enamuses ja niisugustel ehtsatel murdekõnelejatel, kelle puhul ei saa küsimussegi tulla saksa keele mõju. *Saama*-impersonaali taunimine germanismina on samasugune põhjendamatu eelarvamus meie grammatikuil, nagu sõna *ära* keelamine (vt. EKJK 1941 nr. 2, 135) ja postpositsioonide hülgamine.

Edasi tuleb revideerimisele võtta üksikud pöördtüübid ja verbid peamiselt lihtsuse ja kõne- ning ühiskeelsuse seisukohalt.

Mainime neist ainult mõned. Sellised erandlikud vormid nagu *kiia*, *kiiakse*, *võia*, *võiakse* tulevad lihtsuse põhimõtte nimel kustutada kirjakeelest, kuhu nad on tungind ainult häälikseaduslikkuse põhimõtte najal.

Käsitlema-tüübi pööramine *tulema* analoogial vajab veel kaalumist, kuna seda on seni tehtud peamiselt ilu põhimõtte nimel. Lihtsuse ja keele edu seisukohalt paistab olevat õigem üldse loobuda vormist *käsitlema* ja jääda ainult ilma *e*-ta kuju *käsitlema* juurde ning pöörata seda *paluma* tüübi järele *käsitleda*, *käsitlenud*.

pöörama — *pöörma* paralleelvormidest tuleb tõenäoliselt lõplikult eelistada esimest kui lihtsamat ja otstarbekohasemat.

Sõnadest *andma*, *kandma*, *tundma* tuleb *nud*-partitsiibis kindlasti sanktsioneerida ka vormid *annud*, *kannud*, *tunnud*, nagu antakse paralleelvormidena ÕS-s, kuid mis kahjuks üldse puuduvad VÕS-s; vastasel korral on õigus neil, kes ütlevad, et keelemehed normivad keelt peamiselt silma, mitte aga kõrva seisukohalt, sest *andnud* hääldamine nõuab tõesti keeleakrobaatikat, nagu õieti väidab V. M e t t u s (vt. Teater 1936, 4).

Samuti kui käändsõnadel tuleb pöörd sõnadelgi eelistada astmevahelduseta tüüpe, kui pruuk kõigub. Kui rahvakeeles mõni sõna on läind esialgsest astmevahelduslikust tüübist astmevahelduseta tüüpi, näiteks *tõmbama* või *leppima* tüübist *selguma* tüüpi, siis tuleb sanktsioneerida viimane. Selles suhtes tuleb veel jälgida rahva- ja ühiskeelt ja tarbekorral korrigeerida seniseid sanktsioone.

V. Tauli

EESTI MEREMEHE OSTJAKI JA EESTI KEELE VÖRDLUSED

Juba 16-dast aastasajast peale oli püütud tungida Põhja-Jäämerd mööda Siberi rannikule, kõige pealt Obi jõe suule, et leida laevasõiduks kõlbulik liiklemistee ning avada seega Obi jõe laialdane veestik oma rikkalikkude saadustega mere kaudu kaubandusele. Siin olid katsetanud oma õnne paljud julged meremehed mitmest eri rahvusest. Muidugi oldi eriti Venemaal sellest huvitatud; 18. aastasaja kolmekümnendates aastates korraldati Venemaal mitmed ekspeditsioonid, mil puhul jõuti Obi jõe suule ja, sealt väljudes, isegi kaugemale, Jenissei jõe suule. Liiklemiseks leiti aga jääolud sealsetes vetes, eriti Kara merel, liiga rasked olevat. Kuid uurimissõidud jätkusid sellest hoolimata. Suvel 1874 oli viimaks ometi inglise kapten Wiggins aurujahtlaeval jõudnud läbi Kara mere Obi jõe suule ja sealt tagasi. Järgmise aasta suvel sõitis kuulus teadusemees ja uurimisreisija N. A. E. Nordenskiöld kergel purjekal Tromsöst väljudes läbi Jugori väina Jenissei jõe suule, kust laev samal suvel jällegi tagasi sai. Nordenskiöld'i uurimisreisu kulud oli kandnud rootsi suurkaupmees O. Dickson ja siberi suurkaupmees A. Sibirjakov. See õnnestunud sõit läbi Kara mere äratas loomulikult suurt tähelepanu. Kara meri paistis nende viimaste sõitude tagajärjel siiski liiklemiseks mitte täitsa läbipääsematu olevat, ja nii kerkis Venemaal uuesti elavalt päevakorraale küsimus kaubanduslikust mereühendusest Siberi ja Euroopa vahel. Vene Merekaubanduse Edendamise Seltsi mõned liikmed hakkasid asja

vastu elavamata huvi tundma ja otsustasid viibimata katset teha Siberi saaduste turustamiseks mere kaudu. Obi jõel ja selle harudel oli sel ajal juba võrdlemisi elav aurulaeva liiklemine; 1876 oli seal 35 aurikut, kõik seal ehitatud, esimene neist 1852 Tjumenis (Tura jõel; Tura j. on Toboli jõe haru, see omakorda Irtõši jõe haru ja Irtõši jõgi Obi jõe haru). Nimetatud seltsi liikmete hulgas pandi uueks, suuri lootusi äratavaks ettevõtteks kokku 30 000 rubla. Kõige pealt oli tarvis toimetada veesügavuse mõõtmisi Obi jõe suul ja Obi lahes, mille kohta kaardid puudulikud olid, ning jõuda selgusele ka muude sealsete laevasõidu eelduste kohta. Juba kevadel 1876 asuti Tjumenis, kus aurulaevade ehitamisega oli kogemusi omandatud, kiire sõiduga purjekat ehitama, et veel samal suvel ülemal nimetatud mõõtmisi teostada. Kavatsatud ekspeditsiooni juhiks kutsuti Heinaste merenduskooli juhataja kapten Christian Dahl.¹ Aprillis oli Dahl siit kaasa võetud abilisega (arvatavasti kapten N. Raudepp, kes igatahes järgmisel aastal tema ekspeditsiooni-kaaslaseks oli) Moskvast, kus muretses tarvilikud mõõtmisriistad, ja 17. mail (vkj.) Tjumenis. Valminud purjekas (35—37 reg. t.) ei olnud selle raske ülesande täitmiseks küllalt hästi ehitatud, varustus oli puudulik ja meeskond vilets. Nii tuli Dahl'il endal ja ta abilisel ekspeditsiooni kestel suurte raskustega võidelda, et ta ettevõtte koguni pooleli ei jääks. Tjumenist asuti teele 2. juunil auriku puksiiris, kuid Tobolskist liikus laev edasi juba purjete varal suureks imestluseks pealtvaatajatele, kes esimest korda vastu tuult sõitvat purjelaeva nägid. Väikeseks vahelduseks sellel raskel teekonnal oli tuntuks saksa looduseuurija A. E. Brehm'i paaripäevane viibimine laeval koos kaaslastega Obdorskist kuni Štšutšja jõe suuni. Juuli keskel oli Dahl jõudnud Nõdi jõe suule Obi lahe lõuna osas. Kaugemale ta ei saanud, sest omakasu taotleja laevavarustaja, kaupmees Trofimov, oli meeskonna kõigest sinna maani palganud. Nii pidi Dahl poolelt teelt tagasi pöörama. Kuna seega Obi laht oli jäänud suuremalt osalt uurimata, siis otsis asjast lähemalt huvitatud Vene Merekaubanduse Edendamise Seltsi liikmed järgmisel aastal auriku („Luise“, 170 reg. t.), et Jäämere kaudu Obi lahte sõita ja mõõtmisi seal lõpule viia. Riias koostatud meeskonnaga asus Dahl sel laeval Lüübekist 23. juunil teele, võttis Inglismaalt m. s. varustust kahe

¹ Chr. Dahl on sündinud 7. IV 1839 vkj. Tallinnas laevakapteni pojana, õppinud Riia kaugesõidu merenduskoolis, Heinaste merenduskooli asutamisest peale 1864 selle õpetajaks ja juhatajaks kuni 1893, mis aastast kuni surmani 27. VIII 1904 Liepāja (Liibavi) merenduskooli juhatajaks; vt. pikemalt M. P[ukits] Eesti Biogr. Leksikoni Täiendusköide. M. Pukitsa järgi on Dahl sünnipäralt rootslane; kui see nii peaks olema, siis on pidanud ta juba maast madalast eesti keelt oskama, vrd. alamal lk. 295.

Siberis ehitatava purjeka jaoks kaasa, tegi peatuse Tromsös, et sealsetelt meremeestelt sõiduvõimaluste üle Jäämerel teateid saada, ja oli augusti algul Novaja-Zemlja lõunapoolsel küljel, kus oli sunnitud jää tõttu mõni päev viibima. Siis sõitis ta läbi Jugori väina (Vaigatši saare ja mandri vahel) Kara merde ja sealt edasi Obi lahte, kus oma ülesande lõpule viis. Obi ja Irtõši mööda üles liikudes jõudis ta 8. septembril Tobolskisse. See oli suureks sündmuseks Siberis, sest „Luise“ oli esimene aurulaev Euroopast. Kuna Dahl oli eelmisel suvel oma purjekaga üldist imestlust äratanud, siis oli tema aurik nüüd samuti iseäralik selle poolest, et sel rattad puudusid, nagu Siberis oli harjutud nägema.¹ Lõpuks lisatagu juurde, et Siberis asuti küll kohe selle järele purjelaevu ehitama kaupade turustamiseks mere kaudu, kuid nendest jõudis ainult esimene 1878 Inglismaale, kuna kolm järgmist aga 1879 Kara merde jäässe kinni jäid; pikemalt sellest ja ka Dahl'i ekspeditsioonidest vt. M. P u k i t s „Eesti merimehed Põhja-Jäämerd vallutamas“, „Postimees“ 1938, nr. 60—63.

Oma ekspeditsioonidest ja saavutatud tulemustest avaldas Dahl aruande „Описание двухъ экспедицій въ рѣку Обь, снаряженныхъ членами Императорскаго Общества для Содѣйствія Русскому Торговому Мореходству графомъ А. Е. Камаровскимъ, А. К. Трапезниковымъ, А. М. Сибиряковымъ, В. Н. Собошниковымъ и И. В. Чернядевымъ, въ 1876 и 1877 годахъ“ (= „Kirjeldus kahest ekspeditsioonist Obi jõele, korraldatud Keiserliku Vene Merekaubanduse Edendamise Seltsi liikmete krahv A. E. Kamarovski, A. K. Trapeznikov'i, A. M. Sibirjakov'i, V. N. Sobašnikov'i ja I. V. Tšernjadev'i poolt, aastatel 1876 ja 1877), mis ilmus Moskvast 1877 ning sisaldab XV + 117 lk. 8° ja lisana Obi jõe suudme ja osaliselt Obi lahe kaardi. Oma ekspeditsioonidel puutus Dahl sagedasti kokku samojeedide ja ostjakitega, saades neilt korduvalt teateid sõiduvee sügavuse kohta. Ta oli aga oma otseste ülesannetega nii koormatud, et tal kuigi palju aega ei jätkunud nende Siberi algrahvaste olukorra jälgimiseks ja kirjeldamiseks. Ainult siin-seal leiduvad tema ekspeditsioonide kirjeldustes nendest mõned vähesõnalised märkused. Dahl on ka muidu väga lühisõnaline ja ei räägi pikemalt oma abilistest jne.; nendest saame täiendavalt teateid M. P u k i t s a ülemal nimetatud kirjutusest, mis on koostatud teiste allikate põhjal. Tema raamatu lõpul leidub aga eri peatükk „Statistilised ja mõningad muud andmed Berezovi maakonna rahvastikust, elatusaladest, kaubandusest jne.“

¹ Soome keeleteadlane A. Ahlqvist, kes samal suvel oli Siberis ostjaki ja voguli keelt uurimas, nägi „Luise't“ Samarovast (küla Irtõši jõel, mitte kaugel sellest kohast, kus see suubub Obi jõkke) mööda sõitvat ja kirjeldab seda oma teoses „Unter Wogulen und Ostjaken“ (1883).

(lk. 104 jj.), mis meile enam huvi pakub. Siit loeme, et kohalikkude elanikkude peamiseks elatusalaks on kalapüük ja selle kõrval küttimine; leiame näit. karusnahkade hinnastiku (polaarrebases nahk 1 r. 30 k., mustarebase nahk 15—20 r., karunahk 16 r., hundinahk 3—4 r., oravanahk 10—12 k. jne.), ametlikud teated 1874—76. a. püütud eri kalaliikide ja 1875—76. a. nende väärtuse kohta ühes D a h l'i täiendustega (näit. maksis Obi jõe alamal jooksul lõhe puud kuni 1 r. 50 k.), teateid suvise ja talvise kalapüügi kohta ühes täiendustega, kuidas toodangut ja turustatavate kalade väärtust tõsta jne. Kohaliku kaubanduse kohta loeme järgmist:

„Kaubanduse hõlbustamiseks ja põhjamaa saaduste müügiks on Obdorskis iga aasta jaanuaris laat, kus kohalikkude saadustena esinevad nahad (ümbertöötamata kujul), kala, suled ja udusuled, mammutiluu, põdranahad jne. Need saadused müüakse kas raha eest või vahetatakse kalevi, rätikute, sitsi, raud- ja vaskasjade, ümbertöötatud nahkade, tubaka, tee, suhkru ja muude, ostjakitele ja samojeedidele tarvilikkude kaupade vastu. Selle laada läbikäik tõusis 1876. a. kuni 65 320 rublani. Võõrastest kaupmeestest tuli sinna laadale Tobolskist ja Berezovist 8 inimest koos oma abilisestega, peale selle 20 väikekaupmeest ja 28 suurjalast Arhangelski kubermangust, kes töid kaasa raud- ja vaskasju, mis nende poolt on suure oskusega meisterdatud.“

Ja samas peatükis kõige lõpuks leiame üllataval kombel, mis meid eriti huvitab, midagi ka ostjaki keele kohta. Oma teadmised ostjaki keele kohta on D a h l ammutanud mingist ostjaki-vene sõnastikust, mille autorina ta nimetab preester P o p o v'i. D a h l on ka sel puhul kahjuks väga lühisõnaline; ta ei anna näit. sõnastiku autori kohta lähemaid teateid ega nimeta ka kohta, kus ta seda sõnastikku on tarvitanud. Õnneks jõuame muul teel D a h l'i poolt tarvitatud ostjaki sõnastiku ja selle autori kohta suuremale selgusele. Kõige pealt tuleb märkida, et küsimuses olev sõnastik on koostatud põhjapoolsemate ostjaki murrete alal. Teiseks nimetab soome keeleteadlane A. A h l q v i s t, kellest ülemaal juba juttu oli, oma teoses „Ueber die Sprache der Nord-Ostjaken“ (1880) lk. VI üht käsikirjalist ostjaki-samojeedi-vene sõnastikku, mille oli koostanud P e e t e r P o p o v, kes oli olnud esmalt misjonäriks Obdorskis ja hiljem, 1877. aastal ja selle ümber, ülempreestriks Tobolskis. Selle sõnastiku kohta ei anna A h l q v i s t, nii palju kui see puutub ostjaki keelesse, kuigi head hinnangut (vrd. ka alamal). D a h l'i nimeetatud P o p o v on ilmselt sama P e e t e r P o p o v, kes oma ostj.-samoj.-vene sõnastiku pidi koostanud olema Obdorskis olles ja keda D a h l võis kohata Tobolskis viibides.

D a h l'i raamatust lk. 112—13 loeme tema ostjaki keele harrastuste kohta järgmist:

„Kui olid käimas ettevalmistused mineva aastaseks ekspeditsiooniks [Moskvas], siis avaldasid mõned Seltsi liikmed soovi, eriti hr. Valdemar, [Seltsi asjaajaja, rahvuselt lätlane], et mina hea soome ja eesti keele tund-

jana tarvitaks ekspeditsioonil ühtlasi võimalust ja teeks võrdlusi nende keelte ja ostjaki keele vahel ning koguks häälikuliselt ja mõiste poolest ühiseid sõnu. Selleks ei olnud mul ometi mahti, kuid mul avanes võimalus koostada hr. preester P o p o v'i ostjaki-vene sõnastikust valimik sõnu, mis osutavad suurt ühtlust eesti ja soome sõnadega. Tutvunemiseks keelega ostjakite endi juures ei lubanud minu sõidu siht ega viis. Samuti ei saanud ma tähelepanu pühendada substantiivide, adjektiivide ja pronomeenide deklinatsioonile ning verbi konjugatsioonile ja aja väljendustele. Pealegi oli sellejuures takistuseks ka veel asjaolu, et ostjakid nagu üldse metsrahvas kas ebausust või muudel põhjustel mingil kombel ei taha tõlkida lihtsamatki lauset. Selleks peaks võitma kõige pealt nende täieliku usalduse. Tõlkimiseks antud lauseid ostjakid keeldusid kas üldse tõlkimast või, kui mingi lause oli vähegi küsimise moods, andsid nad tõlke asemel vastuse küsimisele.

Ostjaki keel on kaunis kõlav, kuid, nagu näib, mitte väga rikas. Ma ei tea, mil määral see on kohane uute sõnade kujundamiseks. Soome ja eesti keelega on ostjaki keelel üli palju sarnasust suure arvu kurguhäälikute tõttu mitmes varjundis. Nendest kurguhäälikute arvu mõned harjumatuks niisama raskelt hääldada kui hollandi keeles arvsõna 88.

Tehes valimiku nimetatud sõnastikust piirdusin nendega, mis ühtuvad soome ja eesti omadega nii häälikuliselt kui ka mõisteliselt, kusjuures ma kirjutasin ostjaki sõnad vene tähtedega, olgugi et on kahtlane, kas need väljendavad täpselt ostjaki sõnade hääldamist, milleks peaks leiutatama mitmed eri märgid.

Peale selle tuleb tähendada, et ostjaki sõnade ühtlusest vastavate soome ja eesti sõnadega ei saa veel järeldusi teha nende rahvaste ühisest algupäras. Palju tõenäolikum on, et kunagi, vastastikusel kokkupuutumisel ostjaki ning soomlaste ja eestlaste vahel, need rahvad on omandanud teine teiselt puuduvad või tarvilikud sõnad. Mulle näib, et näit. läti keelest on sama kerge kui ostjaki keelest leida sadakond sõna, mis ühtuvad eesti sõnadega, kuid mis aga ei ole veel tõenduseks lätlaste ja eestlaste ühisest algupäras. Lõpuks võib tähendada huvitavale ühtlusele, nimelt et ostjaki keeles kujundatakse infinitiiv *da-ga* nagu eesti keeleski infinitiiv on *da-ga*, edasi ühtlusele esimese isiku personaalpronomenis 'mina', mis nii eesti kui ka ostjaki keeles on *ma*. Kaunis suurt ühtlust osutavad väikeste eranditega samuti esimese 10 arvsõna nimetused."

Nende arutlustele järgnevad lk. 114—17 kokku 102 ostjaki-eesti (-soome) sõnavõrdlust, millest umbes neljandik on õiged; vt. alamal. Ostjaki sõnad on toodud vene kirjas, eesti (ja soome) sõnad ladina kirjas; tähendused kummagi keele puhul on antud vene keeles. Soome keelest, mida D a h l, nagu nägime, eesti keele kõrval järjest nimetab, on nendes võrdlustes küll päris vähe sõnu ja needki vähesed esinevad suuremalt osalt valesi: *uts pro yksi* 'üks', *soora pro suora* 'õige, otsene', *huudta pro huutaa* 'hüüdma', *hilja pro ilta* 'õhtu', *haastada pro haastaa* 'rääkima' ja *itā 'ida*', nii siis kõigest kuus soome sõna ja neist ainult üks erandlikult õieti. Ka eesti sõnad on sagedasti ebaõigel kujul, m. m. on *õ* asemel *ö*, ilmselt trükitehnilistel põhjustel, sest raamat on, nagu ülemaal nimetatud, Moskvas trükitud; ebajärjekindlalt tuuakse verbid kord *ma-*, kord *da-*infinitiivis. Muidu on D a h l'i eesti keele oskus õige hea ja sõnavara laialdane, kusjuures esinevad ka mõned haruldasemad sõnad.

Juba rohkete vääratuste põhjal eesti-soome sõnades võib arvata, et ostjaki sõnadega lugu paremini ei ole. Missugused komistused D a h l'i kirjutusvigade ja missugused trükivigade arvele tulevad panna ning mis siin juba algupärasel käsikirjal põhineb, selle kohta on raske midagi öelda.

Nagu ülemal tähendatud, on D a h l'i esitatud 102-st ostjaki-eesti(-soome) sõnavõrdlusest umbes üks neljandik õiged. Need on järgmised(nurklistes sulgudes on minu õiendused ja seletused; kui ostjaki sõnade [siin ladina kirjaga] tähendus on sama kui eesti vastetel, siis pole ma tähendust toonud): *vet* = *wiss* [*viis* < *vīsi* < *vīti]; *voi* = *voi* [*vōi*]; *it* = *uks* [*üks*], soome *uts* [*ynsi* < *ūkti]; *kat* = *kaks* [< *kaksi* < *kakti]; *keu* = *kiwwi* [*kivi*]; *keļ* [*kēļ*] 'sõna, kõne' = *keel*; *kor* 'ahi' [*kōr* < sūrj. *gor* id.] = *keris* [-s on sufiks]; *lou* = *luu*; *lugdasta* [tüvi *luḡət-*, kus -t- on sufiks] = *lugema*; *ma* = *ma* [lühivorm *mina*-sõnast]; *muḡat* [*mou*] = *maa*; *nem* = *nimi*; *ou* 'uks; suue' = *õu* [*õu*; vrd. soome *ovi* 'uks' ja tähenduse kohta lisaks *uks*-sõna lõuna-eesti vastet *uss* 'uks', millest adv. *usse* 'hinaus' (samuti kui *õue* 'hinaus' *õu*-sõnast)]; *poḡ* = *poeg*; *polda* [tüvi *pol-*] = *puhuma* [ostj. -l- ja eesti -h- < *-š-]; *ponda* [tüvi *pon-*] = *panema*; *por* = *parw* [*parv*]; *saḡ* [*sam*] = *somus* [*soomus*, kus -s on sufiks]; *sem* [-m < *-lm-] = *silm*; *sam* = *südda* [*süda*; *süðäm]; *suḡ* [*sus*] = *sugise* [*sügise*]; *ulda* [tüvi *ul-*] = *olla* [< *olðak; tüvi *ol-*, *ole-*]; *ḡalda* [tüvi *ḡal-*] = *koolada* [*koolda*]; *ḡolda* = *kuulda*; *ḡalda* [tüvi *ḡal-*] = *koolada* [*koolda*]; *ḡolda* = *kuulda*; *ḡul* = *kala*; *ḡulom* [*ḡöläm*] = *kolm*; *ḡud* [*ḡut*] = *kuus* [< *küsi* < *kūti ja *jugan* [*joḡan*] = [?] *jogi* [*jōgi*].

D a h l'i ostjaki-eesti(soome) võrdlused on omast kohast huvitavad; näeme, kuidas ka vähik tabab märki, muidugi sel juhul, kui sõnade ühtekuuluvus on ilma muuta taibatav. Esimesed katsed võrdleva soome-ugri keeleteaduse alal olid tihtipeale veel palju väiksema ulatusega. Niisugustest vähenõudlikkudest katsetest on aja jooksul, seda mööda kui uurimisele kättesaadav ainek kasvas ja täpsustus, saadud järjest suuremale ja suuremale selgusele, kuni on jõutud kindlate tõendustega opereeriva teaduseni. Sel ajal, kui D a h l oma tähelepanekud tegi, oli võrdlevale soome-ugri keeleteadusele kindel põhi loodud; ostjaki keele kuuluvus soome-ugri keelte peresse oli juba ammu tõendatud ja ostjaki keele üle avaldatud tüsedaid uurimisi, kuigi need enam meie aja nõuetele ei vasta. D a h l oli küll teadlik ostjaki keele sugulusest eesti-soome keelega (vt. ülemal), kuid vaevalt oli tal aimdust, mis selle kohta oli avaldatud. Oleks see, mis D a h l avaldas 1877 ostjaki keele kohta, ilmunud 100 aastat või vähe varem, see oleks olnud tähelepanuvääriliseks saavutuseks; rootslase S t r a h l e n b e r g'i 1730 ilmunud teoses „Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia“,

kus esmakordselt kõikide soome-ugri keelte ühtekuuluvus sõnavõrdluste varal on tõendatud, esineb ainult kümmekond ostjaki sõna ja ungarlase S. Gyarmathi' oma aja väga tähtsas teoses „Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata“ (1799) ei ole ostjaki keele ainestik kuigi palju suurem. Aastal 1877 tehtud ostjaki ja eesti keele võrdlused jäävad nii siis ainult huvitavaks võhiku katseks, kus omapead saavutati võrdlemisi suuri tulemusi.

Julius Mark

VILDE „ANIJA MEESTE“ KOLM TRÜKKI

(Järg.)

Meie keeleuendus oli tegev kahes sihis: tegi muutusi keeleehituses ja teiseks püüdis keelt rikastada uute sõnadega. „Anija meeste“ grammatilistest uudistest oleme juba rääkinud, siis nüüd räägime veel ka uutest sõnadest.

Vilde on leidlik keelemees, leiab uusi sõnu kergeste. Ja tema teeb neid mitte meelega keelerikastuseks teistele tarvitada, vaid ikka ainult iseomale sekssamaks praeguseks korraks, et praegune ütlemine hea tuleks. Niisuguseid uusi sõnu on temal igas töös ja „Anija meeste“ teises trükis leiab mõndagi veel juure sellele, mis esimeses juba oli. Toome paar näitust.

Kuidas niisugune jutt lendab. Peale kuuekümne versta on ta lühikese ajaga ära siivutanud. lk. 16. Es. tr.: ... ära käinud. Ei oska seletada, miks see uus sõna siin nii väga omane ja ilus tundub: tõstab jutu iseelavaks olevuseks, nagu nähtavaks kohe. Sõna on mitte loodud, vaid keele sügavusest välja tuntud sekssamaks ühekordseks ütlemiseks.

Jaak rinnutab tee ääres suurel kivil 165. Rinnutab on väga hea keelesõna, nagu *sirutab, pikutab, laiutab*, võiks olla jäädavaks igale poole, kuhu passib. Kas siin just antud kohas ka hästi passib raskest ärapekstud ja valu käes ägavast Konna Jaagust nõnda ütelda, või oleks siin parem ilma uue sõnata nõnda kuida Vilde esimeses trükis ütleb: *Jaak Luts toetab rinnuli suure kivi peale*, seda jätan lugija otsustada. Aga muidu paneme veel midagi tähele sest sõnast. Vilde ütleb *rinnutab*, mitte *rinnutub*, aga muidu kirjutab *kummardub, ulatub* ikka *tu-ga*. Mikspärast tema valmis sõnad kirjutab *tu-ga*, aga kui ise sõna teeb, siis *ta-ga*? Peab olema sellepärast, et valmis sõnad kirjutab teistele järele, aga oma sõna teeb omaenese keeletundmusest. Siit näeme siis, et Vilde tundmusele *ta* oli õige.

Päike paneb vereloigu süngelt ruskama 163. Ka kui meie ei tea, mis *sünk* või *sünge* tähendab, *ruskama* on hea ja arusaadav. Esimeses trükis on sobimatult: *Päike paneb ta punama ja särama*.

Niisuguseid häid ja otsekohe arusaadavaid uusi sõnu on Vildel igal pool rohkesti. Aga „Anija meeste“ teises trükis temal on veel teistsuguseid uusi sõnu. Tema nähtava hea meelega võtab oma kõneste sisse ka teiste tehtud uusi sõnu — keeleuunduse moesõnu — ka seal, kus neid sugugi tarvis ei ole, sest et keeles sellesama tähendusega head ja laitmata sõnad juba olemas olid, mis esimeses trükis ka õigeste tarvitatud. Ega meil uut sõna taas sugugi tarvis ei ole ja temast keelele sugugi kasu ei ole, kui *jälle* juba on. Kes taas ütleb seal, kus teised inimesed *jälle* ütlevad, sellest peame arvama, et meelega tahab iseäralik olla, sest teab jo, kuda õige on.

— Aga üks oleks parem, kui kaks sõna oleks. Siis kui mitte muud, siis vähemast rütmuse ja kõla poolest oleks suurem võimalus kõnele värvi anda.

— Eks oleks küll, kui oleks. Aga kui ei ole, mis siis?

— Siis peaksime tänuga vastu võtma, kui keegi annab.

— See osaku siis ka nõnda anda, et tõeste oleks. See tähendab, tema osaku oma uudise sõna nõnda ütelda, et esimesest ütlemisest kohe omane tundub, nõnda kui Vilde *siivutamisest* nägime.

— Aga üks võiks ka nõnda, et mitte kohe päris omane, vaid nõnda kui Aavik soovitab, et üks teeb sõna ja teised hakkavad seda järele rääkima ja nende kestvast rääkimisest siis kaua aja pärast viimaks sõna saab lõpulikult omaks.

— Sedaviisi meil tehaksegi ja räägitakse poolvalmis sõnadega. Ja ei aimatagi, kui alandav see kirjamehele on, kui selleks rääkima peab, et teise mehe halbu sõnu elavaks teha. Ja läheb siin tõeste mõni kirjamees koguni nii kaugele, et just selles oma kõne väärtust näebki, et hästi oskab neid teiste tehtud pooltooreid sõnu järele rääkida. Kui valida on keeleomase ja uuendusliku vahel, siis kindlasti ütleb mitte keeleomaselt, vaid ikka keelevastaselt, mitte *jälle*, vaid *taas*, mitte *sagedaste*, nagu kõik teised seda liiki sõnad just nõnda õigeks osutavad, vaid ikka *sageli*, mis kuskiltki pärit ei ole.

Ja teiseks, kui ütleme, et kaks parem oleks kui üks, üks siis kolm oleks veel parem ja kolmkümmend veel palju parem? Kus on siis piir, kui palju paras on, niisugune piir, mis parem oleks kui see, mis keeletarvitus ise on tõmmanud? *Taas* ei ole mitte päris uus sõna, vaid oli kord vanas keeles juba olemas, aga jäi kõrvale sellepärast, et üleliigne oli. Kui oleks tarvilik olnud, siis ei oleks saanud kõrvale jääda. Mis põhjus on meil arvata, et keelel seda sõna nüüd enam tarvis on kui enne, kui me ometi isegi temaga muud targemat midagi ütelda ei jaksa kui sedasama, mis *jälle*-gi ütleb?

Paneme siin „Anija meeste“ teisest trükist mõnikümmend niisugust uudise sõna üles ja lisame esimesest trükist hariliku sõna sinna kõrva, et võrrelda võiks, kumb parema ütlemise annab.

taas — jälle
äsja — hiljuti
uks oli valla — lahti
kõikjal — igal pool
sageli — sagedaste
sooring — tegu
nähis — nähtus
hetk — silmapilk
tavaliselt — enamiste
peiarijutt — vigurijutt

peksuga lakata — peksmine lõpetada
ilme väljendas — nägu avaldas
ebateadlik heldimus — kaastundlik haledus
sündmus, mis aset leidnud — mis olnud
püsisid mõttes — olid mõttes
tulvaval kombel — ülevoolaval kombel
asjakäsitus — asja harutamine
iletava etenduse terve seik — jäleda kurbmängu terve ajalugu

pelgur — pelguline
teostaja — kordasaatja
eraldunud — eraldatud
saavutama — kätte saama
sooritada — toimetada
alaldan — hoian alal
taju — tundmus
jälgendama — järele tegema
saabub — jõuab, tuleb
havatsen — märkan
tiivariipsutajad — lipitsejad
unelm — unenägu
pigemini — ennem
ebateadlik pilk — roidunud p.

ja ta hambad paljastusid hetkeks valuvalt — möruda naerata-
misega
et kõnelemisvajadus ei saanud tunduvaks — et vajadus kõnele-
mise järele tuntavaks ei saanud
käed vallandusid tüürist — käed lasid tüüri lahti
kõik ta ergud kleidi all vallatasid (106) — kõigest kehast vabises
tüdruk on musune — on sile nagu
esitan kavatsuse — panen ette plaani
keeraski jutu uuele esemele — uue asja peale
kutsus kiituse esile — leidis kiitust

seik — lugu
vahend — abinõu
sööstub — hüppab
uindusse — uinutuse sisse
viibis mereveel — oli m.
tunnetas — nägi ära
küllastumus — tüdimus
eeldanud — arvanud
sihilikult — meelega

igikaval — rebasekaval
koguneb — kogub (ikka nii)
vahetlesid — vaheldasivad
kaalutlenud — ära kaalunud
ehmus — ehmatas (ikka nii)
endasalu eest — enesesalgamise
eest
kaotäht — kadumise märk
seda salgu — seda salgamist
arvamiste ajal — a. sunnil
ohk — ohkamine
täidunud — täide läinud
kujutleda — kujutada
vahend — abinõu
tulnukas — teekäija

silma kinnistus näol — viibis kindlaste peal

pillihelina avatlusel — p. meelitusel

eriskummaline lk. 123. See sõna ei sünni sugugi mitte järelrääkimiseks, on kohe labane ja maotu, niipea kui tunda on, et rääkija mitte omast keeleleiuust nõnda ei ütle, vaid tahab tema ka nii sõnakaste rääkida kui see, kelle käest ise kuulis. Ja mis seal teises trükkis siis nii eriskummaline on? Jutuaine Mahtra sõjast. Esimene trükk ütleb *isevärki jutuaine*.

Ja palju teisi niisuguseid uudise sõnu. Mitmed neist, peame ütlema, oleksid küll keelele head sõnad, kui nad keeles oleksid. Aga niikaua kui mitte ei ole, kui võerad on, peame tunnustama ka, et on võerad, ja peame rääkima nende sõnadega, mis on. Siis on aus kõne.

Rahvusvahelisi võersõnu Vildel esimeses trükkis ei ole, teises armastab sekka panna. Ei saa ütelda, et hästi sobivad oleksid. Märgame mõned ära.

joviaalne — ladus

populaarsed — tuttavad

eksekutsioon — peksmine

parajal momendil — p. tunnil

egoistlik — enese-armastav

soodus moment — sünnis silmapilk

püha hermandad — püha politsei

armupoeemid — armusalmid

fantaseerin — sonin

respektlik

kausaalses ühenduses

teema

refleksid

konversatsioon

intelligentne

elegantne

impulss

imposantne

joviaalsuse ja hea huumori poolest — rõemsa meelega ja osavalt poolest. Kumb on omasem?

hingeolu ei olnud ei eleegiline ega resigneeriv. See lause esimeses trükkis puudub.

Nüüd läks noormees graviteetlikul sammul, teadlik oma imponeerivast ilmingust Kanuti kildi lk. 77. See on — ütleme meie ka võera sõnaga — mitte enam sublime, vaid on juba ridicule, mitte enam tore, vaid juba narr, ja just need võerad sõnad teevad ütlemise narriks.

Kolmas trükk jätab teise trüki uuenduslikud sõnad puutumata, peale ühe. Esimene trükk kirjutas, nõnda kuida muidu ka kirja keeles kindel viis oli, *järele, järele*. Teine trükk parandab seda enamiste ikka *järgi*-ks ümber, aga kolmas teeb kõik *järgi*-d jälle tagasi *järele*-ks. Et teisi uudise sõnu oleks tagasi teinud, ei ole märgata.

Kui nüüd kõige peale tagasi vaatame, siis näeme, et Vilde oma juttu teiseks trükiks ümber parandades küll paljugi häid muutusi teeb, aga teeb ka palju, mida heaks ega õigeaks tunnistada ei saa. See seab meid raske küsimuse ette, kuida siin olla? Uut trükki on tarvis, sest Vildet ei või jo mitte kirjandusest kõrvale jätta. Uue trüki peame tegema. Aga kas peame siis aluseks võtma Vilde oma toimetatud esimese või teise trüki? Teine on läbistikku sõnakam

kui esimene, aga ei ole keelelikult puhas, on rohkeste keelevastaseid ütlemisi sees. Kui siis, nagu loomulik, teise trüki ikkagi aluseks paneme, siis peaks parandusi tegema. Aga kes tohib teha? Kolmanda trüki toimetaja on teinud, tagasihoidlikult, ainult sõnade järjekorras rohkem, muidu õige vähe. On arvata, et kui Vilde ise praegu elaks, tema saaks kolmanda trüki muutustega nõus olema, sest need on keelepärased, kuna Vilde oma ümbertegemised keelele võerad on. Siit saame luba. Tohib muuta see, kes kindel on, et Vilde praegu ise ka just nõnda muudaks, sest et nõnda kokkukõlas on rahva keeletundmusega, selle keeletundmusega, mis üleüldisest keeletarvitusest saadud on, mitte keeletarkade targutustest. Sest ega jo Vilde isegi neid oma sellegaegseid uuendusi tõsiseks eesti keeleks ei tunnud, vaid temal oli hea usk, et uuendus on praegu täie hooga käimas ja varsti lööb läbi, ja sellepärast siis hea usu peale tegi uuendusi kaasa, lootes et keel järele tuleb. Aga meie nüüd kaheteistkümnenda aasta pärast teame, et ei lähe enam läbilõõmise poolegi. Aavik ise tunnistab avalikult, et uuendus on äpardanud ja ei taha temaga enam midagi tegemist teha. Ja keegi teine ka teda kaitsta ei julge. Välispidi küll kestab praegu veel edasi: koolides veel õpetavad õpetavad vana joont edasi seda, mis neile omal ajal õpetati; kirjanikud ja ajalehed kirjutavad vana joont edasi veel uuendustega, korrektorid korrektureivad vana joont edasi, aga rahva keeletundmus ei ole teiseks saanud, on seesama veel, mis ennegi oli. Selle põhjal arvan, et Vilde oleks nõus sellega, kui tema teise trüki uuendusi tagasi teeksime veel suuremal määral kui 1940. aasta kolmas trükk teinud on. Üksikult nimetaksin järgmist:

sõnade järjekorras tagasi teha palju enam kui tehtud on,
 perfektiivsete täienduste ärajätmist tagasi teha rohkeste,
 kuspooliku *peale* ärajätmist tagasi teha paljugi,
tuma-refleksiivid tagasi teha kõik,
i-superlatiivid tagasi teha kõik,
võimata ja *võimatu* küsimuses tagasi teha paljugi,
meie ja *me* küsimuses tagasi teha peaaegu kõik,
 järelräagitud moesõnu ka mõndagi tagasi teha.

(Lõpp.)

K. Leetberg

EESTI (*kuhja*)sova JA MARI *šue*?

Soome sõnale *suova*, mis tähendab Renvalli sõnarm. järgi 'acervus foeni coniformis in pratis', 'runde Heumiethe', Lönnroti järgi 'rund, konisk höstack; (prov.) sädestack (*närte, lava, auma, keko*)' on Rapola Vir. 1924 4—16 käsitelles tema levikut ja tähenduskülgi sm. murdeis, esitanud järgmised vasted sugukeelist: e. *kuhjasova* 'Rost von Stangen

oder Strauchwerk unter dem Heuschober' (W i e d e m a n n i sõnarm. teateil), aun. Riipuškala *suāvu* 'pieleksen pohja, josta heinät on otettu pois, vanha pielessija', pl. *suāvad* 'heinänjätteet pieleksen pohjalla' (sama tähendus 'kuhjäpõhi' on antud ms L ö n n r o t i sõnarm-us ka sm. sõnale *suovat*, seda on konstateeritud nimelt kagusm. murdeist), lüüdi Mundjärvi *suov* 'heinäkeon napapuu', *suovad* 'pieleksen pystypuut', vepsL *sova* 'kuhjä keskteivas, varras', *sovad* 'kuhjäteibad'. Lääne-eestist vrd. lisaks AES Rei *sovà* ~ (algse pika vokaali säilitanud) AES-i ja dr. A r i s t e teateil Phl, Kas, Käi, Ema, Rei, Krj *sōvā* resp. *sōvā*, tähenduses 'kuhjä-alus', 'kuhjalava', 'taaritorre põhjarest'. Nendega võiks R. arvates ühte kuuluda veel lapi *suōvve*, *suōve* 'sudes in campo erectae ad foenum interponendum, ...', mille kohta ta aga küsimärgiga tähendab, et see võiks olla ehk laensõna (<sm.?). R. peab kõnealuse läänemere-sm. keelte sõna alg tähenduseks 'keon t. pieleksen pohja' (= kuhjäpõhi), kuna see on väga laialt levinud (eestis, soome murdeis, aunuses), jättes siiski lahtiseks küsimuse, kas ehk tähendus 'suovaseiväs' (= kuhjävarras) pole sellest veelgi esialgsem, lähtetähendus. K a l i m a peab Vir. 1930 347 kahtlemisi ja hiljemini oma teoses Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat 203 koguni kahe küsimärgiga käsitledavat sõnaperet (R. poolt esitatud ainestikust on seejuures kõrvale jäetud eesti ja lp. vasted) balti laenuks, esitades võrdluseks leedu sõna *stogas*, muinaspreisi *stogis* 'katto' (vrd. edasi vene *ctor*, tšehhi *stoh* 'Schober'). Häälikulised raskused viimase rinnastuse puhul, nagu oletuse autor isegi möönab, on väga tõsised : ootaksime soomes sõnakuju *suoka (või pigemini koguni *tuoka; J. Mg.). See etümolooiline seletuskatse tunnukse evivat väga napilt tõelisuspõhja.

Käsitledavale läänemere-sm. sõnaperele usutavamast seletust otsima minnes tähendatagu kõigepäält, et R a p o l a oletatud tähendusarengukäik ei ole ainuvõimalik. Oletatud alg tähendust 'kuhjäpõhi' pole toetamas muu kui selle levikulaius. Kuid seda levikulaiust saab seletada ka sellega, et ta on ühistel eeldustel paralleelselt arenenud läänemere-sm. keelte kahel eri alal, eesti ja idasoomes-aun. alal, mingist esialgsemast. Selleks alg tähenduseks, loomulikuks lähtekohaks, võiks olla 'kuhi'. Tähendusest 'kuhi' arenes edasi hilisem > 'kuhjävarras' niisama nagu R. tsit. k. lk. 12 on

osutanud sündinuvat sm. sõnas *sapra, sapro*, mis ka tähendab niihästi 'kuhja' kui 'kuhjavarrast'. Vastupidine, R. oletatud tähendusareng 'kuhja-põhjalt' või 'kuhjavardalt' > 'kuhjale' tunnukse hoopis vähem usutav. Teiselt poolt algtähendusest 'kuhi' võis loomulikult areneda > 'kuhjalava, -põhi', 'kuhjajäänused'. Need semasioloogilised arutlused lubavad läänemere-sm. *so(o)va*-sõnale otsida sugulast mari (tšeremissi) keeles, kus leidub järgmine sõna: *B u d e n z NyK IV 384 šue, kutko-š.* 'hangyaboly', *Genetz SUSA VII 48 P Kútko šue* 'der Ameisenhaufen', *Ramstedt SUST XVII 134 šoe* 'der Haufen', *kotko-šoe* 'der Ameisenhaufen', *Wichmann Tscheremissische Texte... 98 šue : kutkâ-šue* U 'ameisenhaufen'. Läänemere-sm. sõnaalgulise *s-* ~ mari *š-* vastavuse kohta vt. näit. *S z i n n y e i NyH^r 26—7*, läänemere-sm. *o* (> sm. *uo*) ~ mari *u* puhul vrd. *Wichmanni tsit. t. 76 nule:m* U 'lecken' ~ sm. *nuolla*, 75 sm. *nuo* ~ mari *nù-nâ* U 'jene; sie', läänemere-sm. *o* (*uo*) ~ mari *o* puhul vrd. sama t. 64 mari *ko'lem KB, kole:m* U 'sterben' ~ sm. *kuolla*; läänemere-sm. *-v-* ~ mari *o* puhul vrd. näit. sama t. 65 mari *kue*: U 'birke' ~ sm. *koivu* (e. *kõiv*). Häälikulisest küljest niisiis ei paista olevat takistusi mari *šue, šoe* ~ läänemere-sm. *so(o)va* ühendamisele. Semasioloogilisestki küljest peaks see ühendamine olema kõigiti vastuvõetav, kuna nii läänemere-sm. tähendus 'kuhi' kui ka mari 'sipelgapesa' taastuvad võimalikult ühele ja samale lähtekohale, algseimale tähendusele 'hunnik'. Paralleelina sel puhul sobib meelde tuletada sm. *keko* 'acervus rotundus l. meta foeni l. segetis messae', 'Miethe', 'Fehm' ~ *kusilais-keko* 'nidificium formicarum', vrd. *Saareste Leksik. vahek. I 147 ja Rapola Vir. 1924 6, 9, 15*. Võrdluseks sobib tähendusõpilisest seisukohast ka saksa *Haufen* 'hunnik' ~ *Kornhaufen* 'viljanaber', *Heuhaufen* 'heinasaad' ~ *Ameisenhaufen* 'sipelgapesa'. Võiks ehk koguni arvata, et ung. (*hangya-*)*boly* 'ameisenhaufen', mille *Gombocz-Melichi* etümoloogiline sõnarm. märgib algupäraldasa tumedaks sõnaks, võiks olla etümoloogiliselt identne türgi keelist pärineva ung. sõnaga *boglya* (~ *buglya* etc.) 'heuschober' ja seega osutuks kinnitavaks paralleeliks äsjamainitud 'sipelgapesa' ja 'hunniku' tähendusvahelduse juhtumeile.

J. Mägiste

ARVUSTUSLIK RINGVAADE

R. Põldmäe: EESTI RAHVANALJANDID I. [Riikliku Kirjandusmuuseumi Folkloristliku Osakonna Toimetused 16.] RK „Teaduslik Kirjandus“, Tartu 1941. 350 lk. Hind 12 rubla.

Teiste rahvaluuleliikide väljaannete kõrval pole rahvanaljandil vähem tähtis osa. Rahvalikku huumorit esindav M. J. Eiseni „Eesti rahvanaljad“ on ammu turult kadunud. Aga see ei rahuldaks ka enam praegusi teaduslikke nõudeid. Vaevalt väärivad mainimist ärilise eesmärgiga trükki antud nilbesisulised anekdootide kogud. Sellepärast on R. Põldmäe toimetatud rahvanaljandite esimene köide vajalikuks raamatuks kõigepealt neile, kes tahavad ligemalt tutvuda eesti rahvaloominguga, aga ka neile, kes armastavad hääd nalja.

Rahvanaljandite kvantum käsikirjalistes kogudes on suur; need sisaldavad, nagu ütleb R. Põldmäe, 20.000 rahvanaljandi üleskirjutust. Selle materjali äratrükkimine nõuab väga palju lehekülgi, enne seda aga palju hoolt ja vaeva süstematiseerimiseks ja tüpologiseerimiseks. Sellest materjalist autor on kavatsenud koostada neli köidet, mis haaraksid järgmised aineringsid: inimese eluperioodid; elukutsed ja ühiskond; eesti hõimud; keelenaljandid; rahvused; tehnika ja moodne kultuur; ajaloolised isikud. Nõnda siis pole kõnealusel teoses tegemist juhusliku ilmet kandva mineku- raamatuga, vaid eesti huumori ühe põhiliigi teadusliku esitusega. Kandes küll valimiku iseloomu (ära on jäetud nimelt „ebaviisaka sisuga“ ja segase sisuga ning puudulikult üleskirjutatud naljandid), annab teos siiski tervikliku läbilõike kogu materjalist, annab tähtsamad teemad ning olulisemad ning huvitavamad naljanditüübid.

Esimene köide liigub inimese eluperioodides. Siia on koondatud naljandid, mille teemadeks on *laps* (näit. lasterohkus ja lapsetus, lapse rumalus või avameelsus, kurjus, laiskus, lapsekasvatus, vaeslaps jne.), *vanapoiss* või *poiss*, *tüdruk*, *ehalkäimine*, *lapsega tüdruk*, *vanatüdruk*, *kosjad* ja *meheleminek* (näit. vanemate agarus tütre mehelepanekul, kositava halvad omadused, kosilase rumalus või kavalus), *kihlus*, *laulatus*, *pulmad*, *ämm* ja *minia*, *väimees*, *abielu* (kuri mees, joodik mees, laisk mees, rumal mees, õnnelik ja õnnetu abielu, mees naise valitsuse all, naise halvad omadused jne.), *vanadus*, *kehalised vead* ja *haigused*, *surm*.

Toimetaja ja väljaandja on mõelnud teosega teaduslike tekstide väljaannet, aga ühtlasi ka huvitavat lugemisteost. Kuidas see on õnnestunud?

Kuigi meil varem naljandikogusid on ilmunud, on teadusliku tekstikogu toimetamine seotud siiski suurte raskustega. Kõigepealt muidugi tüpologiseerimisraskustega. Kõnealune teos on esimese köite piirides täiesti õnnestunud. Kokku on antud 678 naljanditüüpi ühes tähtsamate teisenditega. Iga tüüp esitatakse oma numbri all, teisenditele antakse lisamärgid a, b jne.

Siiski puutub silma, et toimetaja on paaril korral paigutanud samad motiivid eri numbrite alla, ilma et oleks vastavale kohale viidatudki (515—373; 526—205; 528—448). Tüüpide hulk selleski kogus on võrratult suurem kui vastavas Aarne registris. Oleks siiski olnud soovitatav märkida tekstide juurde või eri registri näol anda ka Aarne numeratsioon.

Tekstide väljaandmisel on peetud silmas, nagu see teaduslikule tööle loomulik, täpseid andmeid leiukoha, üleskirjutaja ja üleskirjutamisaja kohta. Suurem hulk meie rahvaluulekogujaid on olnud ortograafilistes küsimustes vähe kodus, mispärast üleskirjutused kubisevad lihtsaist lapsumustest. Väljaandja on toiminud õieti, kui ta ilmsed ortograafilised vääratused on õienandanud ja interpunktsiooni sinna pannud, kus ta koht. Oleks juba ammu aeg loobuda teksti absoluutsest pühadusest. Kõik see eeldab aga teadlikku, kriitilist ja vastutusvõimelist töömeest, et ei roogitaks välja murdelisi erijooni, mis rikuks teksti. Toimetaja on selleski küsimuses liikunud õigel pinnal ja toiminud kaalutult.

Eriküsimuse moodustab tekstide usaldatavuse küsimus, mis on aga osalt väljaspool toimetaja tööpiiri. Tuttavad on rahvaluulekogujate võtted kirjutada trükitud raamatuid tekste maha, et sellega oma kaastöö hulka suurendada. Mitte vähem hädaohtlik pole tekstide ilustamine üleskirjutajate eneste poolt. Seda on ühel või teisel puhul tunda. Eriti ilmne on Eiseni stiilikool, mida mitmed üleskirjutajad on jälginud. Sellest võib tulla, et kondensatsiooni asemel on pikk targutamine, ja et puánt on peidetud pika moraliseerimise taha, nii et naljandi lõpul naer ei saagi puhkeda.

Eesti rahvanaljandid näitavad selgesti, milliste küsimustega tegeles mineviku eestlane, millised olid ta tõekspidamised, mida ta naeris ja pilkas. Naljand koomilise liigina on ühiskondlik nähtus. Käesolevas kogus naerdakse kaasnimise rumalust, saamatust, kurjust, kergusklikkust, hoolelust, kohtlust. See on suurel määral sõnakoomika, mis tekstidena paberile on pandud, seega nauditav kõigile. Enamasti on õnnestunud ja hääd naljandid just lühikesed ja napisõnalised:

„Üks mees olnd naisega tige. Kui ta vihastand, siis löönd naist ja tõugand ükskõik kus vastu. — Ükskord ta löönd naise pea vastu ahju nurka katki. Mees kiitnud külarahvale, et ta olla oma naisega väga hea. Ütelnd: „Mo eit on mulle nii kallis, ma hoian teda üsna peo peal.“ Külaeit ütelnd: „Sa olid ka ükskord peo pealt pilland vastu ahju nurka pea katki!“ (lk. 225, nr. 451).

Või teine:

„Üks noorik õhkanud õige valjuste öösel, nii et mees ülesse ärkanud ja küsinud: „Mis sinul viga on, mu naisuke?“ Noorik vastanud nutusel hääl: „Miks minul viga ei ole: teised kõik magavad rahulikult, mina aga pean mehel olema!“ (lk. 223, nr. 445).

Raamatu tarvitamist hõlbustab detailne sisukord, murdesõnade mitetundja saab seletuse lõppu paigutatud sõnastikust, mis on korraldatud naljanditüüpide järgi. Sõnastik tundub küllaldane. Tarbetu pole ka tekstide üleskirjutajate nimestik.

Raamat on varustatud rohkete illustratsioonidega kunstnik E. Kõks'ilt, mis suurelt osalt on mõjukad. Teatav hulk illustratsioone siiski nagu ei oleks tabanud tekstide mõtet ja on ka tehniliselt kohmakad. Kõige vähem õnnestunud on aga kaas oma trafaretse Meie-Matsi näoga.

Kokkuvõttes on raamat meie esimene teaduslik naljandikogude, toimetatud hästi ja asjatundlikult, rahuldab niihästi teadlast kui ka muidu lugemisanulist. Võime lausuda koos toimetajaga: „Jõudku siis meie esivanemate rõõmsatujuline naljandilooming võimalikult suure lugejaskonna kätte, pakku omal viisil võimalust sisse elada endiste aegade eluküsimustesse ja toogu meelelahutust ning karastust ülepingutatud tänapäeva-inimesele tema loovas tegevuses parema tuleviku ehitamisel!“

Ed. Laugaste

Nordiska Museet — Põhjamaade Muuseum — Stokholmis on varem avaldanud E. Kleini sulest monograafia Ruhnü saare rootslaste eluolust (Runö. Folklivet i ett gammalsvenskt samhälle, 1924) ja äsja on ilmunud uus monograafia pakrilastest: „Rägöborna“ P. Söderbäki poolt. Selles 379-leheküljelises teoses käsitletakse põhjalikult Pakri saarte ajalugu 1283. aastast meie päevini ning tuuakse igakülgne ülevaade vanaaegsest ühiskondlikust ning vaimsest elust, mis neile saarile oli omane. Isoleerituse tõttu on Pakri saartel elatud peaaegu keskaegses miljöös kõige viimase ajani. Söderbäck toob nimelt kirjeldusi küllakonna organisatsioonist, primitiivseist kollektiividest, ühistöist, põllundusest, karjandusest ja kalandusest, naiste ja meeste käsitöödest ning kommetest ja harjumustest, mida on silmas peetud kosimisel, pulmades, lapsekasvatamisel, koolipõlves, matustel või tähtpäevadel. Samuti on puudutatud rahva uskumisi ning arstimisviise. Dr. Nils Tibergi poolt on toodud ülevaade Pakri rootsi murdest. Teose lõppu on lisatud rida tähtsaid ürikuid pakrilaste ajaloost.

Söderbäki teos on kirjeldav, kuid deskriptsioon on põhjalik. Kui tahtakse uurida Looide-Eesti etnoloogiat, ei saa sellest tööst vaikides mööda minna juba rikkaliku ainekogu pärast. Söderbäck on püüdnud näidata kõigepealt seda, et Pakri saartel on säilinud palju vanarootsilist maailma, mida seal tõesti ongi, kuid et autor ei ole toonud eestipoolset võrdlusainestikku peale üksikjuhtude, on teos teatud määran ühekiilgune. Murde ülevaade kirjutaja on võrrelnud Pakri rootsi keelt eesti keelega, mis on avaldanud eelmisele õige suurt mõju. Kahe keele suhete esiletoomine on andnud väga tähtsaid tulemusi. Kui ka Söderbäck oleks toonud aina samasugust võrdlusmaterjali, oleks ilmnenu, et Pakri on elavaks näiteks Vana-Baltikumi eesti osa ühiskonna minevikust, millel oli vaid eriline rootsi lisavärving.

Autori töö ajaloolist osa on hõlbustanud hästi säilinud arhiivainestik, mida vastaval määral ei ole olemas paljude muude Eesti alade kohta. On aga raske lugeda, et väärtuslikud ürikud, nagu lepingud, privileegid, talupoegade kroonikad jne. on viidud Rootsi arhiividesse ning läinud meile seega kaduma.

Oleks vajaline, et samasuguseid monograafiaid kirjutataks ka mõne eestikeelse isoleeritud ala, nagu Kihnu, kohta.

P. Ariste

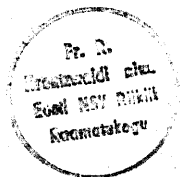

„EESTI KEEL JA KIRJANDUS“ ilmub kord kuus. Väljaandja: ENSV Hariduse Rahvakomissariaat. Kirjastus: RKK „Teaduslik Kirjandus“, Tartu, Ülikooli 18. Toimetuse kolleegium: K. Kure, M. Lepik, F. Linnus, J. Mägiste, R. Põldmäe, A. Saareste, K. Taev.

Vastutav toimetaja ja korrektor R. Nurkse. Tehniline toimetaja J. Arus. Ladumisele antud 15. III 1941. Trüki antud 19. IV 1941. MB 4723. Paberi formaat 67×95. 1/16. Laotihedus 46.000. Trükipoognaid 4. Autoripoognaid 4,5. Trükiaarv 3000 eks. Trükitud „Tartu Kommunisti“ trükikojas, Tartus. Trükikoja tellimise nr. 744. Tellimishind: 44 rbl. aastas, 22 rbl. poolaastas, 11 rbl. veerandaastas. Üksiknumber 4 rbl. Tellimisi võtavad vastu RKK Müügiosakond, Tallinn, Pärnu mnt. 10–24, kõik RKK raamatukauplused, ajalehtede kontorid, postiasutused-sidekontorid ja RKK kollektiivmüügi usaldusmehed.

Toimetus ja talitus Tartu, Ülikooli 18, telef. 35-51.

„Эстонский Язык и Литература“ № 4, 1941. На эстонском языке. Эгосиздат „Научная Литература“, Тарту.

LOOMING

E. N. Kirjanike Liidu ja E. N. Kunstnike Liidu häälekandja. Ilmub üks kord kuus. Tellimishind aastas Ebl. 45.—, poolaastas Ebl. 23.—, veerandaastas Ebl. 12.—. Üksiknumber Ebl. 4.—

VIISNURK

Rahvalik kultuuri-, kirjanduse- ja kunstiajakiri. Ilmub üks kord kuus. Tellimishind aastas Ebl. 32.—, poolaastas Ebl. 16.—, veerandaastas Ebl. 8.—. Üksiknumber Ebl. 3.—.

NÕUKOGUDE KULTUUR

Kultuuri ja poliitilise ajakiri. Ilmub üks kord kuus. Tellimishind aastas Ebl. 17.—, poolaastas Ebl. 8.50, veerandaastas Ebl. 4.50. Üksiknumber Ebl. 1.50.

TEATER JA MUUSIKA

Ilustreeritud lava- ja muusikakunsti ning -kirjanduse ajakiri. Ilmub üks kord kuus. Tellimishind aastas Ebl. 17.—, poolaastas Ebl. 8.50, veerandaastas Ebl. 4.50. Üksiknumber Ebl. 1.50.

PILT JA SÕNA

Rahvalik pildiajakiri ühe- ja kahevärvilises vasesüga- ja värvtrüki. Ilmub kaks korda kuus. Tellimishind aastas Ebl. 32.—, poolaastas Ebl. 16.—, veerandaastas Ebl. 8.—. Üksiknumber Ebl. 1.50.

on ajakirjad igale kultuurihuvilisele töötajale!

TELLIMISI VÕTAVAD VASTU: EKK MÜÜGI-
OSAKOND, TALLINN, PÄRNU MAANTEE 10, EKK RAA-
MATUKAUPLUSED, AJALEHTEDE KONTORID, POSTI-
ASUTISED-SIDEKONTORID JA EKK USALDUSMEHED

„NÕUKOGUDE ÕPETAJA“ —

AINUS PEDAGOOGILINE AJALEHT EESTI NSV-s

„NÕUKOGUDE ÕPETAJA“ toob artikleid, pilte, vesteid ja informatsiooni sotsialistlikust ülesehitustööst Nõukogude Eesti kasvatusasutis.

„NÕUKOGUDE ÕPETAJA“ avaldab pedagoogilisi uudiseid Nõukogude Liidust ja välismaalt.

„NÕUKOGUDE ÕPETAJA“ käsitleb kõiki koolitöölisi, lapsevanemaid ja teisi kasvatustegelasi huvitavaid pedagoogilisi ja poliitilisi probleeme.

IGA NÕUKOGUDE EESTI KASVATUSTÖÖLINE
JA LAPSEVANEM TELLIB JUBA TÄNA ENDALE

„NÕUKOGUDE ÕPETAJA“

Ilmub iga reedel. Tellimishinnad: 3 kuuks —
rbl. 1.65; 6 kuuks — rbl. 3.30; 1 aastaks —
rbl. 6.60. Tellimisi võtavad vastu kõik sidekontorid,
maakondlike ajalehtede talitused ja RK Ajalehtede
Kirjastuse Peakontor, Tallinn, Pikk tä. 2, pk. 202.
Toimetuse aadress: Tallinn, Pikk 40-9, pk. 393.